

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

**Postoj neseniorské populace k seniorům (se zaměřením
na děti mladšího školního věku)**

Diplomová práce

Autor: Bc. Pavla Pecová
Studijní program: N0111A190018 Sociální pedagogika
Vedoucí práce: doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.
Oponent práce: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Pavla Pecová

Studium: P22K0334

Studijní program: N0111A190018 Sociální pedagogika

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Postoj neseniorské populace k seniorům (se zaměřením na děti mladšího školního věku)**

Název diplomové práce AJ: The attitude of the non-senior population towards seniors (with a focus on children of younger school age)

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá problematikou místa seniorů ve společnosti a postojů neseniorské části populace k nim, a to se zaměřením na postoje dětí mladšího školního věku k seniorům. Teoretická část práce vychází z charakteristiky klíčových pojmů a souvislostí: postoje a jejich utváření, senioři a jejich místo ve společnosti včetně problematiky ageismu a mezigenerační komunikace, období mladšího školního věku. Součástí diplomové práce je vlastní empirické šetření menšího rozsahu zaměřené na zjištění postojů dětí mladšího školního věku k seniorům; s výsledky tohoto šetření jsou spojena doporučení pro edukační praxi.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. Fenomén stáří. 2., podst. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9.

JIRÁSKOVÁ, Věra. Mezigenerační porozumění a komunikace. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, 198 s. ISBN 80-86861-80-5.

THOROVÁ, Kateřina. Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt. Praha: Portál, 2015, 575 s. ISBN 978-80-262-0714-6.

SAK, Petr a KOLESÁROVÁ, Karolína. Sociologie stáří a seniorů. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 225 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3850-5.

Zadávací pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Iva Jedličková, CSc.

Oponent: Mgr. et Mgr. Kateřina Krupková

Datum zadání závěrečné práce: 28.2.2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci *Postoj neseniorské populace k seniorům (se zaměřením na děti školního věku)* vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 14. 4. 2024

Bc. Pavla Pecová

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí mé diplomové práce doc. PhDr. Ivě Jedličkové, CSc. za všestrannou pomoc a cenné, inspirativní a podnětné rady a připomínky při zpracování mé diplomové práce.

Anotace

PECOVÁ, Pavla. *Postoj neseniorské populace k seniorům (se zaměřením na děti mladšího školního věku)*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2024. 96 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá problematikou postojů dětí mladšího školního věku k seniorům. Zaměřuje se na utváření těchto postojů, na různé faktory ovlivňující tento proces a na mezigenerační vztahy ve společnosti. Práce nejprve vymezuje klíčové pojmy, jako jsou postoje a jejich formování a vývoj dítěte mladšího školního věku, dále charakterizuje životní etapu stáří a v neposlední řadě je pozornost věnována mezigeneračním vztahům v rodině. Empirická část je tvořena kvalitativním výzkumným šetřením, které prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů odhaluje důležité faktory ovlivňující utváření postojů dětí mladšího školního věku k seniorům. Na základě zjištění jsou formulována doporučení pro edukační praxi, která mají za cíl podporovat pozitivní vnímání stáří a starších osob mladší generací. Diplomová práce zdůrazňuje význam výchovy v raném věku v oblasti postojů k seniorům.

Klíčová slova: postoje, senior, dítě mladšího školního věku, mezigenerační vztahy

Annotation

PECOVÁ, Pavla. *The attitude of the non-senior population towards seniors (with a focus on children of younger school age)*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2024. 96 pp. Diploma Thesis.

The thesis deals with the issue of attitudes of younger school-aged children towards seniors. It focuses on the formation of these attitudes, on various factors influencing this process, and on intergenerational relationships in society. The work first defines key concepts such as attitudes and their formation and the development of a child of younger school age, it also characterizes the life stage of old age and, last but not least, attention is paid to intergenerational relationships in the family. The empirical part consists of qualitative research that reveals important factors influencing the formation of attitudes of younger school-aged children towards seniors through semi-structured interviews. Based on the findings, recommendations for educational practice are formulated, aimed at supporting a positive perception of old age and elderly people with the younger generation. The thesis emphasizes the importance of early childhood education in the field of attitudes towards seniors.

Keywords: attitudes, senior, a child of younger school age, intergenerational relations

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum:

Podpis studenta:

Obsah

Úvod.....	10
1 Postoje – přístupy k jejich vymezení.....	12
1.1 Vnitřní struktura postojů a jejich funkce.....	12
1.2 Formování postojů a možnosti jejich změny	16
1.3 Vybrané faktory ovlivňující utváření postojů dětí	20
2 Stáří očima dítěte mladšího školního věku	25
2.1 Charakteristické vývojové změny dítěte v mladším školním věku.....	25
2.1.1 Tělesné změny v mladším školním věku.....	26
2.1.2 Psychické změny v mladším školním věku	26
2.1.3 Sociální změny v mladším školním věku	28
2.2 Jak děti vnímají stáří	29
3 Stáří v kontextu mezigeneračního porozumění.....	32
3.1 Proměny člověka ve stáří	34
3.2 Prezentace stáří a seniorů v médiích	38
3.3 Stereotypizace stáří jako součást ageismu	41
3.4 Mezigenerační vztahy v rodině	44
3.4.1 Důležitost mezigenerační komunikace a vzájemného učení se	46
3.4.2 Specifika prarodičovské role	49
4 Metodologie výzkumného šetření	53
4.1 Výzkumný problém a jeho teoretická východiska	53
4.2 Výzkumná metoda	53
4.3 Cíl výzkumného šetření a formulování výzkumné otázky.....	55
4.4 Výběr informantů a etické aspekty výzkumného šetření	56
4.5 Metoda sběru dat	57
4.6 Metoda zpracování dat	59
5 Výsledky výzkumného šetření	62
5.1 Výsledky otevřeného kódování.....	62
5.1.1 Představy o stáří.....	62
5.1.2 Vnímání seniorů dětmi skrze zkušenost s vlastním prarodičem.....	66
5.1.3 Mezigenerační vztahy v rodině.....	70
5.1.4 Vliv okolního prostředí.....	71
5.1.5 Posuzování seniorů	75

5.1.6	Chování k seniorům	75
5.2	Výsledky axiálního kódování.....	77
5.3	Výsledky selektivního kódování	80
5.4	Shrnutí výsledků výzkumného šetření	83
	Závěr	87
	Seznam použitých zdrojů.....	90
	Seznam příloh	96
	Přílohy	

Úvod

V dnešní době, kdy se společnost potýká s celou řadou výzev vyplývajících ze stárnutí populace, je klíčové obrátit pozornost k mezigeneračním vztahům a pochopit, jak mladší generace vnímá ty, kteří se nacházejí na druhém konci věkového spektra. Klíčem k udržení pozitivní sociální koheze a podpory je hluboké porozumění mezilidským vztahům. Je potřeba věnovat v této oblasti pozornost dětem, zejména po odhalení skutečnosti, že postoje se začínají formovat již v raném věku dítěte (Nakonečný, 2020, s. 289). Text této práce se bude zaměřovat na dvě na první pohled nesourodé věkové skupiny – děti a seniory a snažit se nabídnout ucelený pohled na charakteristiku jejich vzájemné vazby. Tématem diplomové práce je problematika utváření postojů dětí se specifickými na děti mladšího školního věku a jejich postoje vůči seniorům.

Výběr tohoto tématu byl motivován mými profesními zkušenostmi v oblasti školství a osobními zkušenostmi jako matky dvou dětí, které mě dovedly k zamyšlení nad tím, do jaké míry se rodina a škola podílejí na utváření postojů dětí a jakou úlohu sehrávají v tom, aby děti vnímaly stárnutí pozitivně. Za účelem bezproblémového soužití generací na celospolečenské úrovni považuji za nezbytné lépe pochopit, jaké proměnné vstupují do procesu utváření postojů dětmi a zároveň jakou roli v tomto procesu sehrávají samotní senioři, kteří, jak se zdá, vzbuzují ve většinové společnosti spíše negativní obraz o stáří. Z toho důvodu jsem se rozhodla vybědnout k úvahám o důležitosti kladných mezigeneračních vztahů prostřednictvím této diplomové práce.

Cílem diplomové práce je objasnit problematiku utváření postojů dětí k seniorům v kontextu poznatků o postavení generace seniorů v dnešní společnosti. Dílčí část práce tvoří výzkumné šetření, které si klade za cíl posoudit, které konkrétní faktory formují postoje dětí – respektive, jakým způsobem si děti daný postoj ke generaci seniorů utvářejí a jaký má tento postoj charakter.

Diplomová práce je strukturována do pěti kapitol. První kapitola se věnuje teoretickému rámci formování postojů s konkretizací na věkovou skupinu dětí. Druhá kapitola obsahuje poznatky o tom, jak děti vnímají stáří s ohledem na specifika jejich psychomotorického vývoje. Zaměření třetí kapitoly je na životní etapu stáří se specifickým na vnímání seniora jako člena společnosti i jako člena rodiny, respektive jeho roli prarodiče. Čtvrtá kapitola přibližuje metodologii výzkumného šetření, tedy vysvětluje volbu kvalitativního přístupu a charakterizuje principy metody zakotvené teorie, která byla zvolena jako prostředek dosažení výzkumného cíle. Závěrečná pátá

kapitola interpretuje zjištěná data v rámci výzkumného šetření zaměřeného na charakter postoje dětí k seniorům a způsob utváření tohoto postoje. S ohledem na povahu zjištěných výsledků empirické části diplomové práce jsou následně formulována doporučení pro edukační praxi.

1 Postoje – přístupy k jejich vymezení

Pojem postoj se dostal do popředí zájmu sociálních věd počátkem 20. století, kdy se stal ústřední proměnnou nově vznikající disciplíny – sociální psychologie (Výrost, 2019, s. 101). V odborné literatuře se dnes lze setkat se značným množstvím definic tohoto pojmu, přičemž z jejich znění lze odvodit, jak bylo autory v průběhu let a v souvislosti s novými úhly pohledů na jeho obsah nahlíženo. Uvést ucelenou definici je obtížné, neboť jednotliví autoři kladou odlišný důraz na významnost jeho složek. Nejčastěji bývá postoj spojován s hodnocením, což uvádí i Nakonečný (2020, s. 272), podle kterého mít postoj k nějakému objektu znamená zaujmout vůči němu hodnotící stanovisko. Myers definoval postoj jako „*příznivou nebo nepříznivou hodnotící reakci vůči někomu nebo něčemu, projevující se ve smýšlení, cítění nebo zaměřeném chování*“ (1993 cit. podle Nakonečný, 2020, s. 272). Myers nadto zdůrazňuje, že postoj v sobě zahrnuje reakci, a tudíž se týká i jednání. Postupným zkoumáním problematiky postojů bylo zjištěno, že se jedná o komplexní pojem, a autoři se začali zabývat jeho možnou vnitřní strukturovaností.

Následná kapitola, která se soustředí na vnitřní strukturu postojů a jejich funkce, nabízí rozbor jednotlivých složek, což je důležité pro pochopení dynamiky postojů a jejich vlivu na naše jednání.

1.1 Vnitřní struktura postojů a jejich funkce

Dle Výrosta (2019, s. 107) se vnitřní struktura postoje skládá ze **tří složek**, a to poznávací (kognitivní), citové (emocionální) a konativní (behaviorální). Tyto komponenty postoje jsou vnímány rovněž jako těžiště dalších teoretických definic a odborných úvah v přístupu k postojům. Každá z těchto komponent má zvláštní determinanty a formují ji zvláštní procesy:

- a) kognitivní složku tvoří názory a představy jedince o objektu postoje a je formována kognitivním učením,
- b) emocionální složka obsahuje emoce, které objekt postoje v jedinci vyvolává a utváří se prostřednictvím podmiňování,
- c) behaviorální složka ovlivňuje jednání jedince k objektu postoje, resp. úmysl takto jednat a je tvořena instrumentálním učením.

(Výrost, 2019, s. 107; Nakonečný, 2020, s. 278)

Nakonečný (2020, s. 277) dále doplňuje, že v různých postojích se může lišit míra dominance jednotlivých složek, ale obvykle jsou vyvážené.

Lze shrnout, že pokud jedinec zaujímá k nějakému objektu postoj, tato skutečnost zasáhne do jeho procesu myšlení i cítění a promítne se v jednání. Vzájemný vztah mezi postoji a chováním je nesporný.

Nakonečný uvádí, že pokud to situace dovoluje, postoje jsou konzistentní se způsoby jednání, a tudíž je determinují. Postoje tedy zakládají určitou konativní pohotovost, která dále závisí na konkrétních situačních podmínkách (Nakonečný, 2020, s. 274). Jak autor naznačuje, mezi postojem a chováním jedince může vzniknout rozpor. Důvodem toho, proč postoje a chování lidí spolu vzájemně nekorespondují, může být skutečnost, že oboje podléhá i dalším vlivům jako např. emocím, mediálním vlivům, potřebě zavděčit se, či potřebě přizpůsobit se (Myers, 2016, s. 111). Zda se postoj v chování projeví, se také odvíjí od jeho druhu, buď se jedná o postoj skrytý – implicitní, nebo zjevný – explicitní (Nakonečný, 2020, s. 309–310). Implicitní postoje totiž souvisí se spontaneitou v chování a ovlivňují ho, aniž by si to daný jedinec vůbec uvědomoval (Bohner, 2006, s. 284). Jejich vliv se pak může projevit např. v neverbálním chování jedince (postoj těla apod.), kterým člověk může dát najevo svou náklonnost či její opak k dalšímu člověku, např. právě k seniorovi. Myers dále upozorňuje, že aby chování jedince korespondovalo s jeho postoji, je zapotřebí, aby byl postoj silný a byl co nejméně ovlivňován jinými vlivy (2016, s. 115).

Zvláštním typem postojů jsou **předsudky**. Jedná se o předem vytvořený postoj vůči jiným lidem a skupinám, který není založený na reálné zkušenosti jedince, ale často na zobecněných a chybných přesvědčeních. Ze své podstaty mohou být jak pozitivní, tak negativní. (Turzáková, 2019, s. 657)

Hayesová považuje předsudky za formu agrese vůči členům určité etnické nebo kulturní skupiny a doplňuje, že člověk mající předsudky se vyznačuje absencí alternativního myšlení (Hayesová, 2013, s. 121).

Předsudky jsou považovány za poměrně stabilní pohledy na svět. Jedinec je často nechce opustit ani pod vlivem objektivních informací nebo prožitků osobní zkušenosti. Stejně jako postoje jsou rovněž tvořeny třemi složkami (kognitivní, afektivní, konativní). Některé teorie považují za předsudek pouze afektivní složku postoje. Výsledek kognitivních procesů jedince je stereotyp, a pokud se předsudky a stereotypy přenesou do jednání člověka (konativní složky), jedná se o diskriminaci. (Turzáková, 2019, s. 657–658)

Diskriminací se rozumí nespravedlivé zacházení s lidmi na základě jejich skupinové příslušnosti (Turzáková, 2019, s. 658). V souvislosti s diskriminací na základě věku je definován pojem ageismus (Haškovcová, 2010, 34). O negativních postojích vůči starým lidem bude více pojednáno v kapitole 3.

Jak postoje v praxi ovlivňují chování jedinců, demonstruje Teaterová, která ve své studii souvislostí postojů s mezigeneračními kontakty uvádí: dítě se může domnívat, že staří lidé jsou mrzutí a podivínští (kognitivní reakce založená na stereotypech), z čehož může mít strach (emocionální reakce), a v důsledku toho se může vyhýbat kontaktu a interakci s nimi (behaviorální reakce). Autorkou byl prokázán vztah mezi negativními postoji a absencí mezigeneračního kontaktu. (2018, s. 105)

Neméně důležitou oblastí bádání v problematice postojů je otázka jejich významu pro člověka. Obecně lze říci, že postoje umožňují člověku adaptovat se na prostředí (Festinger, 1964 cit. podle Výrost, 2019, s. 101). Skrze prožívání postojů se jedinec lépe orientuje v okolním světě. Jak bylo již uvedeno výše, jednotlivé postoje se shlukují do kategorií a tvoří tzv. postojový systém člověka. Jedinec poté dokáže světu lépe porozumět, neboť skrze postoje vnímá realitu uspořádanější, dokáže snáze rozlišit správné/nesprávné, žádoucí/nežádoucí apod. Prostřednictvím hodnocení objektů postoje usměrňují reakce člověka vůči událostem a věcem v jeho okolí, tudíž nemusí pokaždé, když se s nimi setká, znovu hledat přiměřený způsob reagování (Hayesová, 2013, s. 97). Vzhledem k zaměření této diplomové práce se jeví jako obsahově adekvátní klasifikace Katze, který rozlišuje následující čtyři funkce postojů:

- a) instrumentální,
- b) ego-defenzivní,
- c) hodnotově expresivní,
- d) kognitivní. (1960 cit. podle Nakonečný, 2020, s. 279–280)

Instrumentální funkce je vykládána tak, že pozitivní postoje si člověk utváří vůči objektům, které jsou u něj asociovány s odměnami (jsou zdrojem, nebo očekávaným zdrojem odměn), kdežto negativní postoje si člověk utváří vůči objektům asociovanými s tresty nebo očekáváním trestů. Funkce ego-defenzivní říká, že postoje slouží jako prevence proti hrozbám z okolního prostředí, ale také před uznáním nepříjemných pravd o vlastnostech a činech člověka samotného. Dále kompenzují negativní složky sebepojetí člověka tím, že podceňují negativní a přeceňují pozitivní vlastnosti, které člověk sám sobě přikládá. Tím, že udržují stabilitu sebeobrazu člověka, mu umožňují snadněji zvládat náročné životní situace a konflikty. Hodnotově expresivní funkce

vnímá postoje jako nástroje, kterými člověk okolnímu světu dává najevo, že je nositelem určitých hodnot. Vyjadřování těchto hodnot a zasazování se o jejich realizaci, např. v politické nebo náboženské oblasti, může člověku přinášet uspokojení.

V poslední vymezené funkci – kognitivní – se odráží potřeba člověka rozumět světu kolem sebe i sobě samému a tyto poznatky uspořádat. Tato potřeba se propisuje i do vytváření postojů, které spojují poznávání a cítění v určitý systém hodnot, respektive pomáhají organizovat zkušenost. Tím, že člověk dává objektům, se kterými se setká, hodnotový význam, se pro něj stává okolní svět srozumitelnějším. (Nakonečný, 2020, s. 279–280; Výrost, 2019, s. 101)

Z výše uvedeného lze odvodit skutečnost, že postoje člověka nejsou izolované jednotky, nýbrž je pro ně charakteristické, že spolu vzájemně souvisí, jsou organizované a tvoří tzv. postojový systém člověka (Výrost, 2019, s. 101). Postojový systém člověka je individuální záležitostí, stejně jako vnímání světa každým jednotlivým člověkem je ryze subjektivní.

V kontextu utváření postojů dětmi se dá jejich instrumentální funkce vyložit tak, že děti přirozeně usilují o dosažení odměn a vyhnutí se trestům. V procesu utváření postojů u dětí se nabízí v souvislosti s odměnami a tresty vyvolání instrumentálních postojů zejména ve školním a rodinném prostředí, tedy tam, kde se děti přímo setkávají s nějakým významným dospělým, ať už se jedná o učitele, rodiče nebo prarodiče. Více komplikovaným problémem v praxi utváření postojů je pak zřejmě vytváření a ovlivňování postojů souvisejících s prožitou zkušeností každého dítěte, neboť zde existuje mnoho proměnných současně. Každý den se děti setkávají s nepřehledným množstvím informací a pro každou další životní situaci je důležité, jaký postoj si dítě vytvoří k té předchozí. Aby si dítě vytvořilo kladný postoj ke stáří, mělo by mít ideálně se stářím kladnou osobní zkušenost, o stáří dostatek informací z různých zdrojů a mělo by dojít k vnitřnímu přijetí těchto informací a zkušeností.

Nad rámec výše zmíněného je třeba neopomenout funkci nazvanou sociální adjustace, která se vykládá tak, že postoje rovněž zprostředkovávají vztahy člověka k jiným lidem (Eagly a Chaiken, 1998 cit. podle Výrost 2019, s. 101). Postoje tedy ovlivňují nejen osobní život jedince, ale rovněž jeho život společenský. Jak bylo již uvedeno, na úrovni jednotlivce postoje ovlivňují vnímání, myšlení i chování. V rovině mezilidské své postoje lidé prezentují ostatním a zároveň zjišťují postoje jejich, což jim pomáhá ve vzájemné interakci a komunikaci. „Na meziskupinové úrovni jsou postoje

k vlastní skupině a k ostatním skupinám jádrem meziskupinové spolupráce a konfliktu“ (Bohner, 2006, s. 283). Do meziskupinových postojů se řadí také předsudky.

Z jiného hlediska lze na postoje nahlížet jako na determinanty procesů zpracování informací. Prostřednictvím postojů coby hodnotících vztahů lze rozeznat, jaké informace jedinec vyhledává a u jakých informací je předpoklad k lepšímu zapamatování. Jedinec tedy již na úrovni vnímání aktivně vyhledává spíše postojově relevantní informace, dále má tendenci vytvářet mezi získanými poznatky soulad, a nakonec si lépe zapamatuje právě ty informace, které jsou pro něj postojově relevantní. Postoje lze v tomto pojetí označit za jakýsi percepční a paměťový filtr. (Nakonečný, 2020, s. 285)

Z předchozího textu vyplývá, že postoje nejsou jen o tom, co si myslíme nebo cítíme vůči určitému tématu, ale také o tom, jak se tyto názory a pocity promítají do našeho chování. Zatímco kognitivní aspekt se týká našich myšlenek a přesvědčení o daném objektu, emocionální složka se odvíjí od pocitů, které v nás objekt vyvolává, a konativní aspekt ovlivňuje, jak jsme připraveni se vůči objektu chovat. Tyto součásti dohromady tvoří komplexní obraz o tom, jak se postoje utvářejí a jak ovlivňují naše chování, což je klíčové pro pochopení sociálních interakcí a lidského chování v širším kontextu. Je evidentní, že postoje jsou proměnnou, která se vepisuje do každého aspektu života člověka a plní důležité funkce. Prostřednictvím postojů člověk vnímá a reaguje nejen na okolní svět, ale i sám na sebe.

1.2 Formování postojů a možnosti jejich změny

Za další důležitou otázku v oblasti postojů lze jistě považovat tu, která se dotazuje na způsob a moment jejich nabytí, tedy – jak a kdy fakticky člověk své postoje získává? Autoři se zabývají původem postojů obdobně jako u ostatních charakteristik osobnosti člověka, a tudíž se snaží vědecky podložit své teorie o tom, zda jsou postoje vrozené, anebo získané.

Jak bylo již uvedeno, Nakonečný charakterizuje postoje jako produkty učení. Autor zastává názor, že postoje vyjadřují vztah k hodnotám. Jako takové předpokládají jistou míru orientace v těchto hodnotách a ta je založená na zkušenosti (2020, s. 289). Ve shodě s Nakonečným vnímají hodnoty a hodnotový systém za základ postojů rovněž Gilbertová a Rickettsová (2008, s. 571).

„Hodnotová orientace se vytváří již u dítěte raného věku v průběhu jeho primární socializace, kdy se postupně odpoutává od světa vrozených smyslových hodnot, jejichž obecným kritériem je smyslová příjemnost, a začíná se seznamovat s hodnotami svého sociálního prostředí. Obecně řečeno dítě, později dospívající a dospělý, se učí oceňovat, co je dobré a co špatné, a to ve dvojí rovině: v rovině společensko-normativní (co pokládá za dobré a za špatné jeho kulturní a sociální prostředí) a v rovině subjektivní (co je dobré a špatné z hlediska subjektivní zkušenosti).“ (Nakonečný, 2020, s. 289)

Tento děj dále pokračuje dalšími procesy, např. instrumentalizací chování jedince tak, aby se vyhýbal trestům a dosahoval odměn a dále postupným vytvářením si vnitřní sítě predispozic k hodnocení objektů. Na základě toho si jedinec vytváří kognitivní obraz světa. (Nakonečný, 2020, s. 290)

Jednotlivé procesy utvářející postoje byly jmenovány již výše v textu věnujícímu se vnitřní struktuře postoje a jedná se o klasické podmiňování, kognitivní učení a instrumentální učení. Tyto procesy pak úzce souvisejí s emocemi, osvojováním si vědomostí, odměny a tresty (Nakonečný, 2020, s. 295). To koresponduje s pohledem na postoj jako produkt učení.

Odlišnou optikou na utváření postojů nahlízejí Eysenck a Wilson, kteří ve svém díle z roku 1975 charakterizují postoje jako z velké části vrozené. Autoři vycházejí ze skutečnosti, že se jedinec rodí s určitými vlastnostmi a osobnostními rysy, které tvoří základ postojů. Domnívají se, že stejně tak, jako jsou vrozené určité vlastnosti osobnosti, jsou vrozené i základy postojů, které z těchto vlastností a osobnostních rysů jedince vycházejí. (Hayesová, 2013, s. 99).

Mezi odbornou veřejností aktuálně převládá názor, že postoje vrozené nejsou, ačkoliv vliv genetických činitelů z procesu utváření postojů nelze zcela vyloučit (Nakonečný, 2020, s. 295).

Lze shrnout, že postoje člověk získává v průběhu života již od útlého dětství a formují se pomocí sociálního učení, např. i učení na základě nápodoby. Významnou roli v utváření postojů sehrávají rovněž emoce a zkušenosti jedince, dále také informace, které jedinec čerpá z nejrůznějších zdrojů a ovlivňují jeho postoje pozitivně či negativně, občas zajisté i neutrálně. Ačkoliv jsou postoje pokládány za konzistentní (Hayesová, 2013, s. 95), jako produkty učení jsou pouze relativně trvalé a za určitých podmínek je **změna postojů** možná (Nakonečný, 2020, s. 296). S odkazem na definované složky postoje (kognitivní, behaviorální, emocionální) je možno si

uvědomit, jak významně a na kolika úrovních jsou postoje v myšlení, cítění a jednání člověka ustálené, a tím pádem rezistentní vůči změně.

Za nejvíce odolné proti změně jsou považovány postoje tzv. extrémní – ty jsou intenzivní a často doprovázené silnými emocemi, avšak nejsou tak časté (Nakonečný, 2020, s. 279). Další nejvíce stabilizovanou skupinou postojů jsou pro člověka ty tzv. významné. Ty přispívají k psychické integraci jedince, a ten se proto jejich změně brání. V běžném životě se tedy často nemění a změně podléhají pouze v důsledku výrazné zkušenosti (např. životní krize či psychický otřes). Namísto změny celého postoje se pak považuje za pravděpodobnější pouze změna jeho intenzity – zeslabení či zesílení. (Nakonečný, 2020, s. 296)

S názorem, že ke změně postojů dochází snáze u těch pro jedince okrajových, souhlasí Hayesová (2013, s. 98) a dodává, že změnu postoje také usnadňuje, pokud probíhá pozvolně. Výzkum změny postojů se stal jednou z ústředních kategorií studie postojů, neboť téma úzce souvisí s přesvědčováním a reklamou, která je významným a všudypřítomným jevem moderní společnosti.

V důsledku bádání vzniklo mnoho teorií o zdrojích a činitelích změny postojů. Jako příklad lze uvést teorii kognitivní disonance, podle které se jedinec za běžných okolností chová v souladu se svými postoji. Lidé obecně preferují shodu mezi svými postoji, oproti jejich neshodě. Pokud si postoje začnou navzájem odporovat, vznikne kognitivní disonance, jejíž prožívání je člověku nepříjemné. Právě nastalý diskomfort slouží jako motiv pro snižování těchto rozporů mezi postoji, anebo úplné vyhnutí se jim. Ve snaze zbavit se nepříjemného napětí člověk buď změni některý z postojů, nebo přijme postoj další, který mu umožní interpretovat situaci jiným způsobem. (Festinger, 1957 cit. podle Myers, 2016, s. 124; Hayesová, 2013, s. 103)

Sociální psychologie považuje za hlavní prostředek k navození změny postojů tzv. persvazi neboli přesvědčování. Úspěšné přesvědčování pak spočívá v efektivní komunikaci. V důsledku toho se výzkum změny postojů zaměřuje na to, jaký vliv na celý proces má nejen konkrétní předávaná informace, ale také např. to, jakým způsobem je sdělována, jaký vyvolá emocionální účinek, jaká je věrohodnost a atraktivita zdroje sdělení apod. Neméně důležitými faktory jsou ty na straně příjemce informace – osobní zainteresovanost a osobnostní charakteristiky, jako věk, pohlaví apod. Současně se však formuje nové pojetí změny postojů, když se považuje za efektivnější nikoli působení na pasivního jedince ve smyslu pouhého předávání informace, ale práce s jedincem ve

smyslu jeho aktivní účasti v různých sociálních situacích. (Hayesová, 2013, s. 106–111; Výrost, 2019, s. 109–110)

Lze odvodit, že prožitek vlastní zkušenosti má podstatnější vliv na případnou změnu postoje než čiré přesvědčování jedince. Významnost přímé osobní zkušenosti zdůrazňuje i Nakonečný, ačkoliv ten míní zejména zkušenost negativní, která se pojí s prožitkem silných emocí (2020, s. 299). V souvislosti s tématem diplomové práce je příhodné na tomto místě zmínit tzv. **mezigenerační programy**. Jejich smyslem je vzájemné učení a obohacování mezi mladší a starší generací (Tallová, 2020, s. 342).

V moderní době v důsledku společenských změn (vysoká rozvodovost, technologický pokrok, zvyšování počtu rodičů samoživitelů apod.) dochází k nedostatku přirozeného kontaktu mezi generacemi, resp. mezi dětmi a seniory (Koželuhová et al., 2023, s. 14–15). Právě v tomto ohledu mají být nápomocny mezigenerační programy, které jsou definovány jako organizované aktivity členů dvou generací, které podporují spolupráci, změnu postojů a zvyšují kvalitu života. Cílem těchto preventivních vzdělávacích programů je, aby děti lépe porozuměly věkové diverzitě ve společnosti, zlepšily se jejich postoje k seniorům a nepodléhaly mýtům a stereotypům o stáří (Rabušicová et al., 2011, s. 166).

Zda se prostřednictvím konkrétního mezigeneračního programu podaří docílit změny postoje, závisí na mnoha faktorech, které do procesu zasahují. Jak bylo uvedeno výše, ty jsou na straně dětí, seniorů i prostředí. Gilbertová a Rickettsová upozorňují, že pokud mezigenerační program nepřinese pozitivní výsledky, může naopak přispět k posílení předchozích negativních stereotypů (2008, s. 575).

Proto je důležité, aby realizované aktivity byly přizpůsobeny aktuálnímu vývojovému stádiu, kognitivní úrovni apod. zúčastněných dětí a také seniorů. Poté má mezigenerační program vysoké ambice obohatit obě zainteresované věkové skupiny navzájem a pomoci jim sdílet odlišné životní hodnoty a styly. Charakter těchto programů může být jednorázový, nebo dlouhodobý; stejně tak aktivita může spočívat buď více na straně seniora, nebo senior může být naopak příjemcem např. pomáhání či učení od dítěte. V neposlední řadě může být interakce mezi dítětem a seniorem rovnocenná, kdy tito spolupracují na různorodých aktivitách. (Horáková et al., 2014, s. 270)

Jisté je, že ve všech těchto případech dochází k vzájemnému ovlivňování a obohacování. Svou charakteristikou tak mezigenerační programy naplňují ideu

osobního prožitku a zkušenosti, na kterou se klade důraz v současném pojetí změny postojů.

Lze shrnout, že mezigenerační programy vedou k řadě přínosů pro jedince, komunitu i celou společnost. Kromě spojování segregovaných generací a zlepšení porozumění mezi nimi se jedná také o podporu mezigenerační spolupráce a sdílení znalostí, dovedností a zkušeností. V širším měřítku pak mají vliv na podporu celoživotního učení všech zúčastněných a rozvíjení sociálního a lidského kapitálu. (Rabušicová et al., 2011, s. 167)

Z výše uvedeného je patrné, že postoje vznikají a rozvíjejí se na základě zkušeností a učení. Zjištění poukazuje na významnou roli, kterou v tomto procesu hraje primární socializace během raného dětství, kdy jsme zasvěcováni do hodnot našeho sociálního a kulturního prostředí. Hodnotová orientace, utvářená během těchto raných etap, slouží jako základ pro další formování a rozvoj našich postojů. Do procesu změny postojů a také formování těch původních zasahují další vnější vlivy, které zcela specifickým způsobem ovlivňují každou ze tří zmíněných komponent postoje – kognitivní, behaviorální a emocionální. V kontextu tématu postojů dětí k seniorům budou v následující podkapitole stručně přiblíženy ty podstatné z nich.

1.3 Vybrané faktory ovlivňující utváření postojů dětí

Za rozhodující vnější vlivy, které významně působí na děti, spoluutvářejí jejich názory, zkušenosti a jsou pro ně zdrojem informací a podnětů, lze považovat dle Gilbertové a Rickettsové rodinu, sociální vlivy, literaturu a v neposlední řadě média. V souvislosti se stářím bývají tyto činitele vnímány převážně jako zdroj negativních informací a představ o starých lidech (2008, s. 570). Dále lze přiznat významný vliv na utváření postojů školnímu prostředí, ve kterém tráví dítě významnou část dne a probíhá zde vzdělávání.

Rodina je hlavním činitelem socializace, která probíhá již od raného dětství jedince. Socializací se v tomto kontextu rozumí v podstatě sociální učení. Prostřednictvím socializace se dítě stává aktivní a zároveň i závislou sociální bytostí, postupně získává svůj psychologický profil lidské bytosti a nabývá určitou zásobu vědomostí, dovedností, kulturních návyků, sociálních postojů, vzorců sociálního chování apod. To vše se děje primárně právě v rodině. (Nakonečný, 2020, s. 123–124)

Rodiče jsou pro dítě významným zdrojem informací, podnětů, vzorů chování, názorů a v neposlední řadě postojů, které dítě přirozeně přejímá. To paralelně platí i pro téma seniorů a stáří. Děti vědomě i nevědomě vnímají, jak jejich rodiče a blízké osoby hovoří o starých lidech a jak komunikují a jednají přímo s nimi v osobním kontaktu.

V rámci rodiny děti získávají první zkušenosti s podobou stáří a seznamují se s ním jako s přirozenou etapou života. Jsou také svědky včleňování seniorů do společenského života a jejich pozitivní úlohy pro život rodiny. (Tallová, 2020, s. 344)

Zkušenost dětí se stářím v rámci rodiny nemusí být vždy kladná. Nelze opomenout skutečnost, že v dětech se mohou formovat na základě učení a napodobování svých rodičů, které neustále pozorují a poslouchají, i negativní postoje ke stáří (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 571).

V roce 2012 byl realizován výzkum na téma postojů české mládeže k seniorům, ze kterého vyplynulo, že 58% mládeže vnímá, že jejich rodiče nemají nebo spíše nemají kladné postoje ke starým lidem. V rodinách se o seniorech sice hovoří, ale už nikoli v duchu předávání pozitivních postojů a hodnot jako úcta ke stáří, moudrosti a zkušenosti (pouze 11 % respondentů), ale jedná se především o diskuse zesměšňující či nepřátelské v momentě, kdy se téma stáří a seniorů objeví v televizi. (Žumárová, 2012, s. 67–68)

Rodiče by si měli uvědomit potřebu předávat svým dětem již od raného věku pozitivní postoje ke stáří a procesu stárnutí, neboť právě učení se kladným postojům v tomto směru v rodině tvoří základ pro postoj k osobnímu stárnutí jedince a potažmo ovlivňuje budoucí kvalitu jeho života (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 582).

Školní prostředí je přítomným činitelem v utváření postojů po celé dětství a dospívání jedince. Prostřednictvím vzdělávání se formují postoje ke stáří na vědomé úrovni – působením na zejména kognitivní složku postojů, ale také nevědomě, např. učením nápodobou, stejně jako v rodině. Vágnerová s Lisou v této souvislosti zdůrazňují roli učitele, se kterým se mladší děti mohou identifikovat (2021, s. 342).

Dle Gilbertové a Rickettsové podporuje vyšší informovanost dětí o stáří vyvrácení mýtů o stáří, snížení strachu ze stáří a změnu negativních postojů k seniorům. Vzdělávání v této oblasti také pomáhá dětem vyrovnat se se stárnutím svých rodičů, prarodičů a se souvisejícími aspekty stáří (2008, s. 578). Předávat dětem informace o stáří systematicky prostřednictvím školní výuku pomáhá nejen jednotlivcům, ale

prospívá i celé společnosti tím, že redukuje míru ageismu (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 583).

Otázkou však zůstává reálný dopad působení školy v této oblasti. Dle zjištění, ke kterému došla Žumárová před 12 lety, škola ovlivňuje formování postojů mládeže k seniorům jen v zanedbatelné míře oproti například médiím (2012, s. 67).

Existuje v současné době pro školy a učitele výchozí a jednotný pokyn vést školou povinné děti k úctě ke stáří a pozitivním postojům k seniorům? Odpověď lze dohledat v dokumentu Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, jenž je platný podle aktuální verze k 1. 9. 2023. Tento dokument tvoří obecně závazný rámec pro tvorbu školních vzdělávacích programů konkrétních škol a vzdělávací obsah je zde rozdělen do jednotlivých vzdělávacích oblastí. Souvislost s tématem této diplomové práce lze dohledat ve vzdělávacích oblastech nazvaných Člověk a jeho svět a Člověk a společnost. Z těchto oblastí je možno vybrat příkladem následující tematické okruhy učiva: role členů rodiny, příbuzenské a mezigenerační vztahy, průběh lidského života, mezilidská komunikace či konflikty v mezilidských vztazích. Dále je v dokumentu uvedeno, že žáci si postupně osvojují a upevňují základy vhodného chování a jednání mezi lidmi, uvědomují si význam a podstatu pomoci a solidarity mezi lidmi, vzájemné úcty a snášenlivosti. Téma stereotypů a předsudků se zde objevuje pouze v souvislosti s rovnoprávností mužů a žen. (MŠMT, 2023, s. 45–59)

V rámci povinné součásti základního vzdělávání, resp. v rámci Etické výchovy je pak přímo zařazena mezi učivo „úcta ke stáří“ do okruhu nazvaného rodina (MŠMT, 2023, s. 118). Součástí Rámcového vzdělávacího programu jsou průřezová témata, která se zabývají důležitými problémy dnešního světa. S tématem, konkrétně s analýzou vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevy v chování lidí postojů, pracuje Osobnostní a sociální výchova (MŠMT, 2023, s. 127). Poslední souvislost lze spatřovat v Mediální výchově, která si klade za dílčí cíl rozvíjet citlivost vůči stereotypům v obsahu médií – předsudkům a zjednodušujícím soudům o společnosti i jednotlivci (MŠMT, 2023, s. 138).

Ve školních kurikulárních dokumentech je tedy možno nalézt několik jednotlivě se vyskytujících témat souvisejících s budováním pozitivních postojů dětí ke stáří a k seniorům, avšak významnější ucelený koncept, který by se věnoval mezigeneračním vztahům, prozatím chybí.

Na socializaci dítěte se značnou mírou podílí i dětské knihy a časopisy. **Literatura** pomáhá utvářet hodnoty, postoje, vyznat se v pravidlech společnosti

a pochopit mezilidské vztahy. Prostřednictvím příběhů si děti osvojují nové hodnoty a učí se porozumět vlastním emocím, kdy klíčová se zdá být možnost identifikace s hlavním hrdinou. (Koželuhová et al., 2023, s. 44)

Vágnerová uvádí, že ve 3. třídě čtou děti již tak dobře, aby se pro ně čtení stalo formou zábavy, nebo aby tak mohly přijímat informace. Oproti sledování televize se jedná o aktivitu náročnější, protože děti se musí více soustředit a snažit se o pochopení děje. Čtení knih dále výrazně podporuje dětskou fantazii a tvořivost. (2000, s. 184–185)

Po celé dětství je pro děti významnou aktivitou i předčítání knih dospělými. Dostupnost dětské literatury je v dnešní době značná. Na to, jaký vztah ke čtení knih si dítě vybuduje, mají bezesporu vliv rodiče a jejich styl vedení dítěte v této oblasti. V dětském věku mají nejvýznamnější vliv bezesporu pohádky. Pohádky si kladou za cíl prezentovat dětem správné a společensky žádoucí způsoby chování.

Posledním zde uvedeným a v dnešní době zásadním činitelem formování postojů, jsou média, resp. **masmédia**. Ve vztahu k dětem je možno text specifikovat pouze na televizi a internet (sociální média). Vágnerová ve své publikaci z roku 2000 uvádí, že dětský věk jednoznačně ovládla televize (2000, s. 184) a dnes, téměř čtvrt století od vyslovení této myšlenky, lze říci, že vliv televize je nahrazen moderními technologiemi.

Sollárová zdůrazňuje, že média v současné době výrazně formují i rodiny a život v nich. Děti vyrůstají od raného věku v prostředí mobilních telefonů a sociálních sítí, protože dnešní „digitální“ rodiče sami tato média prakticky nepřetržitě používají. (2019, s. 55)

Masmédia jsou bohatým zdrojem modelového chování. Tím, že je v televizi uvedeno a určitým způsobem zpracováno nějaké téma, je vytvářen dojem kulturní normy. Dítě ji chápe jako standard a o její platnosti či důvěryhodnosti nepochybuje. Předkládané modely chování a obraz společnosti jsou dětmi vnímány jako realita, protože se jí podobají. Dítě mladšího školního věku totiž často nerozezná rozdíl mezi fikcí a realitou. Některé vzory chování tak může přijímat nevědomě. (Vágnerová, 2000, s. 185)

Ve vztahu k dětem lze předpokládat, že významným formujícím činitelem budou pohádky nebo seriály pro děti určené. Zde by měl probíhat vliv na formování jejich hodnot a postojů v pozitivním slova smyslu. K tomu je ale zapotřebí, aby obsah sledovaný dětmi v televizi podléhal rodičovské kontrole a případně diskusi dětí s rodiči

nad sledovaným dějem. To platí dle Sollárové i pro používání internetu dětmi, kdy rodiče by měli aktivitu dětí na internetu monitorovat (2019, s. 55).

Vzhledem k zaměření diplomové práce na děti mladšího školního věku se lze domnívat, že vliv sociálních sítí na formování postojů tak významný, jako ten televizní, nebude. Domněnka se zakládá zejména na aktuální úrovni jejich kognitivních schopností a omezených možností používání internetu či chytrých mobilních telefonů. Silnější vliv internetu bude zajisté u dětí starších a mládeže. Ve vztahu ke všem médiím je ale potřeba si uvědomit, že děti nemají plně rozvinuté kritické myšlení.

Významnou úlohu zde hraje regulace rodičů a dohled nad užíváním masmédií dětmi a rovněž škola jako prostor pro učení se kritickému myšlení a zacházení s informacemi získanými z médií. Vágnerová již v roce 2000 upozorňuje na problém zobrazování násilí v médiích, protože děti nedokáží dobře rozlišit reálnou a symbolickou rovinu (Vágnerová, 2000, s. 187).

Problémem je pak skutečnost, že mediální prezentace stáří a starých osob je spíše negativní (Haškovcová, 2010, s. 48). O způsobech zobrazování seniorů v médiích v souvislosti s pohledem společnosti na stáří bude více pojednáno v kapitole 3.

Z předchozího vyplývá, že mezi důležité vnější faktory, které formují dětské postoje zejména vůči seniorům, patří rodina jako podstatný prvek socializace od útlého věku, poskytující základ pro sociální učení, a škola, kde děti tráví mnoho času a kde probíhá formální vzdělávání.

2 Stáří očima dítěte mladšího školního věku

Děti poznávají svět kolem sebe specifickým způsobem, který se odvíjí od jejich aktuálního stupně vývoje. Jevy, se kterými se ve svém okolí setkávají, interpretují v souladu se svým dětským pojetím světa. „*Tyto interpretace mají jednak složku poznávací, kognitivní (porozumění jevu), jednak složku afektivní (vztah jedince k danému jevu, prožívání a hodnocení jevu) (...) i složku konativní, snahovou (co s tím já mohu udělat, co s tím dělají ostatní děti, co s tím dělají dospělí)*“ (Mareš, 2013, s. 393–395). Diagnostika dětských pojetí je poměrně obtížná a děje se (nejen ve školním prostředí) např. prostřednictvím dětské kresby, rozhovoru, dramatické výchovy, hraní rolí, projektivní techniky či didaktických testů (Mareš, 2013, s. 411–414).

Mladší školní věk, někdy též nazýván jako střední dětství, je období mezi 6. a 12. rokem života dítěte. Tato vývojová fáze navazuje na fázi předškolní a její začátek se určuje dosažením školní zralosti dítěte. Fáze mladšího školního věku končí přechodem na 2. stupeň základní školy a plynule přechází ve fázi adolescence, pro kterou je charakteristická proměna dítěte v dospělého člověka. (Thorová, 2015, s. 402)

2.1 Charakteristické vývojové změny dítěte v mladším školním věku

Ačkoliv je toto období, ve srovnání s vývojem dítěte do 6 let věku, považováno za vývojově relativně klidné, přináší významné změny ve všech oblastech života dítěte. „*Ve středním dětství se z dítěte zvládajícího základy logiky, regulace emocí a sociálních vztahů stane dítě, které umí řešit abstraktní problémy, poměrně dobře reguluje své emoce a pohybuje se ve složité síti sociálních vztahů*“ (Kollerová, 2016, s. 85)

Významným sociálním mezníkem v životě dítěte je začátek školní docházky, který přináší dítěti novou roli, roli školáka. Od té doby se škola významným způsobem podílí na prožitku zbývajících dětství dítěte. Důležitými vývojovými úkoly v tomto období je formování sebepojetí a genderové identity dítěte. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 267; Thorová, 2015, s. 402)

Pro větší přehlednost lze z hlediska vývoje dítěte uvažovat nad kategoriemi tělesných, psychických a sociálních změn. Tyto změny budou dále představeny. Jedná se o stručný přehled vývojových úkolů dítěte podstatných pro orientaci v tématu postojů dětí k seniorům. Rovněž je třeba zmínit, že všechny oblasti psychického, fyzického i sociálního vývoje probíhají současně a vzájemně se prolínají, tudíž nelze tyto kategorie považovat za striktně oddělené, nýbrž naopak propustné.

2.1.1 Tělesné změny v mladším školním věku

Fyzické změny dítěte probíhají v úzkém spojení s vývojem mozku i změnami psychosociálními. Ustáleným tempem pokračuje růst těla, postava dítěte ztrácí svou dětskou zakulacenost a zmenšuje se poměr hlavy ke zbytku těla. Růst v tělesné výšce je zhruba 5 cm za rok. Začíná se mírně lišit dívčí a chlapecká postava, v důsledku dřívějšího nástupu puberty u dívek se může stát, že mezi 11. a 13. rokem života jsou vyšší než chlapci. Toto období se považuje za zlatý věk motorického učení, **první období tělesné zdatnosti a obratnosti**. Tomu napomáhá zvyšující se vytrvalost, rychlost, koordinace i kontrola pohybů. Úroveň obratnosti a tělesné síly má často vliv na postavení dětí v kolektivu (v pozitivním i negativním smyslu). Děti si snadno osvojují základy různých sportovních aktivit, rychle běhají, jsou obratné v hraní míčových her apod. Při odpovídajícím tréninku je dítě schopno se na konci období mladšího školního věku vyrovnat svojí fyzickou obratností a manuální zručností dospělému jedinci. Dále se zlepšuje i jemná motorika, a to na základě přesnější koordinace pohybů očí a rukou, která je potřebná pro psaní a kreslení. (Thorová, 2015, s. 410; Kollerová, 2016, s. 86)

Kresba dětí se stává pečlivější, zdokonaluje se po technické stránce. Děti se zaměřují na detaily, snaží se vystihnout reálnou podobu postavy nebo předmětu. Pokud se jim to nedaří, mívají pocity rezignace. Od 8 let se stává kresba reálnější, sklony k přehánění mizí. (Thorová, 2015, s. 412)

2.1.2 Psychické změny v mladším školním věku

Nejvíce změn u dítěte probíhá na úrovni emočně kognitivní. V oblasti poznávacích procesů dochází k rozvoji zrakového a sluchového vnímání, udržení pozornosti a pracovní paměti. Vnímání dítěte je cílevědomé, nikoliv náhodné. Tyto procesy jsou nezbytné pro zvládnutí výukových požadavků. Dítě chce poznávat svět, zajímá se o pravidla jeho fungování. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 275)

Emoční vývoj školáka se projevuje zejména rozvojem emoční inteligence (schopnost rozpoznat vlastní emoce a v případě potřeby je regulovat), emoční stability a odolnosti vůči zátěži. Tyto změny jsou patrné např. ve schopnosti dítěte lépe zvládat svůj hněv a tím pádem i konflikty s vrstevníky. Změnou prochází i vyjadřování emocí, jehož zvyklostem se dítě učí zejména v rodině. Celkově se u dětí zvyšuje porozumění

emocím jak jiných lidí, tak i těm vlastním. (Kollerová, 2016, s. 89; Vágnerová a Lisá, 2021, s. 319–321)

Během období mladšího školního věku dochází k zásadní proměně uvažování dětí, která se označuje jako fáze konkrétních logických operací. **Myšlení** školáka je objektivnější, přesnější a používá ho v širších souvislostech. Dokáže uvažovat konkrétně logicky, což je nezbytným předpokladem pro zvládnutí učiva. Školák dokáže uvažovat o něčem konkrétním, co zná, i když objekt úvah není přítomen. Na základě minulých zkušeností si dokáže vše potřebné představit. Více se rozvíjí zejména úmyslná představivost, u které dochází ke zlepšení schopnosti operovat s představami, díky čemu dochází ke zdokonalení při operování s pojmy. Kolem 8. roku se pro dítě zpřesňuje i pojem času, sled událostí, plynutí času a jeho nevratnosti. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 280–288)

V oblasti **jazyka, řeči a komunikace** dochází ke zdokonalení ve všech směrech – fonologii, sémantice, syntaxi a rovněž ve slovní zásobě. Ovládnutí čteného a psaného jazyka významně zvyšuje možnosti se vyjadřovat, čerpat informace a komunikovat s druhými. Proto je tato dovednost pokládána za jeden z klíčových úkolů mladšího školního věku. I přes zlepšení komunikačních dovedností není dítě stále schopné popisovat události přesně, těžko rozlišuje jejich důležitost, vybírá si jednotlivé informace, které realitu značně zkreslují. (Thorová, 2015, s. 407; Kollerová, 2016, s. 88)

Z vývojového hlediska je důležitým úkolem tohoto období rozvoj **sebehodnocení** dítěte. U dětí narůstá kapacita vnímat a hodnotit vlastní úspěšnost, čímž se buduje pojetí vlastních silných a slabých stránek. I když nejvýznamnějším faktorem pro utváření sebepojetí zůstává rodina, na významu začíná nabývat i zpětná vazba vrstevníků a učitele nebo srovnávání vlastního výkonu s výkonem ostatních. Ideálním stavem je vybudování pozitivního sebehodnocení dítěte, s čímž souvisí jeho **identita**. Dítě si v mladším školním věku začíná více uvědomovat jednotlivé aspekty své osobnosti včetně příslušnosti k různým skupinám. Dokáže samo sebe charakterizovat i prostřednictvím vnitřních psychologických znaků namísto pouhého popisu vnějšího vzhledu. (Kollerová, 2016, s. 91–92)

Ve věku mezi 6. a 11. rokem dítěte obvykle dochází k rychlému vývoji **genderové identity**. Děti si více uvědomují svou příslušnost k určitému pohlaví, začínají chápat genderové stereotypy (zejména představu okolí o žádoucím/nežádoucím

chování chlapců a dívek) a přizpůsobují jim své chování, postoje i zájmy. (Kollerová, 2016, s. 91; Thorová, 2015, s. 302)

S emočním a kognitivním vývojem dítěte se rozvíjí i jeho **morálka**, která ovlivňuje fungování dítěte v sociálních vztazích. Morální uvažování dětí je prozatím zjednodušené, obsahuje převzaté zákazy a pravidla od autorit, ale umožňuje dětem ovládat jejich chování. To se stává postupem věku méně impulzivním. Součástí sebekontroly je i regulace emocí. (Thorová, 2015, s. 213)

Morální vývoj se odvíjí od porozumění podstatě pravidel a jejich zvnitřnění, čehož jsou schopny děti zhruba v osmi letech věku. Napomáhají tomu zkušenosti z vrstevnických vztahů, rozvíjejí morální citlivost a uvažování o tom, proč je špatné např. někoho uhodit. Děti se učí vzít v potaz názor i jiného člověka na danou situaci. Kolem 8. roku si děti začínají uvědomovat i význam motivace k určitému jednání. Mladší děti vnímají zejména důsledky jednání a o jeho motivu neuvažují. Děti okolo 10. roku už začínají brát v úvahu důvody jednání a rozlišují mezi dobrým a špatným úmyslem. Rozvoj morálního uvažování se odráží v řešení různých životních situací. Chování dětí pak ovlivňuje potřeba pozitivního hodnocení, ale i sebehodnocení. Děti mají potřebu se chovat tak, aby je nemusel trápit pocit viny. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 358–359)

Na konci období mladšího školního věku se začínají objevovat první náznaky změny postoje k autoritě. Děti občas pokoušejí společenské konvence, k čemuž je žene potřeba potvrdit si svou potenciální autonomii. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 363)

2.1.3 Sociální změny v mladším školním věku

Středobodem života dětí v mladším školním věku je stále **rodina**. Děti sice začínají trávit čas i jinde (navštěvují volnočasové kroužky, přespávají u kamarádů, jezdí na letní tábory), ale stále potřebují výraznou oporu rodičů. *„Děti rodiče občas kritizují, poukazují na různé jejich nespravedlivosti nebo chyby, nicméně jsou to stále rodiče, kdo v tomto věku zůstávají pro dítě víceméně absolutní autoritou, určují hranice a pravidla“*. (Thorová, 2015, s. 407)

Rodiče představují pro děti vzor dospělého chování a rovněž jsou modelem vzájemného vztahu mezi mužem a ženou. Dítě pozoruje interakci mezi otcem a matkou a její podobu přijímá jako normu. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 333)

Významnou událostí z pohledu socializace je **nástup dítěte do školy**. Dítě je od té doby podřízeno instituci, která mu předává obecně platné hodnoty a normy a připravuje ho na život ve společnosti. Školní úspěšnost dítěte předurčuje jeho pozdější společenské zařazení. Škola významným způsobem přispívá k socializaci dítěte, učitel jako autorita ovlivňuje děti v mnoha směrech. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 327)

Ve škole je dítě vystaveno hodnocení učitele, což vede ke srovnávání se s vrstevníky a zvýšené míře soutěživosti. Děti prozatím nedokážou přijímat vlastní nedostatky, a tak hledají chyby u ostatních. Často žalují, posmívají se a neumějí přijímat kritiku. Ve věku 9–10 let se začíná projevovat více solidarity a soudržnosti. (Thorová, 2015, s. 403–404)

V tomto vývojovém období dítěte začínají nabývat na významu **vrstevnické vztahy**. Ty jsou méně hierarchické než vztahy s dospělými, a proto jsou zásadní pro rozvoj sociálních dovedností, jako např. spolupráce nebo vyjednávání. Děti si dále osvojují strategické myšlení, komunikaci, učí se zvládat frustraci z prohry nebo odolávat nátlaku skupiny. V kolektivu vrstevníků převládají kontakty mezi dětmi stejného pohlaví, ale chlapci a dívky už se o sebe více zajímají i v romantickém smyslu. Romantické chování prozatím spíše napodobují, než prožívají, nicméně si píší vzkazy, komunikují přes sociální sítě apod. Interakce s vrstevníky a jejich zpětná vazba jsou pro dítě velmi důležité a utvářejí jeho sebepojetí. (Thorová, 2015, s. 407–408; Kollerová, 2016, s. 93)

Svou účastí ve vrstevnických skupinách si děti sytí potřebu citové jistoty a bezpečí, potřebu učení a potřebu sebeuplatnění. Tyto potřeby dítě uspokojuje i v rámci rodiny, ale prostřednictvím vrstevnických vztahů probíhá jejich saturování odlišným způsobem a je rovněž žádoucí. (Vágnerová a Lisá, 2021, s. 348)

Vývoj mozku a centrální nervové soustavy se v tomto období vyznačuje tzv. plasticitou, což má za následek otevřenost dětí vůči vlivům prostředí. „*Plasticita je předpokladem učenlivosti a citlivosti k pozitivním vlivům prostředí, ale přináší i riziko zranitelnosti negativními vlivy*“ (Kollerová, 2016, s. 86). Zásadní roli pro vývoj dítěte v žádoucím směru hraje kvalita sociálního prostředí a podnětů, které dítě obklopují.

2.2 Jak děti vnímají stáří

Děti vnímají stáří, proces stárnutí a staré osoby svým specifickým způsobem. Jejich tělo a osobnost ještě plně nedozrála, což s sebou přináší limity v jejich chápání okolního

světa. „*Dětské chápání stáří a to, jak se k němu děti staví, totiž úzce souvisí s jejich věkem a vývojem a je ovlivněno mnoha faktory, například rodinným prostředím, obecným vnímáním seniorů ve společnosti nebo osobními interakcemi a zkušenostmi se seniory*“ (Koželuhová et al., 2023, s. 29).

S přibývajícím věkem se u dětí zvyšuje povědomí o stárnutí, schopnost rozlišovat mezi starými a mladými lidmi, ale také míra předsudků vůči stáří. Dle Gilbertové a Rickettsové si děti již v pěti letech začínají vytvářet ke starým lidem negativní postoje a v osmi letech mají už konkrétní negativní představy o stáří. (2008, s. 572)

Co se týče aspektů stárnutí, většina malých dětí vnímá zejména ty, které se týkají fyzického vzhledu: vrásky, šedé vlasy, zhoršení sluchu a zraku, brýle, chvějící se hlas, vousy u mužů, chůze o holi apod. Starší děti, přibližně od 10 let věku, jsou schopny již zvažovat více psychologické a behaviorální aspekty stáří, což koresponduje s jejich kognitivním vývojem. Dle novějších výzkumů jsou dětské popisy stáří obecně pozitivnější, než tomu bylo v minulosti. Výrazně lépe pak děti hodnotí staré lidi, které znají. Prarodiče jsou podle nich milí, povídají a hrají si s nimi, jsou zábavní, moudří, laskaví, udělají si na vnučata čas apod. Dále děti popisují staré lidi jako méně aktivní, pomalé a slabé, což odráží realitu. (Robinson a Howatson-Jones, 2014, s. 302–303)

V pohledu dětí na seniory a utváření postojů k nim je klíčovým faktorem osobní kontakt s nimi a vztah, který si spolu vytvoří. Ačkoliv děti vnímají generaci starých lidí obecně spíše negativně, jednotlivé starší osoby vnímají pozitivněji (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 573). Mnohem důležitější než četnost setkávání, je kvalita vzájemného mezigeneračního vztahu a jeho smysluplná náplň. (Teater, 2018, s. 105)

To potvrzují výsledky realizovaného mezigeneračního programu Teaterovou mezi seniory a dětmi ve věku 11–12 let, jehož náplní byla spolupráce na společné činnosti (výtvarné aktivitě). Ačkoliv děti projevovaly před setkáním se seniory nervozitu, obavy a určité stereotypy, na konci programu byly samy překvapené z pozitivních zjištění. Seniory popisovaly jako přátelské, laskavé, ochotné, milé, šťastné, vtipné, veselé nebo jako normální. Děti také v následných rozhovorech přestaly uvažovat v kategoriích „my“ a „oni“, ale o seniorech hovořili jako o „normálních lidech, jako jsme my“. (2018, s. 111–112)

Na významný vliv genderových rolí v otázce vnímání starých lidí poukazují Robinson, Zurcherová a Callahan. Ti provedli analýzu dětské kresby amerických dětí ve věku 8–12 let, kdy děti měly za úkol nakreslit starého člověka. Výsledky ukázaly, že dívky častěji kreslily staršího člověka vypadajícího šťastně, zatímco chlapci spíše

naštvaně nebo mrzutě. Většina kreseb (84,8 %) však celkově budila pozitivní dojem. Děti nejčastěji kreslily člena své rodiny, zejména babičku (55,7 %) a poté dědečka (20,9 %). Babičku častěji kreslily dívky než chlapci. Chlapci byli ve svých kresbách ke starým lidem kritičtější, více je znázorňovaly jako zlé, na invalidním vozíku, se stařeckou holí nebo jako bezdomovce. (2015, s. 445–447)

U předškolních dětí se vliv pohlaví na vnímání seniorů neprokázal. Názory dětí na seniory se ukázaly jako neutrální až pozitivní. To příliš nekorresponduje s teoriemi o zvyšující se míře ageistických postojů mezi dětmi. I zde může být výsledek ovlivněn skutečností, že děti nedokázaly uvažovat nad starým člověkem obecně, ale při otázce na starého člověka začaly hovořit o svých prarodičích. (Flamion et al., 2020, s. 9)

V českém prostředí se názorem mladé generace na vlastnosti seniorů zabývaly Stašová a Křišíková. Dědečkové jsou obdivováni např. pro svou pracovitost, zručnost, smysl pro humor, trpělivost, všeobecný přehled či spolehlivost. Babičky jsou vnímány jako hodné, starostlivé, pracovité, obětavé, přátelské, trpělivé, vitální, moudré či vtipné apod. Dále je oceňováno, že obstarávají domácnost, umí vařit, mají pozitivní pohled na svět a jsou benevolentnější oproti rodičům. Na prarodičích naopak dětem vadí, když například mají staromódní názory, kouří, zlobí se kvůli maličkostem, zapomínají, jsou přespříliš pečliví, vnucují vnoučatům své názory, bydlí daleko, jsou pesimističtí, stále mluví o škole nebo o nemocech, nutí je do jídla nebo nerespektují jejich soukromí. (2014, s. 5–6)

Děti také mohou pociťovat obavy z vlastního stárnutí, což ovlivňuje jejich postoj k současným seniorům. Podle svých stereotypních představ mohou být přesvědčené, že staří lidé tráví většinu času pasivními činnostmi jako sledováním televize, celý den musí ležet kvůli špatnému zdraví, jsou odkázaní na pomoc druhých a jejich tělo chřadne (Mendoca et al., 2018, s. 530; Fernandes et al, 2023, s. 9). I takové případy seniorů se ve společnosti vyskytují, avšak je potřeba dětem předat zkušenost, že stáří může být aktivní a plnohodnotnou etapou života. Děti by se měly seznámit s pozitivní i negativní stránkou stáří, aby si mohly utvořit na tuto kategorii vlastní pohled. Úlohou socializačních činitelů by pak mělo být podporovat v dětech pozitivní obraz stáří a seniorů, což je ku prospěchu samotným dětem i celé společnosti.

3 Stáří v kontextu mezigeneračního porozumění

Stáří je zcela přirozeným procesem. Každý člověk stárne již od narození a u každého člověka má tento proces jinou rychlost a podobu. Rovněž platí, že v některých fázích svého života stárne člověk rychleji, v jiných pomaleji. (Haškovcová 2010, s. 20).

Vymezení hranice stáří je nejednoznačné, v případě úvah o jeho spodní hranici. Znaky, které je možno považovat za ukazatele stáří, nastupují u každého jedince v jinou dobu a rovněž v jiné intenzitě. Stejně tak každá společnost si utváří svůj vlastní specifický konstrukt stáří. Dle Saka a Kolesárové rovněž stáří nelze pojímat izolovaně, bez kontextu životního cyklu a všech jeho prožitých etap. „*Způsob života v dětství, mládí a dospělosti významným způsobem ovlivňuje kvalitu stáří*“ (2012, s. 11).

Vágnerová definuje stáří jako přirozenou, poslední a postvývojovou etapu, která uzavírá lidský život. Atribut postvývojovosti je jí přisuzován z důvodu, že již byly realizovány všechny latentní schopnosti rozvoje. Stáří s sebou přináší pocit naplnění, ale také nevyhnutelný úbytek energie. (2007, s. 299). Thorová stáří definuje prostřednictvím třech znaků, kterými jsou:

- chronologický věk (stáří je dáno kalendářním věkem),
- biologický věk a výkonnost (dochází k poklesu fyzických sil, kognitivních schopností a celkové výkonnosti organismu),
- změny v sociálních rolích (např. odchod do penze, ukončení aktivního rodičovství). (2015, s. 463)

Rovněž Sak a Kolesárová se ztotožňují s názorem, že horní věková hranice stáří je pevně vymezena smrtí, kdežto ta spodní „*je rozmazána tím, že jevy a procesy, které tvoří stáří, do života člověka vstupují postupně*“ (2012, s. 14). Z toho důvodu je potřeba vnímat stárnutí jako individuální proces. Počátek etapy stáří je ovlivněn různými jevy a procesy, které kromě biologického charakteru mají rovněž povahu psychickou, kulturní a sociální. Stáří je proto nutno vnímat jako multidisciplinární fenomén (Sak a Kolesárová, s. 15). Nejčastěji se stáří člení na tři úseky, a to v závislosti na počtu let, které člověk od svého narození již prožil, na:

- vyšší věk, nebo rané stáří (60–74 let),
- stařecký věk, nebo vlastní stáří (75–89 let),
- dlouhověkost (90 let a více). (Haškovcová, 2010, s. 20)

Vnímání člověka jako starého je dále podmíněno kulturně, genderově a především věkově. Jak dokazují Vidovičová a Rabušic, „*mladí lidé kladou práh stáří do nižšího věku a považují jej za pevněji danou kategorii než lidé starších generací, kteří spíše zvažují rozdíly mezi jednotlivci, díky nimž může být jeden člověk označen za starého, zatímco jiný ve stejném věku nikoli – např. pokud je v dobrém fyzickém stavu a adaptabilní*“ (2005 cit. podle Sokačová, 2005, s. 10).

Pohled na stáří se proměňuje také v závislosti na proměnách samotné společnosti, ve které o stáří uvažujeme. Dle Haškovcové se představy a postoje ke stáří v minulosti střídaly. Jednalo se buďto o představu idylického stáří, která je spojována s vlastnostmi jako respekt, moudrost, trpělivost, či laskavost; nebo ryze negativní pohled na stáří spojovaný s nemocemi, strádáním a hrůzou. Mezi těmito dvěma extrémními pohledy existuje celá škála mezistupňů. Autorka nahlíží na současnou situaci ve společnosti jako na netypickou, neboť nejenže tyto dva přístupy ke stáří existují vedle sebe, ale navíc se chaoticky pomíchaly. (2010, s. 34–35)

V dnešní době bývá stáří chápáno zpravidla jako opak k mládí. Stává se negací mladosti, radosti, zdraví, životní aktivity, fyzických sil či duševní svěžesti. Naopak je spojováno s řadou stereotypů, zejména s nemocemi a nemohoucností. (Sedláková, 2008 s. 200)

Tento trend je ještě zhoršován dnes uznávaným ideálem mládí a důrazem na rychlý životní styl (Haškovcová, 2010, s. 17). Krása člověka se omezuje na krásu fyzickou, navíc nikoli ve své přirozené podobě. Vnitřní kvalita člověka přestává být významnou proměnnou a v takovém světě může působit stáří a senior až nepatřičně (Sak a Kolesárová, 2012, s. 14). „*Tuto tendenci podporují i média, která různým způsobem potvrzují důležitost vnějšího vzhledu a proklamované svěžesti jako současnou normu*“ (Vágnerová, 2007, s. 308).

Stárnutí je možno chápat ve dvojí perspektivě – stejně jako stárne jedinec, stárne i celá populace, potažmo společnost. Sak a Kolesárová hovoří o tzv. fenoménu stárnoucí společnosti. Ta je důsledkem celé řady jevů a procesů a zároveň původem jevů a procesů zcela nových. Je třeba si uvědomit, že fenomén stárnoucí společnosti je jevem trvalým, a přistoupit k němu pozitivně (2012, s. 15–16).

Pro pochopení současného stáří je rovněž potřeba dle Vágnerové nahlížet na seniory jako na příslušníky jedné generace, která se liší od generací seniorů předchozích. Například senioři, kteří se narodili kolem období 2. světové války, čelili během svého života mnoha společenským změnám. (2007, s. 310) Ty ovlivnily

podstatným způsobem podobu jejich stáří. Současná generace seniorů byla v průběhu života tvarována odlišnými vlivy, než které jsou zásadní pro formování soudobé společnosti. V důsledku toho se liší nejen způsob, jak dnešní mladí lidé nahlíží na současné seniory, ale rovněž způsob, kterým senioři nahlíží na současné mladé lidi. Respektive, zda dochází mezi generací seniorů a ostatními generacemi k vzájemnému pochopení anebo spíše nepochopení. Mezigeneračnímu porozumění a důležitosti vztahů mezi mladými a starými lidmi bude věnována samostatná kapitola.

3.1 Proměny člověka ve stáří

Proces stárnutí s sebou nese celou řadu změn, které se promítají do všech oblastí lidského života. Jak bylo již řečeno, tyto proměny jsou u každého jedince velmi individuální. Teprve souhrn těchto procesů a jevů tvoří stáří (Sak a Kolesárová, 2012, s. 14). Proměny člověka se dějí pod vlivem mnoha faktorů – podílí se dědičnost, ale také životní styl jedince, vliv prostředí apod. (Thorová, 2015, s. 463). Nejvíce zřejmé jsou pak změny tělesné, které na první pohled i upoutají pozornost dětí, když se se starým člověkem setkají. Neméně významné, a pravděpodobně pro subjektivní prožívání jedince podstatnější, jsou změny psychického, a hlavně sociálního charakteru.

Biologické stárnutí se týká funkčnosti celého organismu. Postupně se omezují hybnost, výkonnost a výdrž. S přibývajícím věkem se také objevují různá onemocnění, na kterých se podílí dědičnost, ale i životní styl jedince. (Thorová, 2015, s. 465)

Stáří má své typické vnější poznávací znaky. Člověk nemusí mít nutně nějaké fyzické omezení, aby bylo zřetelné, že je starý. Stárnutí se projevuje přirozeným procesem na jeho zevnějšku, nejčastěji na barvě vlasů, struktuře kůže, držení těla, gestech apod. Pohyby člověka jsou zpomalené, typická je mírně předkloněná chůze. Nejvíce patrné pak mohou být změny ve tváři člověka, kde přibývá vrásek, vlasy šediví a řídnou. (Haškovcová, 2010, s. 31)

Zároveň dochází i ke stárnutí smyslů, což negativně ovlivňuje kvalitní prožívání života. Nejčastěji bývají registrovány potíže se zrakem a sluchem, které se odrážejí v míře soběstačnosti seniora a jeho schopnosti udržovat sociální kontakt. Starší člověk se musí mnohem více soustředit, aby dobře viděl a slyšel to, co potřebuje. (Haškovcová, 2010, s. 146; Vágnerová, 2007, s. 319)

Vágnerová uvádí, že staří lidé potřebují obecně na vše mnohem více času, ubývá jim fyzických sil, zhoršuje se rychlost i pohotovost reakcí. Záleží pak na postoji

každého z nich, jak je schopen se s těmito změnami vyrovnat. Mnozí z nich volí raději sociální izolaci, což způsobuje bludný kruh. Prostředí chudé na podněty má na jejich stav negativní vliv, a tím ho dále prohlubuje. (2007, s. 318–320)

Tím, jak se během stárnutí mění vzhled člověka, je ovlivněn i jeho sociální status. Díky viditelným fyzickým znakům stáří vnímá okolí člověka jako starého a podle toho k němu i tak přistupuje. Rovněž tělesný stav člověka ovlivňuje vlastní sebeúctu. (Vágnerová, 2007, s. 314)

Nadto dochází ve stáří ke změnám psychickým. Vystihnutí charakteristických povahových rysů člověka v období stáří není jednoznačné. Důvodem je, že některé vlastnosti, které jsou připisovány stáří, se stářím vůbec nesouvisí, nýbrž jsou produktem individuálního charakteru člověka. Každý člověk v seniorském věku prožil zcela specifický život, který má stěžejní vliv na životní etapu stáří a jeho chování v ní. Lze však s opatrností tvrdit, že postupným působením fyzických i psychických procesů dochází ve stáří ke změně charakteru člověka. Mnohé jeho vlastnosti se s věkem zvýrazňují, což například znamená, že z dřívější šetrnosti se ve stáří stává lakota. (Haškovcová, 2010, s. 141; Vágnerová, 2007, s. 317).

Ve stáří dochází vlivem biologického stárnutí zejména k celkovému zpomalení, potížím se zapamatováním a vybavováním či snížení frustrační tolerance. Tyto změny se považují za normální součást stárnutí. (Vágnerová, 2007, s. 315).

Dle Haškovcové dále klesá psychická soběstačnost a stoupá závislost na pomoci druhých, ovšem její následné přijetí mohou senioři pociťovat jako nedůstojné a ponižující (2010, s. 150). Časté jsou rovněž poruchy spánku, zvýšená únavnost, rozmrzelost a v neposlední řadě pocity smutku a osamělosti (Haškovcová, 2010, s. 152–153).

Dále ve stáří dochází ke zhoršení v oblastech kreativity a flexibility, zvyšuje se tendence k dogmatismu. Starý člověk odmítá nové a neověřené způsoby uvažování, má tendence ke zjednodušování problému, a to často vede ke zkratkovým závěrům. Senior se mnohdy nedokáže orientovat v situacích, které jsou složitější a zahrnují protichůdné informace, v důsledku čehož preferuje naučené stereotypy (Vágnerová, 2007, s. 329–330).

Emocionalita se ve stáří naopak projevuje zralostí – ve smyslu své emoce ovládat a porozumět jim (Vágnerová, 2007, s. 340). Stěžejní jsou pro seniora mezilidské vztahy a udržení osobní pohody. Proto je jako nebezpečí vnímána osamělost, i když se někteří staří lidé izolují dobrovolně. Zdrojem pocitu osamělosti může být také proměna

vnějšího světa, který se pro starého člověka může stát nesrozumitelným (Tallová, 2020, s. 337).

Všechny atributy stáří ale nejsou negativní. Podle Vágnerové je silně spojováno s moudrostí, která je pozitivní konotací. Moudrost je autorkou chápána jako nejvyšší úroveň rozumového, emočního a morálního přístupu ke zvládnání životních problémů. Projevuje se v přístupu k životním situacím týkajících se samotného jedince i ostatních lidí. Životní moudrosti dosáhnou jen někteří lidé, ti jsou pak schopni zachovávat nadhled a mají vysokou prestiž. „*Jsou vyrovnaní s vlastním stářím, neboť to je součástí integrity chápání vlastního života v širším kontextu*“. (Vágnerová, 2007, s. 331)

V souvislosti se stářím dochází u člověka také ke změnám potřeb a hodnotové orientace. Nejintenzivnější ve stáří bývá potřeba citové jistoty a bezpečí, protože starší lidé se cítí obecně více ohroženi. Dále je významná potřeba osobního kontaktu, sounáležitosti a blízkosti. Osobní kontakt musí být ale přiměřený, protože starší lidé potřebují i své soukromí, aby nebyli vystaveni nadměrné zátěži. V naplnění těchto potřeb hraje významnou roli kontakt s rodinou a přáteli, který senioři preferují, protože vztahy navazují poměrně obtížně. (Vágnerová, 2007, s. 344–345)

V období stáří dochází rovněž ke změně sociálního postavení, životního stylu a sociálního prostředí. Jedinec ztrácí některé své sociální role, kdy bezesporu největší sociální změnou je pro něj **odchod do penze**. Dle Haškovcové je dokonce v běžném životě momentem odchodu do penze určován sám počátek etapy stáří (2010, s. 20). Jinými slovy, každý člověk, který dosáhl důchodového věku, je považován za starého. Odchodem do důchodu ztratí jedinec svou individuální profesní roli, kterou zastával po značnou část svého života, a získá sociální roli novou, a to značně anonymnější. Haškovcová uvádí, že nezáleží na tom, čím lidé před penzí byli – lidé v penzi se stávají sobě rovnými, protože jejich role je nyní žádnou roli nemít (2010, s. 81). Odchod do penze je významným sociálním milníkem, který člověka částečně izoluje od společenského dění a připomene mu jeho vlastní stárnutí. Společně se ztrátou zaměstnání přichází senior i o určitou prestiž a zejména ekonomickou nezávislost. Sociální prostředí, ve kterém se pak po většinu času pohybuje, se omezuje především na rodinu a přátele. Období důchodu může být navíc chápáno jako doba, která nemá jasně vymezený obsah. (Vágnerová, 2007, s. 356; Haškovcová, 2010, s. 82)

Před starým člověkem pak stojí úloha vypořádat se s nově nabytým volným časem a svobodou. Na tento aspekt upozorňují rovněž Sak a Kolesárová: „*Málokdo vnímá odchod do důchodu pouze jako negativní či pouze jako pozitivní změnu. Vždy je to však*

výrazný předěl v životě, vždyť práce byla po celý jeho aktivní život tím, co nejvíce určovalo jeho život v řadě dimenzí“ (2012, s. 99).

Ve stáří se zmenšuje faktická oblast působnosti člověka, omezuje se počet aktivit mimo jeho domov (Sak a Kolesárová, 2012, s. 110). Většinu času tráví ve vlastním bytě a na místech, kde prožil významnou část svého života, a ty mu přinášejí pocit jistoty a bezpečí. Pokud žije senior v nějaké instituci, bývá situace složitější, protože toto prostředí mu není blízké a částečně ztratí i možnost svobodného rozhodování. Ze zmenšení sociálního prostředí jedince vyplývá i nižší míra sociálních kontaktů, která je považována za problém zejména pozdního stáří. Společníkem v izolaci starých lidí je mnohdy pouze telefon, rádio nebo televize (Vágnerová, 2007, s. 350, 415). Z výzkumů rovněž vyplynulo, že jedinci starší 60 let se také velmi často obklopují zvířaty, která jim slouží jako kompenzace nedostatečných psychosociálních vztahů (Sak a Kolesárová, 2012, s. 100).

Starý člověk žijící v ústraní pociťuje silnou potřebu akceptace a prožívání blízkého citového vztahu zejména, pokud žije v instituci. Jeho vazba na děti a vnoučata bývá velmi silná, ale v důsledku jeho izolace je těžko naplnitelná. Senior najednou žije zcela odlišný život než ostatní členové rodiny, chybí zde společná zkušenost, sdílení každodenních událostí a prožitků. (Vágnerová, 2007, s. 425)

V důsledku postupné ztráty známých a blízkých vrstevníků se starému člověku tenčí síť sociálních kontaktů, tedy i osob, se kterými mohl senior sdílet stejnou životní zkušenost a sdílet porozumění, což může vyústit v osamělost (Vágnerová, 2007, s. 415). U starší populace se tedy významně zvyšuje strach z osamocení. V rámci výzkumu Saka a Kolesárové bylo zjištěno, že lidé ve věku 61 a více let se významně obávají osamocení. Dokonce strach ze ztráty mezilidských vztahů předčil obavu z finanční nouze i ze samotného konce života (2012, s. 31).

Z hlediska kvality života a s ní spojeného pocitu spokojenosti a udržení přijatelného životního stylu je pro seniory důležitým hlediskem zachování autonomie a soběstačnosti, sociálních kontaktů a vztahů a udržení si významu své osoby. (Vágnerová, 2007, s. 399).

Lze konstatovat, že souběžně se stářím přichází v životě člověka mnoho změn. U každého jedince mají individuální charakter a jsou výsledkem působení různých vlivů. Jisté je, že těmto změnám bude muset jednou čelit každý. Jedním z úkolů, který před stárnoucím člověkem stojí, je se na stáří vůbec adaptovat, což není jednoduchý úkol. „*Starší člověk se musí neustále přizpůsobovat novým problémům a nepříznivým*

změnám a musí tak činit v době, kdy jsou jeho kompetence vlivem stáří (nebo i chorob) více či méně limitovány“ (Vágnerová, 2007, s. 305).

Podle Vágnerové je k vytvoření přiměřeného postoje k vlastnímu stáří potřeba schopnost rozumového zhodnocení a emočního vyrovnaní s nepříznivými změnami i aktivní přístup k řešení problémů a k hledání náhrady úbytku různých funkcí. Jako zátěž pro člověka je vnímáno nejen stáří a změny, které ho doprovázejí, ale i adaptace na stárnutí. (2007, s. 305–306).

MPSV vydalo v roce 2020 dokument s názvem **Manuál přípravy na stáří pro občany**. Jedná se o dokument, který je určen pro širokou veřejnost a má přispět k připravenosti jedince na stáří tak, aby jej mohl prožít spokojeně a důstojně. Čtenáři dokumentu jsou rozděleni do skupin podle věku, přičemž první skupina je vymezena jako věková kategorie do 30 let (MPSV, 2020, s. 8). Dokument tím zdůrazňuje, že výslednou podobu stáří ovlivní rozhodnutí, která člověk dělá po celý svůj život, a tudíž je třeba se na stáří připravovat kontinuálně a nikoliv, až když ho člověk prožívá.

3.2 Prezentace stáří a seniorů v médiích

Následující text práce navazuje na podkapitulu 1.2.1, ve které bylo objasněno, jak významným formujícím činitelem jsou média pro člověka a zejména pro dítě. Vliv televize a internetu, respektive sociálních sítí nelze opomíjet, a proto je třeba zabývat se tím, jakým způsobem je stáří v médiích vyobrazováno. Média působící jako socializační prostředek prezentují dětem modely chování (Vágnerová, 2000, s. 185), a proto je důležité, jakým způsobem téma seniorů uchopují, zpracovávají a prezentují.

Média lidem předkládají určitý obsah a tím do jisté míry určují, jaké téma je společensky aktuální, o čem se mezi lidmi diskutuje, co je vlastně důležité. Tímto způsobem mohou mít vliv na obě strany – vytvářet či posilovat stereotypy, nebo naopak působit směrem k pozitivnímu obrazu stáří a seniorů. (Sak a Kolesárová, 2012, s. 156; Sokačová, 2005, s. 14)

Dle Haškovcové je mediální obraz seniorů spíše negativní. O seniorech se v nich hovoří převážně v souvislosti s jejich finanční zátěží pro stát (systém zdravotnictví, vyplácení starobního důchodu), což negativně ovlivňuje míru solidarity populace ke starým lidem. Staří lidé jsou v televizi převážně prezentováni jako lidé nesoběstační až nemohoucí, osamocení a všestranně strádající. Vizuální prezentace seniorů pak

v divákovi zanechá nejčastěji dojem šedivé, shrbené, špatně oblečené a o holi chodící osoby. (Haškovcová, 2010, s. 48–49)

V české společnosti tak převažuje falešný obraz stáří a seniorského věku, k čemuž přispívá právě způsob, jakým média seniory zobrazují. Výjimku pak tvoří televizní programy popisující životní příběhy lidí, kteří jsou úspěšní, a i přes svůj vysoký věk stále velmi aktivní – zpravidla známých osobností. Haškovcová však upozorňuje, že absentuje pozitivní vyobrazování obyčejného života, se kterým by se běžný senior mohl ztotožnit (2010, s. 51)

Ačkoliv přímo ageistické postoje v médiích prezentovány nejsou, obraz zdravého, aktivního a soběstačného seniora se vyskytuje v médiích minimálně. Sedláková dále upozorňuje na fakt, že prezentované zprávy o seniorech zanechávají dojem, že vůči starým lidem je třeba zaujmout, podobně jako k dětem, opatrovnickou pozici, protože jsou stejně závislí. *„Výsledný mediální obraz není k seniorům příliš příznivý a spíše přispívá ke stereotypní představě stáří jako nezajímavého až nepříjemného období života, které nepřináší příliš nového ani pozitivního, jen úbytek mentálních schopností, fyzických sil, přátel, peněz i zajímavých zážitků“*. (Sedláková, 2008, s. 202)

Informace uveřejněné v médiích nejsou ve svém vyznění neutrální, neboť dochází k jejich hodnotícímu vychýlení také v rovině jazyka, a to při výběru konkrétních označení a pojmenování (Sedláková 2008, s. 202). Zatímco pojem „důchodce“ se váže spíše k ekonomicky neaktivní osobě, označení „senior“ vyvolá představu i aktivního a pozitivního stáří (Sokačová, 2005, s. 13).

Téma prezentace seniorů v médiích aktuálně není dostatečně odbornou veřejností zpracováno. Zmíněné analýzy mediálního prostoru byly uskutečněny téměř před 18 lety a jejich výsledky nelze generalizovat na současný stav dané problematiky. Po zmíněnou dobu se situace ve sféře médií jako činitelů sociální reality, neustále vyvíjí. I přesto mají zjištěná data výpovědní hodnotu a význam pro porozumění tématu. Mimo to, některá zjištění lze označit za nadčasová.

Co se týče zobrazování seniorů v tištěných médiích, analýzou Sedlákové se ukázalo, že ani zde se seniorům a tématu stáří nevěnuje dostatečný prostor. Vzhledem k tomu, jak významnou skupinu české populace staří lidé tvoří, v některých periodických se o nich vůbec nehovoří, což se týká právě i časopisů určených mládeži. *„Jako kdyby stáří neexistovalo nebo kdyby cílová skupina měla zůstat ušetřena informací o jeho existenci“*. (Sedláková, 2008, s. 203).

Pokud už se obraz seniora v tištěném periodiku vyskytne, vyvolává pozitivní dojem. Starý člověk se na něm usmívá, je upravený a působí dojmem celkově příjemným. Zpravidla je ale senior na snímku sám, přítomnost více generací pohromadě je výjimečná, včetně obrazů prarodičů s vnoučaty. Tato absence propojení různých generací může nepříznivě narušovat integritu celé společnosti.

Pro řadu médií stále platí, že seniory ve svých obsazích přehlížejí, a tím přispívají k jejich přehlížení i v celé společnosti (Sedláková 2008, s. 207). Avšak pouze zvýšená pozornost médií k určitému tématu nemusí nutně znamenat jeho pochopení. Může vyústit i v negativní reprezentaci, protože vždy záleží zejména na tom, jaké skutečnosti jsou prezentovány. *„Množství pozornosti (času či prostoru) tedy není dostatečným kritériem pro posouzení mediální reprezentace určitého jevu, důležitý je obsah předkládaných sdělení.“* (Raichová, 2001 cit. podle Sedláková, 2008, s. 199)

Zjištění zahraniční studie koresponduje se zdejšími poznatky o nevyváženém zobrazování seniorů v médiích. Většina starších postav je v televizi negativně vykreslována, a to buďto jako záporné postavy, nebo naopak slabé oběti kriminálních činů (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 571).

Vzhledem k zaměření diplomové práce na děti mladšího školního věku by bylo zajímavé podrobit analýze pořady určené dětem a určit zastoupení seniorů v těchto pořadech a zvláště analyzovat, jaké fyzické, psychické a sociální charakteristiky jsou těmto seniorům v pořadech pro děti nejčastěji připisovány. Je jisté, že v tradičním pojetí pohádek by se našly jak negativní (např. „ježibaba“ v pohádce o Perníkové chaloupce), tak i pozitivní (např. babička a dědeček v pohádce O Budulínkovi) vyobrazení starého člověka a jeho vlastností. Již desátým rokem existuje televizní kanál „ČT Děčko“, který je určen dětskému divákovi a jeho cílem je rovněž naplňovat edukativní charakter televize¹.

Rovněž analýza internetu, resp. sociálních médií, které v dnešní době sehrávají významnou úlohu v životě dětí, není v našich podmínkách dostupná. Vzhledem k neohrazenosti internetového rozhraní i samotných sociálních sítí je složité toto téma uchopit. Vlivu internetu je potřeba se věnovat. Jak uvádí Žumárová, mládež v oblasti utváření postojů podléhá vlivu televize a internetu, namísto toho, aby dala přednost prožitku vlastní zkušenosti (2012, s. 69).

¹ ČT :D je dětská televizní stanice České televize. Je určena dětem od 4 do 12 let. Program stanice je multižánrový a pro děti bezpečný. Stanice vysílá denně od 6 hodin do 20 hodin.

Lze shrnout, že potenciál médií působit pozitivně na mezigenerační solidaritu není v současné době příliš využíván.

3.3 Stereotypizace stáří jako součást ageismu

Jak vyplývá z dosavadního textu, současná moderní společnost se k tématu stáří staví převážně negativně. Mladí lidé si formují vůči stáří negativní postoje a stejně k seniorům přistupují média, která jim buďto nevěnují mnoho pozornosti, anebo stáří prezentují jednostranně (Žumárová, 2012, s. 68). Ačkoliv je stárnutí přirozený proces, v moderní společnosti je snaha především o to, tento proces jakkoliv oddálit a zvrátit. Lidé se většinou nechtějí zabývat stářím, dokud se jich přímo netýká, a to možná právě proto, že jim staří lidé evokují jejich vlastní smrtelnost. V minulosti byla smrt více přijímána jako přirozená součást lidského života, kdežto dnešní moderní doba jako by se snažila v člověku vzbudit dojem, že žádná smrt ani nenastane. Společnost oceňuje především jedince, který je mladý, krásný a dokáže se přizpůsobit rychlému životnímu stylu (Haškovcová, 2010, s. 17). Je možno pociťovat, že téma stáří a jeho doprovodných jevů je, vlivem nároků moderní doby, spíše odsunuto na okraj zájmu většinové společnosti.

Vlivem nízké a neobjektivní informovanosti o stáří, která je podpořena zkresleným obrazem seniorů v médiích, pak vznikají mnohé **stereotypy** o stáří.

Stereotypy lze chápat jako sdílená přesvědčení o osobnostních rysech a chování členů určité skupiny. Tato přesvědčení nejsou vždy produktem vlastních zkušeností, ale jsou již hotová převzatá od jiných osob. (Nakonečný, 2020, s. 182)

Při stereotypizaci jedinec nebere ohled na to, jaký konkrétní člověk ve skutečnosti je, ale zařadí si ho na základě nějaké povrchní charakteristiky, do předem dané kategorie. Je přehlížena individualita jedince (Hayesová, 2013, s. 74). V tomto smyslu jsou stereotypy druhem předsudků.

Charakteristickým rysem stereotypu je tedy generalizace, ke které se společnost v pohledu na seniory uchyluje velmi často. Jak bylo již řečeno, senioři patří mezi nejvíce heterogenní věkově definovanou skupinu. Přesto je stáří spojováno s řadou stereotypů, především s nemocí, nemohoucností, neaktivitou a ošklivostí. Není pravdou, že stáří není takové, jak tyto stereotypy tvrdí, ale není ani takové vždy a u všech seniorů. (Sedláková, 2008, s. 200)

Některé tyto stereotypy a mylné představy o stáří v naší společnosti zevšedněly tak významně, že je lze souhrnně nazvat mýty o stáří (Haškovcová, 2010, s. 42). Tyto mýty vytrvale přežívají v různých podobách a významně ovlivňují všeobecné pojetí i sebepojetí stáří. V důsledku toho není výsledná celospolečenská představa o stáří příliš pozitivní a je značně zkreslená.

Lze vyvodit, že při vytváření názorů a postojů k seniorům hraje významnou roli zobecňování. V důsledku toho vznikají předsudky (Turzáková, 2019, s. 657).

Nad vzájemným vztahem těchto mýtů, předsudků a chování člověka se zamýšlí Haškovcová. Autorka demonstruje jejich vzájemnou souvislost tezí, že konkrétní chování vůči seniorům se odvíjí na základě předsudků, které jsou tradicí poskládány v mýty. Mýty o stáří se pak těžko vyvrací, protože v každém z nich je něco málo pravdy. Ke změně zakořeněných negativních předsudků o stáří je třeba vyvracet i mýty o stáří. Toho lze dosáhnout především upřímným zájmem jedinců i společnosti o potřebu, názory a přání starých lidí. (Haškovcová, 2010, s. 47)

Negativní předsudky se mohou překlenout až v nepřátelskost, nebo přímo v diskriminační chování, mezi které se řadí **ageismus**. Tento pojem je vykládán jako diskriminace na základě věku (Turzáková, 2019, s. 664). Věková diskriminace se může týkat každého věku, avšak nejčastěji je vnímána vůči starým lidem. Vágnerová definuje ageismus jako „*postoj, který vyjadřuje obecně sdílené přesvědčení o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří*“ (2007, s. 308). Haškovcová ageismus chápe jako averzi vůči starým lidem a zároveň všemu, co stáří připomíná (2010, s. 34). Ageistické postoje ve společnosti mohou být podporovány i výše zmíněnými předsudky a mýty o stáří, které jsou rozšířené v širokém povědomí veřejnosti a složitě se vyvracejí.

Jak bylo již uvedeno, přítomnost věkové diskriminace vychází z hodnotového systému dnešní společnosti, která upřednostňuje mládí, svěžest a fyzický vzhled. Za těchto podmínek společnost od starých lidí příliš neočekává, mají nízký sociální status a jsou jim přičítány převážně nežádoucí a neimponující osobní charakteristiky. (Vágnerová, 2007, s. 309)

Nejedná se o nový společenský fenomén, neboť projevy mezigenerační nesnášenlivosti se vyskytovaly i v minulosti (Haškovcová, 2010, s. 34). V posledních několika desetiletích však nepřátelské postoje vůči stáří zesílily. Aktuálnost tématu ageismu v současném českém prostředí potvrdil například výzkum European Social Survey z roku 2009, z jehož výsledků vyplynulo, že téměř 70 % Čechů starších 60 let

mělo v posledním roce zkušenost s projevy nedostatku respektu nebo se špatným chováním druhých kvůli jejich věku (Trusinová, 2013, s. 28).

„Ageismus dovoluje mladším generacím vidět starší lidi jako odlišné od nich samých, a proto jim brání, aby se se staršími lidmi identifikovali jako s lidskými bytostmi“ (Vidovičová, 2008, s. 111). Mezi příčiny ageismu v moderní společnosti lze zařadit například změnu obecně uznávaných společenských hodnot, zvýšený důraz na jedince, rozpad rodinných vazeb a s tím související změnu tradičních rolí a v neposlední řadě nezpracovaný strach z vlastního stárnutí a smrti (Vágnerová, 2007, s. 309).

Tématu možných zdrojů ageismu se rozsáhle věnuje Vidovičová a nad rámec výše uvedeného za další zdroje věkové diskriminace považuje například:

- prostou skutečnost, že seniorů je ve společnosti hodně a stále jich přibývá,
- věkový a generační konflikt probíhající v zájmech i hodnotách,
- věkovou segregaci projevující se symbolicky (celkovou odlišností věkových skupin) i reálně (neexistencí vzájemných kontaktů),
- média, včetně jazyka, který používají. (2008, s. 126–143)

Zahraniční výzkumy rovněž ukázaly, že v případě dětí má významný vliv na utváření jejich stereotypních představ o stáří míra interakce se seniory. Současně bylo zjištěno, že míra přirozeného kontaktu mezi dětmi a seniory je v moderní společnosti omezená. Současným trendem je spíše tzv. věková segregace, kdy ubylo mezigeneračního soužití a staří lidé jsou často sdružováni v domovech pro seniory. Snížil se také kontakt v rámci rodiny z důvodu nedostatku času nebo nedobrych vztahů mezi mladou a starší generací. (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 574)

V souvislosti s problematikou ageismu se také nabízí otázka, do jaké míry sami senioři podléhají stereotypům o stáří, a tím přispívají k jejich udržování. Vliv ageismu dopadá i na staré lidi, neboť i oni přebírají stereotypy o stáří a mnohdy se s nimi i identifikují. V reálném životě se to projevuje v ambivalentním hodnocení vlastní situace seniorem. Přestože jedinec ve stáří žije aktivním a spokojeným životem, dochází k sebepodceňování vlastní situace (Haškovcová, 2010, s. 34–35). „Dokud si staří lidé nezačnou více vážit sami sebe, těžko mohou očekávat, že si jich budou vážit příslušníci ostatních věkových skupin“ (Jirásková, 2005, s. 25).

Jako efektivní v boji proti ageismu by pak měla být výchova a působení na dítě ve smyslu pozitivních vzorů, vedení k toleranci odlišnosti ostatních, předávání dostatku objektivních informací a diskutování o nich. V neposlední řadě je pro dítě také

významná pozitivní zkušenost z osobního kontaktu se starým člověkem. V souladu s poznatky uvedenými výše by se mělo na děti v tomto duchu působit již od raného věku a za dodržení principu působení na všechny tři složky postojů (kognitivní, emocionální, konativní). Tím bude vysoce podpořen vznik žádoucího a pro jedince i společnost pozitivního chování.

Snahu o zamezení diskriminace stáří projevuje rovněž stát, mimo jiné prostřednictvím koncepčního dokumentu „Strategický rámec přípravy na stárnutí společnosti 2021–2025“. V rámci dokumentu je zdůrazněna potřeba podpory mezigeneračních vztahů a osvěty tématu stárnutí včetně jeho pozitivní medializace. Podpora mezigenerační solidarity a spolupráce má být patrná v mediálním prostoru, v rámci výuky na školách a dále osvětu přináší také pořádání konference ke dni seniorů. Česká vláda se tím snaží reagovat *„nejen na problémy, které se týkají dnešních seniorů, ale také formulovat opatření přípravy na stárnutí společnosti jako celku a zahrnovat tak obyvatele všech věkových kategorií“*. (MPSV, 2021, s. 9)

Podle Vágnerové dnešní mladí lidé ztrácejí pocit přirozené kontinuity mezi různými generacemi. To se v minulosti udržovalo společným soužitím více generací a v dnešní době je mnohem vzácnější. Mladí lidé tak příliš nepocítují sounáležitost s těmi staršími. Vnímají je jako příslušníky jiné skupiny, se kterou toho nemají mnoho společného. Sociální vazby uvnitř rodiny se oslabily a v důsledku toho nabývají na významu biologické pudy, které nutí člověka orientovat se na své potomky, ale nikoliv předky. (2007, s. 309)

Významnou úlohu v pozitivním vnímání stáří a seniorů u dětí má jednoznačně mezigenerační kontakt. Jeho podoba je ovlivněna ageistickými postoji, stejně tak jako tyto postoje ovlivňují jeho podobu. O přínosech mezigeneračního kontaktu pro jedince i společnost bude napsáno více v následující kapitole.

3.4 Mezigenerační vztahy v rodině

Do této chvíle bylo v textu diplomové práce pojednáno o problematice dětství a stáří, respektive o dětech a seniorech, a o tématu utváření postojů, které je mezi těmito dvěma skupinami pozorováno. V následujícím textu bude vyloženo téma mezigeneračních vztahů, které lze vnímat jako zásadní pro ucelení a propojení dosavadních poznatků. Téma mezigeneračních vztahů a jejich kvality v současné společnosti nabývá na významu, neboť úzce souvisí i s nežádoucími jevy ve společnosti, zejména s ageismem.

V návaznosti na poznatek, že postoje vyjadřují určitý hodnotící vztah k objektům, je nezbytné se problematikou vztahů, resp. mezigeneračních vztahů rovněž zabývat.

Dnes již klasickou definici pojmu **generace** přinesl Karl Mannheim, který ji vnímá jako „*velkou sociální skupinu blízkých populačních ročníků, která se formuje významnou společensko-historickou událostí a specifickými společenskými podmínkami*“ (Sak a Kolesárová, 2012, s. 9). Jedné generaci je tedy společné to, že na ni působily tytéž socializační vlivy. Přesto by bylo chybné se domnívat, že příslušníky jedné generace lze považovat za homogenní skupinu, neboť právě to vede ke tvorbě předsudků a v případě seniorů to platí obzvláště (Sedláková, 2008, s. 200).

Generace je utvářena v období sociálního věku mládeže a takto zformovaná postupuje společností a dalšími životními fázemi jako mladá, střední a stará generace. Generace seniorů je pak tvořena jednotlivci, které navzájem něco spojuje a zároveň vůči generacím mladším, ale i těm předchozím starším, něco odlišuje. V rámci jedné generace seniorů pak dále existují další diferenciační znaky. (Sak a Kolesárová, 2012, s. 29)

Nejčastěji se pojem generace vykládá v demografickém významu, kdy se hovoří o generaci prarodičů, rodičů a dětí. Věkový rozdíl mezi generacemi v tomto smyslu je dán dobou od narození a dobou k zahájení biologické reprodukce. Tento interval činí v našich podmínkách přibližně 20–40 let, neboť současné společenské faktory posouvají reprodukční chování do vyššího věku žen. (Sak a Kolesárová, 2012, s. 35)

„Každá generace je specifická, protože byla formována v konkrétních jedinečných společensky-historických podmínkách tvořivou subjektivitou svých členů. Svou generační specifičnost pak přenáší celoživotními aktivitami na společnost, kterou tak vitalizuje a zajišťuje nutnou kontinuitu společnosti i společenskou změnu“ (Sak a Kolesárová, 2012, s. 49). Každá generace má své zvláštnosti, kterými se odlišuje od těch ostatních. Může se jednat o styl oblékání, způsob a prostředky komunikace, způsob trávení volného času, ale také typické postoje, názory a hodnoty. Tyto odlišnosti se promítají do mezigeneračních vztahů, ve kterých ovlivňují komunikaci mezi generacemi, jejich vzájemné porozumění, nebo mohou naopak podněcovat mezigenerační konflikty.

Mezigenerační konflikty jsou dle Saka a Kolesárové nevyhnutelnou součástí interakce a vztahů mezi generacemi a mají dvojí podobu:

- konflikty vyplývající z rozdílnosti životních fází,

- konflikty způsobené historicky daným generačním svérázem (jednou generací byla osvojena určitá hodnota, vlastnost, kompetence či postoj a ta ji charakterizuje i v dalších fázích života – oproti generaci další nebo předchozí). (Sak a Kolesárová, 2012, s. 49).

Dle Jiráskové patří mezigenerační konflikty mezi nejčastější mezilidské spory. Významnou úlohu v nich sehrávají zejména předsudky rozdílných generací vůči sobě navzájem a potřeba tyto předpojaté teorie považovat za jedinou pravdu (2005, s. 26, 32).

3.4.1 Důležitost mezigenerační komunikace a vzájemného učení se

Jednou z hlavních proměnných, která ovlivňuje mezigenerační spory a obecně celkovou podobu mezigeneračních vztahů, je komunikace. **Mezigenerační komunikace** jako prostředek k dorozumění a porozumění je nezbytný předpoklad kvality života (Semrádová, 2005, s. 59). Vzájemná komunikace mezi generacemi vede k překonávání generačních stereotypů, což je přínosné zejména pro mladší generace (Rabušicová et al., 2011, s. 75). Dle Semrádové je základním východiskem této komunikace *„akceptace druhého jako toho, kdo je sice jiný, ale je také osobností s mnoha zkušenostmi, prožitky, poznatky a že egocentrismus, který je přirozený a věkem či nemocí se může prohlubovat, není pro úspěšné rozpravy, autentické dialogy, bariérou, pokud si jeho nástrahy uvědomujeme“* (2005, s. 62). Autorka odkazuje ke skutečnosti, že na straně seniorů vznikají v důsledku stárí a změn s ním spojených určité bariéry v komunikaci s okolím. Tyto bariéry se ale samozřejmě mohou týkat i ostatních, zejména dětí (viz kapitola 2). Semrádová dále definuje bariéry v mezigenerační komunikaci, za které považuje tyto:

- diskriminace s ohledem na věk,
- prožité historické události,
- charakter společenských poměrů, v rámci kterých se odehrála převážná část života,
- rozdílně založené a rozvíjené vzdělání,
- odlišné životní zkušenosti,
- zdravotní stav,
- příležitosti seberealizace,
- orientovanost ve světě moderních technologií,
- názor na to, co je patřičné a slušné,

- kvalita mluveného i psaného projevu,
- pojetí důstojnosti. (2005, s. 63)

Vzhledem k jejich povaze se lze shodnout, že je možné je vnímat i jako překážky v mezigeneračních vztazích všeobecně. Jejich prostřednictvím lze lépe pochopit, jak velmi se od sebe liší generace seniorů a generace dětí, zejména v současné moderní době, která zaznamenala během relativně krátkého období příliš změn v mnoha oblastech. Výše jmenované bariéry rovněž poukazují na to, s jakými proměnnými děti a senioři do vzájemné komunikace vstupují.

Sak a Kolesárová uvádějí, že na přelomu tisíciletí došlo k nejhlubší generační propasti mezi mladou a starou generací. Ta není dána politicko-historickou událostí, jako tomu bylo vždy v minulosti, ale tvoří příkop mezi věkem gramotné kultury a věkem kyberkultury. Autoři zároveň dodávají, že tato generační propast však postupem času mizí. Jednak do seniorského věku vstupují nové populační ročníky s vyšší počítačovou gramotností, za druhé se zvyšuje i orientovanost ve světě moderních technologií stávajících seniorů. (2012, s. 118)

Přesto je možno tvrdit, že moderní technologie stále tvoří významnou oblast vzájemného nepochopení mezi mladými lidmi a seniory. Způsob dorozumívání se dnešní mladé generace a to, jak generace seniorů vzpomíná na svůj způsob komunikace během jejich mládí, je diametrálně odlišný.

Významným obsahem mezigeneračních vztahů je dále **mezigenerační učení**. Vzhledem k zaměření této diplomové práce se jeví jako příhodná definice, která chápe mezigenerační učení jako *„proces, jehož prostřednictvím získávají jedinci všeho věku dovednosti a znalosti, ale také postoje a hodnoty, a to z každodenních zkušeností, ze všech dostupných zdrojů a všemi možnými způsoby v jejich vlastních, žitých světech“* (Hatton-Yeo, 2008 cit. podle Rabušicová et al., 2011, s. 31).

Mezigenerační učení bývá velmi široce vymezováno a lze si pod ním představit prakticky veškeré vzájemné působení mezi dvěma generacemi. Probíhá záměrně i nezáměrně, formálně i neformálně, vědomě i nevědomě, v rodině i mimo rodinu, přirozeně i strukturovaně a v neposlední řadě různými způsoby. Nejčastěji a nejpřirozeněji se uskutečňuje v rámci rodiny. Zde se pak jedná o jevy a procesy, které napomáhají obousměrnému přenosu poznatků, zkušeností a postojů prostřednictvím interakcí a společných činností zúčastněných generací v konkrétních situacích rodinného života. (Rabušicová et al., 2011, s. 35)

Význam kontaktů napříč generacemi, zejména na ose dítě – senior a jejich vliv na utváření postojů potvrdily již mnohé výzkumy. Ty zároveň upozorňují na rizika věkové segregace, ke které v moderní společnosti dochází, a to v rovině symbolické i reálné. „V době pozdní modernity tráví jedinci velkou část dne v oddělených a věkově relativně homogenních skupinách, což se stává překážkou jejich vzájemných interakcí a poznávání, které nahrávají stereotypnímu vnímání, nepochopení, ageistickým postojům a diskriminujícímu jednání“ (Sedláková, 2008, s. 200).

Jedná se zejména o oddělení sféry práce a rodiny, institucionalizaci vzdělávacího systému či preferování modelu nukleární rodiny. Život a stárnutí členů společnosti probíhá prakticky v extrémně věkově homogenních skupinách, což ovlivňuje všechny její generace. V takové společnosti je zřetelný nedostatek mezigeneračního kontaktu. (Žumárová 2012, s. 64)

Z výzkumu Saka a Kolesárové přitom vyplynulo, že se společenskou funkcí seniorů obvykle nejsou spojovány negativní stereotypy ani předsudky. Většina populace (57 %) souhlasí s tím, že senioři mají ve společnosti nezastupitelnou funkci. 78 % populace se shoduje, že staří lidé mají významnou úlohu pro rodiny svých dětí. S tímto se ztotožňuje rovněž 81 % seniorů. To naznačuje v českém prostředí spíše významné propojení seniorů s rodinami svých dětí a existenci blízkých vazeb. (Sak a Kolesárová, 2012, s. 159)

Tuto ideu podporují Rabušicová et al., podle kterých moderní rodina sice již nepreferuje vícegenerační soužití, ale to nutně neznamená, že v rodinách ke kontaktům mezi generacemi nedochází. Ty se uskutečňují možná v menší míře, ale zato na bázi dobrovolnosti a vzhledem k prodlužující se délce života trvají po delší dobu. (2011, s. 42)

Rabušicová et al. v rámci svého výzkumu rovněž zjistili, že nejvíce zastoupené učení v rodině je právě to mezigenerační. Nejčastěji dochází k sociálnímu učení (předávání hodnot a postojů) a děje se tak od starších k mladším. Generace vnoučat usiluje zejména o učení, které nelze získat ve škole, ale právě jen v rodině. Podmínkou správného mezigeneračního však jsou vzájemné pozitivní vztahy. (2011, s. 117–120)

Z výzkumů realizovaných v zahraničí vyplývá, že děti, které nemají dostatečnou možnost interakce se starými lidmi, si k nim obtížněji vytvářejí pozitivní postoje (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 572).

Důležitými faktory úspěchu mezigenerační výměny je její povaha, kvalita a kontext, ve kterém probíhá. Bylo zjištěno, že kvalita mezigeneračního kontaktu má

větší vliv v porovnání s jeho kvantitou. Mezigenerační kontakty, které poskytují účastníkům kvalitní interakci bez ohledu na jejich délku, jsou považovány za přínosnější ve srovnání s delšími kontakty dětí a seniorů, které postrádají vzájemné porozumění. Jako nejvýznamnější se ve výzkumech formování postojů dětí, ukázala rovnoměrná spolupráce dítěte a seniora na společné činnosti. Dále bylo zjištěno, že k vyvrácení stereotypů o stáří je důležité poukazovat zejména na pozitivní aspekty stáří. (Gilbert a Ricketts, 2008, s. 577; Teater, 2018, s. 105)

Je zřejmé, že respektující postoje k ostatním lidem, nejen k těm starým, je třeba formovat již od nízkého věku dětí. Jako nejvhodnější se jeví prostředí rodiny, v rámci které probíhá sociální učení přirozenou formou. V návaznosti na výše uvedené informace lze shrnout, že v oblasti formování postojů dětí ke stáří a starým lidem sehrává významnou úlohu osobní zkušenost dětí se starými lidmi. Existence pevných vazeb mezi vnoučaty a jejich prarodiči může ovlivnit nejen aktuální postoj dětí k seniorům, ale také jejich postoj celoživotní, včetně postoje k vlastnímu stárnutí a stáří. Pokud v rodině existují pozitivní mezigenerační vztahy, dítě snáz porozumí této životní etapě.

3.4.2 Specifika prarodičovské role

Prarodičovská role do života člověka přichází spolu s věkem. Nejedná se o roli vrozenou nýbrž získanou, a navíc bez vlastního přičinění. Stárnoucí lidé jsou narozením vnoučete postaveni do nové situace a musí se s ní nějakým způsobem vyrovnat. Tato situace se netýká pouze jich, ale celého rodinného systému.

Role prarodiče bývá někdy označována jako „role bez role“, neboť nemá pevně vymezený obsah, funkce, ani styl. Její naplňování se děje různorodě a je vysoce individuální v závislosti na konkrétní rodině. Na průběh prarodičovské role má vliv, zda a jakým způsobem je akceptována. Lze se setkat i se situací, že prarodič do své role prozatím vnitřně nedozrál a odmítá ji. (Rabušicová et al., 2011, s. 141–142)

V roli prarodiče prožije člověk zhruba 25 let svého života, což je významný prostor k mezigeneračnímu působení. Vztah starších lidí k vnoučatům bývá jiný než k dospělým dětem, a to právě z důvodu odlišné role, kterou vůči nim zastávají. Prarodiče jsou nositeli rodinné tradice a rodinných příběhů, které předávají mladší generaci. Nenesou primární odpovědnost za výchovu vnoučat, v jejich postoji převládá emoční složka s potřebou pečovat. (Vágnerová 2007, s. 392)

Prostřednictvím vztahu k dětem a k vnoučatům dochází v seniorském věku k naplňování potřeby blízkosti, citové jistoty a symbolického zázemí. „*Vnoučata seniorům přinášejí nové podněty a zážitky, prostřednictvím dětí a vnoučat získávají senioři informace a zkušenosti, čímž se více přibližují společnosti, která se mění*“ (Tallová, 2020, s. 337). Seniorům i ve stáří záleží na udržení osobní autonomie. Pokud mohou, rádi pomáhají svým blízkým v rozmanitých situacích (Sak a Kolesárová, 2012, s. 159). Protislužbou je jim kontakt s vnuky, kteří mimo jiné pomáhají starým lidem pochopit současnou dobu a styl života.

Mezi faktory mající vliv na angažovanost prarodičů v životě svých vnoučat se řadí jejich zdravotní stav, geografická blízkost, rozvod rodičů a všeobecná kvalita vztahů v rodině. (Buchanan a Rotkirch, 2018, s. 136)

Zásadním způsobem ovlivňují podobu prarodičovského vztahu rodiče. Záleží na tom, jaký význam přikládají prarodičovské roli, jak potřebují a současně oceňují přínos této role a jestli jsou spokojeni s mírou „vměšování se“ prarodičů do jejich výchovy. (Rabušicová et al., 2011, s. 149)

Mezi další faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata řadí Hasmanová Marhánková a Štípková věk prarodičů i věk vnoučat, počet vnoučat, socioekonomický status prarodičů a jako nejvýznamnější faktor shledávají gender (2018, s. 48–49)

Konkrétní podoba vztahu prarodičů k vnukům se ve velké míře odvíjí od věku a z toho důvodu se v průběhu času poměrně rychle mění. Vágnerová definuje tři po sobě jdoucí fáze proměny tohoto vztahu. V první fázi mají dominantní postavení prarodiče, v druhé fázi dochází k postupnému vyrovnávání rolí a třetí fáze je charakteristická závislostí starých lidí na generaci vnuků. Vzhledem k zájmu této diplomové práce je podstatná ta první – fáze asymetrického vztahu autority prarodičů k vnukům v dětském věku. Nejčastěji se jedná o období raného stáří, kdy jsou staří lidé stále ještě aktivní, mají mnoho fyzických sil a jsou soběstační. Pomáhají s péčí o vnuky v předškolním nebo mladším školním věku, pro které jsou autoritou. Děti je plně akceptují a tráví s nimi rádi svůj čas, jejich přítomnost je pro ně významná. V důsledku zestárnutí dětí i seniorů se během relativně krátké doby tento vztah promění a vstupuje do další fáze. (Vágnerová, 2007, s. 393–394)

Tento mezigenerační vztah lze tedy vnímat jako rovnocenný a oboustranně přínosný. Prarodiče přispívají svou sociální oporou, poznatky a zkušenostmi důležitými pro orientaci dětí ve světě; na druhé straně vnoučata sytí prarodičům potřebu

užitečnosti, blízkých vztahů a tvoří jakousi pomyslnou spojnicí mezi světem starých a mladých lidí. (Tallová, 2020, s. 340)

O dobrých mezigeneračních vztazích v naší společnosti svědčí i výzkum Stašové a Křišíkové. Autorky došly ke zjištění, že 58,7 % dětí ve věku 12–13 let by rádo vídalo své prarodiče častěji, a to i přesto, že v kontaktu s prarodiči každý den je 40,4 % dětí tohoto věku, a dokonce se v převážné míře (76 %) jedná o kontakt osobní (Stašová a Křišíková, 2014, s. 3–4). V kontextu problematiky věkové segregace a všeobecných obav z nezájmu mladé generace o starší, lze toto zjištění považovat za velmi pozitivní.

Zvyšující se počet domácností vedených pouze jedním rodičem (častěji matkou) také zvyšuje nutnost prarodičů zapojit se do péče o vnoučata. Prarodiče zde pomáhají zaplnit mezeru po chybějícím rodiči, tráví s dětmi volný čas nebo jim pomáhají s domácími úkoly (Buchanan a Rotkirch, 2018, s. 134; Hasmanová Marhánková a Štípková, 2018, s. 88–89).

O velkém významu prarodičovské role pro člověka svědčí i výzkum Vidovićové, Galčanové a Petrové Kafkové, v rámci něhož bylo zjištěno, že více než polovina prarodičů (54 %) označila prarodičovskou roli za nejdůležitější nebo druhou nejdůležitější roli v životě. Dále se umístily role rodičovská, manželská či partnerská. Jako roli, která přináší v životě nejvíce radosti a štěstí, vnímá právě tu prarodičovskou 68 % prarodičů. V obou případech takto odpovědělo více babiček než dědečků. (2015, s. 767)

Významnou proměnnou v oblasti prarodičovství jsou **genderové role**. V závislosti na pohlaví jsou prarodičům prisuzovány i odlišné vlastnosti. Babičky bývají označovány za citlivé, chápavé, pracovitě nebo starostlivé, zatímco u dědečků je nejvíce vyzdvihována jeho schopnost dělat legraci. (Koželuhová et al., 2023, s. 26)

Pohled na fungování babiček a dědečků se výrazně mění souběžně se změnou genderových rolí v moderní společnosti. Pokud se hovoří o prarodičích, automaticky se předpokládá, že je řeč o babičkách. Specifická role dědečků byla donedávna poměrně opomíjená. Přitom má tato mužská role v životě vnuků nezastupitelnou roli, což prokázaly i zahraniční výzkumy. Současní dědečkové se zpravidla v péči o vnoučata angažují více, než tomu bylo zvykem v minulosti. (Buchanan a Rotkirch, 2018, s. 134)

Rovněž v českém prostředí upozorňují na viditelnější roli babiček Rabušicová et al. Ženy se dožívají vyššího věku a obvykle mají i lepší fyzické zdraví, ovšem významnější roli hraje spíše užší napojení rodiny v matrilineárním příbuzenském směru. Také samotná vnoučata si většinou více rozumí s babičkami ze strany matek, než otců

(2011, s. 149). V případě rozvodu rodičů je tak více ohrožen kontakt vnoučat s prarodiči ze strany otce (Buchanan a Rotkirch, 2018, s. 136).

Ženy se do péče o vnoučata zapojují častěji a s větší intenzitou. Muži se zapojují méně často a také s dětmi vykonávají odlišný typ činností (většinou venkovní aktivity nebo manuální činnosti). (Hasmanová Marhánková a Štípková, 2018, s. 95)

S ohledem na výše uvedené je záhodno zdůraznit, že stárnutí je přirozený proces, který ovlivňuje všechny aspekty života. Role prarodiče v sobě nese nezastupitelné výhody pro dítě i pro seniora. Jedná se o oboustranně prospěšný vztah, který lze vnímat jako zásadní v prevenci ageismu ve společnosti. Tato kapitola zdůrazňuje význam mezigenerační komunikace, učení a prarodičovské role v budování podporujících vztahů mezi generacemi, čímž podtrhuje nutnost mezigeneračního porozumění a respektu pro harmonické soužití ve společnosti.

4 Metodologie výzkumného šetření

Za účelem přispění k problematice utváření postojů dětí bylo v rámci této diplomové práce realizováno výzkumné šetření zaměřující se na utváření postojů dětí ve vztahu ke stáří a seniorům. Samotnému výzkumnému šetření předcházela fáze studia literatury, na základě které byl stanoven výzkumný problém. Poté byl specifikován plán výzkumného šetření, sebrána výzkumná data a následně došlo k jejich analýze a interpretaci. Vzhledem ke zvolení kvalitativního typu výzkumného šetření nebyl výše uvedený postup lineárně dodržen, nýbrž mezi fázemi sbírání, analýzou a interpretací dat bylo volně přecházeno dle potřeby výzkumníka tak, jak to kvalitativní výzkum umožňuje.

V této kapitole budou uvedena metodologická východiska realizovaného výzkumného šetření, resp. popsána použitá výzkumná metoda a její postupy.

4.1 Výzkumný problém a jeho teoretická východiska

Výzkumným problémem v této práci je **utváření postojů dětí mladšího školního věku k seniorům**. Formování postojů je zde vnímáno jako jev, který probíhá v procesu socializace (viz kapitola 1.2), a tudíž je předpoklad, že významnou úlohu při utváření postojů dětí budou zastávat rodiče a rodina dítěte, případně širší sociální okolí dítěte. Na základě tohoto předpokladu se v rámci rozhovorů s dětmi otázky zaměřovaly na možný vliv nejbližšího sociálního prostředí ve zkoumané oblasti. Vzhledem k omezenému rozsahu výzkumného šetření v rámci diplomové práce nebyl výše uvedený výzkumný problém zkoumán na úrovni subsystému dítě – prarodič, ale výzkum byl orientován pouze na perspektivu dítěte. Děti mladšího školního věku byly zvoleny z toho důvodu, že formování postojů probíhá již od útlého dětství a současně lze předpokládat významný vliv socializačních činitelů, jakými jsou rodina a školní prostředí (viz kapitola 1.3). Rovněž se předpokládá jako významný faktor v utváření postoje dětí k seniorům vlastní prožitek dětí z kontaktu se seniory (viz kapitola 2.2).

4.2 Výzkumná metoda

Pro realizaci výzkumného šetření problematiky utváření postojů dětí se zaměřením na generaci seniorů byl zvolen kvalitativní typ výzkumu, a to konkrétně metoda zakotvené teorie.

Kvalitativní přístup byl zvolen na základě skutečnosti, že kvantitativní typ výzkumu by vzhledem ke své povaze neumožňoval sledovat zkoumaný jev dostatečně důkladně ve smyslu konkrétních názorů dětí. Jak uvádí Hendl, kvalitativní výzkum „*získává podrobný popis a vhled při zkoumání jedince, skupiny, události, fenoménu*“ (2023, s. 50). Kvalitativní výzkum lze vnímat jako zastřešující pojem pro velké množství výzkumných přístupů. Tyto přístupy mají společné to, že se snaží proniknout do hloubky zkoumaného jevu, sledují jeho vývoj, zkoumají příslušné procesy a dokážou zodpovědět otázku, proč se daný fenomén objevil (Hendl, 2023, s. 51). To se jeví při zkoumání problematiky utváření postojů dětí jako žádoucí. V rámci kvalitativního šetření nelze usilovat o nalézání objektivně dané skutečnosti, výsledná zjištění „*nemusí být zobecnitelná na populaci a do jiného prostředí*“ (Hendl, 2007, s. 50). Tato charakteristika rovněž koresponduje se záměrem výzkumného šetření v rámci této diplomové práce, kdy není snahou hledat nějaké obecně platné výsledky, ale je snahou porozumět tomu, jak děti vnímají generaci seniorů a jakým způsobem si utvářejí postoj k ní.

V procesu kvalitativního výzkumu se usiluje o hloubkové a kontextuálně zakotvené prozkoumání určitého jevu s cílem podat o něm maximální množství informací. Samotný výzkum není závislý na žádné již existující teorii a logika kvalitativního výzkumu je induktivní, tudíž po nasbírání dostatečného množství dat a jejich analýze vznikají předběžné závěry, pro které se hledá opora v datech a tento proces je možno dle potřeby opakovat. Výstupem kvalitativního výzkumu je formulování nové hypotézy nebo teorie. (Švaříček a Šeďová, 2007, s. 24).

Ve shodě se Straussem a Corbinovou lze shrnout, že „*kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují*“ (1999, s. 11).

Významnou charakteristikou kvalitativního výzkumu je rovněž jeho pružný charakter. Dle Švaříčka a Šeďové lze hovořit o cirkularitě procesu kvalitativního výzkumu, která se vykládá v kontrastu s lineární posloupností kvantitativního výzkumu. Pro jednotlivé fáze kvalitativního výzkumu je typické, že se navzájem překrývají, jsou prováděny paralelně a badatel se opakovaně vrací k předchozím fázím výzkumného šetření za účelem je měnit a přizpůsobovat podle dosud získaných dat. (2007, s. 51)

Mezi základní přístupy kvalitativního výzkumu se řadí případová studie, etnografický přístup, zakotvená teorie a fenomenologický výzkum (Hendl, 2023, s. 103). Vzhledem ke své charakteristice byla konkrétní výzkumnou strategií zvolena **metoda zakotvené teorie**.

Zakotvenou teorii, jako jeden z možných designů kvalitativního přístupu společně vyvinuli v druhé polovině 20. století američtí sociologové Glasser a Strauss. Postupy zakotvené teorie jsou navrženy tak, aby zajišťovaly přesnost a kritičnost analýzy a zároveň poskytují prostor pro tvořivost badatele. Součástí této metody je i prvek tvořivosti. Právě ten umožňuje pokládat otázky na základě získaných dat, které při průběžném porovnávání s údaji vedou k dalšímu pochopení zkoumaného jevu a novým teoretickým výrokům. (Strauss a Corbinová, 1999, s. 20)

Švaříček a Šeďová definují zakotvenou teorii jako sadu systematických induktivních postupů pro vedení kvalitativního výzkumu zaměřeného na vytváření teorie (2007, s. 84). V rámci této metody na začátku procesu nestojí teorie, která by se ověřovala, ale spíše zkoumaná oblast, v níž se nechává vynořit to, co je významné (Strauss a Corbinová, 1999, s. 14).

Postup zakotvené teorie zahrnuje zjednodušeně tyto etapy: sbírání dat do okamžiku jejich nasycenosti, kódování dat za účelem vytvoření základních kategorií a konstruování teorie jako souboru tvrzení o vztazích mezi kategoriemi (Švaříček a Šeďová, 2007, s. 87). V souladu s popisem kvalitativního výzkumu i zde platí, že tyto kroky se vzájemně prolínají. Základním způsobem práce v rámci této metody je proces kódování dat, kdy analýza v zakotvené teorii se skládá ze tří hlavních typů kódování – otevřeného, axiálního a selektivního (Strauss a Corbinová, 1999, s. 40). Jednotlivé typy kódování budou podrobněji charakterizovány dále v textu v rámci popisu metody analýzy získaných dat v kapitole 4.6.

Dle Švaříčka a Šeďové je jedním z hlavních principů zakotvené teorie fakt, že se soustřeďuje na popis dění a interakcí, nikoliv na statickou analýzu určité situace (2007, s. 86). Z tohoto důvodu se jeví jako vhodnou výzkumnou metodou při záměru zkoumat způsob utváření postojů dětí k seniorům.

4.3 Cíl výzkumného šetření a formulování výzkumné otázky

Cílem výzkumného šetření je zjistit, jak děti vnímají generaci seniorů a které faktory se podílejí na utváření jejich postojů vůči seniorům.

Na základě stanoveného cíle byla formulována **hlavní výzkumná otázka**, a to následovně: Které faktory ovlivňují vytváření postoje dětí mladšího školního věku k seniorům?

Hlavní výzkumná otázka byla rozdělena do těchto dílčích výzkumných otázek:

- 1) Jakou představu mají děti o tom, co je stáří?
- 2) Jaké jsou podle dětí znaky stáří?
- 3) Jaká jsou podle dětí pozitiva a negativa spojená se stářím?
- 4) Jakou mají děti zkušenost se stářím a starými lidmi?
- 5) Jaké informace děti o stáří získávají a kde?

Tyto dílčí výzkumné otázky zároveň tvoří rámec pro polostrukturovaný rozhovor s informanty, resp. sledované oblasti zájmu v problematice postojů dětí k seniorům. V rámci prvotních úvah o podobě výzkumného šetření bylo zmapovat zejména pohled dětí na stáří a definovat faktory, které ovlivňují podobu tohoto pohledu. Při realizaci výzkumného procesu byla, při průběžném vyhodnocování dat, výzkumná otázka přehodnocena a její formulace změněna, což metodologie kvalitativního výzkumu připouští. Při rozhovorech s dětmi průběžně vycházelo najevo, že hlavní vliv na vytváření jejich postoje ke stáří tvoří spíše vztahy a dojmy z těchto vztahů, čemuž byla výzkumná otázka přizpůsobena.

Nová formulace hlavní výzkumné otázky: Jakým způsobem si děti mladšího školního věku utvářejí svůj postoj ke stáří a seniorům? Nová formulace výzkumné otázky klade větší důraz na procesy utváření postojů dětí.

4.4 Výběr informantů a etické aspekty výzkumného šetření

V kvantitativním výzkumu je výběr výzkumného vzorku náhodný a má zajistit zobecnění výsledků šetření na celou populaci. V kvalitativním výzkumu takto uvažovat nelze, neboť záměr výzkumu je odlišný a neusiluje se o zjištění statistického rozložení nějakých proměnných v populaci. (Hendl, 2023, s. 154)

Výběr informantů v kvalitativním výzkumu tedy probíhá záměrně tak, aby tito informanti poskytli co nejvíce informací s ohledem na definování výzkumného problému a zaměření výzkumných otázek (Švaříček a Šed'ová, 2007, s. 73). Podle této logiky bylo postupováno i v rámci tohoto výzkumného šetření, kdy informanti byli zvoleni na základě demografického parametru a tím bylo kritérium věku. Vzhledem

k zaměření diplomové práce na děti mladšího školního věku, jež byl vymezen v teoretické části práce, se jednalo o děti ve věku 6–12 let.

Výzkumný vzorek zahrnoval v počátku 5 dětí ve výše uvedeném věkovém rozmezí. Na základě průběžné analýzy dat z uskutečněných rozhovorů bylo rozhodnuto o oslovení dalších 7 dětí, neboť výpovědi informantů stále přinášely nové informace a sytily nové kategorie. Jedno dítě účast na výzkumu odmítlo. Po provedení rozhovorů s dalšími 6 dětmi bylo vyhodnoceno, že bylo dosaženo teoretické nasycenosti, což znamená, že informanti již nepřinášeli nové a nepředpokládané informace (Švaříček a Šeďová, 2007, s. 87) a proces sběru dat byl ukončen. Celkem bylo provedeno 11 rozhovorů s dětmi, z toho bylo 5 chlapců a 6 dívek. Rozhovory proběhly v prostředí základní školy, resp. školní družiny a vstup do terénu byl učiněn z pozice pedagoga na vybrané základní škole. Z tohoto důvodu informanti měli s badatelem již před zahájení výzkumu utvořený určitý vztah, což zde eliminuje jejich stud či nepřírozené vyjadřování při průběhu rozhovoru.

Při tvorbě designu výzkumného šetření je dále třeba se zamýšlet nad jeho **etickými aspekty**. Dle zásad etického jednání dle Hendla byli informanti plně informováni a poučeni o okolnostech výzkumu, byl zajištěn ústní informovaný souhlas od dětí a z důvodu jejich nezletilosti rovněž písemný informovaný souhlas rodičů informantů a nezbytností je zajištění anonymity informantů ve všech fázích výzkumného šetření (2023, s. 159). Formulář informovaného souhlasu zákonného zástupce dítěte je součástí příloh (viz Příloha A). Zachování důvěrnosti získaných dat je v tomto případě dosaženo přidělením kódu každému informantovi. Sdělení chlapce je zde označeno písmenem Ch a pořadovým číslem, sdělení dívky označeno písmenem D a pořadovým číslem tak, aby nebylo možné děti identifikovat. V průběhu rozhovoru s dětmi bylo respektováno jejich soukromí a právo odmítnout odpovědět na jakoukoliv otázku.

4.5 Metoda sběru dat

Výběr metody získávání dat se odvíjí od toho, jaký typ informace se získává, od koho se informace získává i od toho, za jakých okolností bude sběr dat probíhat (Hendl, 2023, s. 167). Vzhledem k charakteru výzkumného šetření zaměřující se na zjišťování postojů dětí mladšího školního věku byl zvolen metodou pro sběr dat **polostrukturovaný rozhovor**. Ten vychází z předem připraveného seznamu témat a otázek a je doplněn

o dotazování badatele na základě informací poskytnutých informantem (Švaříček a Šed'ová, 2007, s. 160). Metoda rozhovoru byla zvolena i s ohledem na dětského informanta. Její výhody jsou spatřovány v přizpůsobení jazyku kladených otázek přirozenému jazyku dětí tak, aby pro ně otázky byly srozumitelné, a v možnosti vysvětlit otázku či ji položit jiným způsobem. Vzhledem k vyjadřovacím schopnostem dětí bylo důležité jejich odpovědi dále rozvíjet a doptávat se na ty části odpovědí, které slibovaly informační potenciál. V průběhu rozhovoru byla také činěna snaha o udržování příjemného prostředí a co možná největší podobnost přirozenému rozhovoru. Rozhovory s dětmi proběhly v prostředí školní družiny, které je dětem dobře známé a příjemné z hlediska uspořádání prostoru. Délka jednotlivých rozhovorů nepřesahovala 20 minut z důvodu udržení pozornosti dětí. Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně převedeny do textového editoru prostřednictvím počítačového programu MS Office Word. Následným poslechem rozhovorů v porovnání s textovým výstupem byla zkontrolována jejich správnost.

V rámci přípravné fáze výzkumného šetření bylo předem připraveno schéma polostrukturovaného rozhovoru s ohledem na záměr výzkumného šetření a výzkumné otázky (viz Příloha B). V průběhu realizace výzkumného šetření bylo upraveno znění hlavní výzkumné otázky, a tím i zintenzivněno zaměření badatele na zjištění procesů utváření postojů dětí. Toto prvotní schéma rozhovoru bylo tedy při získávání dat využito volně, dětem byly zprvu položené otázky vyhodnoceny jako nezbytné pro získání potřebných dat a poté byla maximálně využita technika doptávání se za účelem rozvíjení jejich odpovědí.

Jako doplňující metoda byla zvolena technika dětské kresby. Ta byla realizována před polostrukturovaným rozhovorem. Děti obdržely prázdný papír, pastelky a v rámci časové dotace nejvýše 10 minut dostaly možnost namalovat obrázek se zadáním nakreslit starého člověka. V rámci analýzy získaných dat však kresby dětí nebyly zahrnuty do interpretace výsledků. Analýza dětské kresby je náročná disciplína vyžadující odbornou znalost. V kontextu tohoto výzkumného šetření byla metoda dětské kresby využita zejména pro navázání kontaktu s informanty, navození atmosféry v rámci rozhovoru a naladění se na téma stáří. Výsledky kreseb dětí jsou přiloženy v Příloze C. V rámci závěrů zjištěných skutečností jsou kresby dětí uvedeny do souvislostí s ostatními rozpoznávanými daty, nicméně systematická analýza dětské kresby zde obsažena není. Jak bylo již uvedeno, není to v možnostech badatele ani v zaměření a rozsahu této diplomové práce.

4.6 Metoda zpracování dat

Při analýze dat bylo využito principů metody zakotvené teorie. Ta spočívá v tzv. kódování. Dle Strausse a Corbinové se jedná o „*operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby*“ (1999, s. 39). Proces kódování v sobě zahrnuje tři hlavní typy kódování, a to otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování, přičemž v souladu se zásadami kvalitativního výzkumu i v zakotvené teorii platí, že mezi jednotlivými kroky a fázemi analýzy dat nejsou pevně stanovené hranice. Tyto etapy se vzájemně prolínají a badatel mezi nimi volně přechází dle potřeby. (Strauss a Corbinová, 1999, s. 40)

Prvním typem kódování je **otevřené kódování**. V této fázi je analyzovaný text rozdělen na jednotky (slovo, sekvence slov, věta či celý odstavec). Těmto jednotkám je přiděleno označení podle jejich významu – tzv. kód a s tímto kódem výzkumník dále pracuje. Otevřené kódování odhaluje v textu určitá témata, která se vztahují k výzkumným otázkám. (Hendl, 2023, s. 255; Švaříček a Šeďová, 2007, s. 211)

Zjištěné kódy, pojmy jsou dále seskupovány do kategorií na základě své zdánlivé příslušnosti k určitému jevu. Vzniklé kategorie jsou rovněž pojmenovány a nesou abstraktnější název než pojmy, které zahrnují. (Strauss a Corbinová, 1999, s. 45)

Kategorie jsou dále rozvíjeny ve smyslu rozpoznávání jejich vlastností a dimenzí. Vlastností se rozumí znak nebo charakteristika náležící dané kategorii, která je dále umístěna na dimenzionální škálu. Rozpoznání vlastností a jejich dimenzí u jednotlivých kategorií je dle Strausse a Corbinové důležité, neboť je základem pro vytváření vztahů mezi kategoriemi a subkategoriemi. (1999, s. 48)

Otevřené kódování tvořilo první etapu analýzy dat přepsaných rozhovorů. Texty rozhovorů byly opakovaně čteny a označovány ty části, které se zdály být významné vzhledem ke stanoveným cílům výzkumného šetření. Hledání a označování kódů proběhlo ručním poznámkováním vytištěného textu, jak je ukázáno v Příloze D. K analýze dat nebyl využit žádný počítačový software. V první fázi kódování bylo nalezeno 56 pojmů a 14 kategorií (viz Příloha E). Tato fáze proběhla rovněž fyzicky, kdy okódované části textu byly rozstříhány a manuálně znovu seskupeny jiným způsobem. Data byla opakovaně analyzována, bylo např. zjištěno zdvojení kódů. Pojmy byly dále seskupeny na základě tematické podobnosti a souvislosti do kategorií a subkategorií. Na základě průběžného vyhodnocování dat a zpětné revize provedeného

kódování bylo určeno 6 výsledných kategorií zahrnujících 11 subkategorií, které jsou interpretovány níže v kapitole 5.1.

Druhým stupněm analýzy dat je **axiální kódování**. To spočívá v uspořádání údajů po otevřeném kódování novým způsobem, a to prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi a subkategoriemi. Vztahy mezi kategoriemi se hledají prostřednictvím aplikace tzv. paradigmatického modelu, který má následující schéma: (A) PŘÍČINNÉ PODMÍNKY → (B) JEV → (C) KONTEXT → (D) INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY → (E) STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE → (F) NÁSLEDKY. Strauss a Corbinová dále definují jednotlivé prvky paradigmatického modelu, a to následovně:

- a) příčinné podmínky jsou události, případy či dění, které vede k výskytu nebo vzniku nějakého jevu,
- b) jev tvoří ústřední myšlenka, událost dění, nebo případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakcí nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah,
- c) kontext představuje konkrétní soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce,
- d) intervenující podmínky lze chápat jako široké a obecné podmínky, které ovlivňují strategie jednání nebo interakce,
- e) strategie jednání představují strategie vyvinuté ke zvládnutí, ovládnutí, vykonávání nebo reagování na jev tak, jak se vyskytuje v určitém kontextu,
- f) následky reprezentují výsledky nebo následky jednání a interakce reagující na jev. (1999, s. 70–72)

V rámci analýzy dat v procesu axiálního kódování byly u kategorií definovaných při otevřeném kódování znovu nalézány vzájemné vztahy a souvislosti tak, aby bylo možné na ně aplikovat paradigmatický model. Výsledné uplatnění paradigmatického modelu znázorňuje tabulka 1 v kapitole 5.2. Použití paradigmatického modelu umožnilo zjistit vztahy mezi jednotlivými kategoriemi a vytvořilo základ pro následující typ kódování a následnou interpretaci výsledků výzkumného šetření.

Třetím typem kódování je **kódování selektivní**, které představuje další fázi přezkoumávání dat. V této fázi badatel vyhledává hlavní téma, jev či fenomén, který bude tvořit ústřední bod vznikající teorie, tedy integrovat v sobě ostatní témata a kategorie (Hendl, 2023, s. 258). Strauss a Corbinová hovoří o tzv. centrální kategorii, která je následně systematicky uváděna do vztahu k ostatním prostřednictvím analytického příběhu (1999, s. 89). Na základě selektivního kódování dat byla centrální

kategorie v rámci tohoto analytického procesu pojmenována potřebnost. Následně bylo vytvořeno schéma demonstrující centrálnost této kategorie (obrázek 1 v kapitole 5.3) a vyložen analytický příběh vzájemných vztahů a souvislostí ke zbylým kategoriím.

5 Výsledky výzkumného šetření

V této kapitole budou popsány a interpretovány výsledky realizovaného výzkumného šetření. Jednotlivé kapitoly se odvíjejí od předešlého procesu analýzy dat a jejich obsahem je charakteristika výsledků výzkumu završená shrnutím zjištěných informací s ohledem na cíle výzkumného šetření.

5.1 Výsledky otevřeného kódování

Na základě otevřeného kódování bylo definováno **6 kategorií**, které byly pojmenovány následovně: představy o stáří, vnímání seniorů dětmi, mezigenerační vztahy v rodině, vliv okolního prostředí, posuzování seniorů a kategorie nazvaná chování k seniorům. Dále v textu jsou interpretována data zjištěná v rámci jednotlivých kategorií, včetně uvedení jejich vlastností a dimenzí v souladu s teorií zakotvené teorie.

5.1.1 Představy o stáří

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
znalost stáří	omezená
volný čas ve stáří	typický
odpočinek	častý
povinnosti	nízké
starosti	malé
dobrá zkušenost	častá
samostatnost	důležitá
nemoc	absentující

Na obecnou otázku, jak si děti představují stáří, odpovídaly s konkretizací představy starého člověka. Je zjevné, že stáří je pro děti mladšího školního věku prozatím těžko uchopitelný pojem. Dále se děti často uchýlovaly k vymezení v opozici k mládí. První asociací s tématem stáří bylo často sdělení, že staří lidé už nemají dostatek fyzických sil. Věkovou hranici stáří děti vnímají od 50 let, některé od 75 let. Zajímavým zjištěním je fakt, že žádné z dětí si nespojuje období stáří s nemocemi, o kterých nehovořily.

„Stáří je, že třeba je mladej a pak už jako není mladej, ale jako už je starej.“ (D1)

„Nějaká stará paní nebo pán.“ (D6)

„Stáří to je... jakože už prostě zůstáváš víc doma. Nepracuješ tolik fyzické práce.“ (D4)

Z rozhovorů ale rovněž vyplynulo, že jsou si děti vědomy životních fází člověka a rolí, které se k nim vážou.

„Že vlastně nejdřív seš dítě, pak seš vlastně dospělák a pak po dospělosti seš třeba dědeček nebo babička a pak třeba už nechodíte do práce a tak.“ (Ch3)

Představa dětí o tom, jakou mají senioři náplň dne, je zacílená především na odpočinek a dostatek času k realizaci svých zájmů. Staří lidé potřebují více odpočívat a méně vykonávat náročnou práci, vhodná náplň času se dětem jeví jako chození na procházky, vaření, čtení, luštění křížovek a péče o domácí mazlíčky. Také bylo zmíněno využití volného času ve stáří k péči o vnučata ve smyslu mezigenerační pomoci.

„Když máš nějaké zvířátko doma, tak se o něj můžeš starat. A taky třeba když tvoje dcera musí pracovat, chodit někam jinam, tak za ní přijedeš hlídat její děti, které ještě nechodí do školky třeba.“ (Ch4)

Děti vidí stáří jako čas odpočinku a možnosti zvolit si náplň času. Nezmiňovaly, že starý člověk něco dělat musí, ale naopak podle jejich vnímání zvolené aktivity dělá, protože může a chce.

„Že si může odpočinout, nemá tolik starostí.“ (Ch1)

„Tak třeba můj děda spí do 10 hodin. A potom dělá svoje koníčky, potom se vlastně nají. A pak si může pustit televizi a sednout si do křesla a prostě odpočívat.“ (D5)

„Může odpočívat, a když není slepý, no tak si může číst třeba.“ (D6)

Staří lidé jsou vnímány jako hodní, milí a s dobrými vlastnostmi. V rámci svých odpovědí děti často spontánně přecházely z obecné roviny hovoření o starém člověku do roviny konkrétní, resp. hovoření o vlastním prarodiči. Z tohoto jevu je patrné, že je pro ně snazší popsat starého člověka na základě konkrétní představy někoho, koho znají.

„Staří lidé jsou hodní. Jako babička s dědou, protože nás pořád berou na výlety.“ (D1)

V rámci představ o stáří se děti zamýšlely i nad vlastním stářím a jeho podobou. Stejně jako při charakteristice starých lidí se v představách o vlastním stáří soustředily na odpočinek, úbytek fyzických sil, změnu fyzického vzhledu ve smyslu šedivých vlasů a vrásek a trávení času podle vlastní volby. Některé děti si nedokážou představit, jaké to bude, až budou staré. Některé se naopak připodobňují k vlastním prarodičům a sebe

samy si představují stejně. Dále se znovu objevila ve výpovědích dětí nápomocnost ostatním a snaha o zachování samostatnosti ve stáří.

„No, my jsme úplně stejné s babičkou. Prostě máme stejnou barvu vlasů i očí. Tak budu taky hezká jako ona.“ (D1)

„Já chci mít pejska, takže budu venčit pejska. Potom třeba můžu ještě někomu pomáhat a vlastně se snažit být samostatná.“ (D4)

Subkategorie č. 1: atributy stáří

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
všímání si vzhledu	velké
moudrost	vyskytující se
osamělost	přítomná
závislost	přítomná
pomalost	významná

Jako první subkategorie ve vztahu k představám dětí o stáří vyčnívá jejich vnímání zjevných znaků. Fyzické vlastnosti starého člověka převažují ve vnímání dětí nad těmi charakterovými. Dle fyzických atributů děti rozeznávají staré osoby od zbytku populace. Za typickou pro starého člověka považují v první řadě změnu fyzického vzhledu (šedivé vlasy, vousy, vrásky), nošení brýlí, používání hole a až poté se vyjadřují k jeho charakterovým rysům. Je zřejmé, že při obecném dotazu na stáří a seniory děti hovoří o fyzickém vzhledu, protože cizí staré lidi potkávají na krátkou chvíli např. na ulici, v obchodě a jiný atribut, než fyzický vzhled nemohou vnímat. Pokud děti hovoří o známých seniorech, více se do jejich charakteristiky vměšují vlastnosti osobnosti člověka. Zmiňována je moudrost, laskavost, zábavnost, ale také závislost na pomoci druhých či osamělost.

„Má hůl, šedivý vlasy a brejle.“ (Ch1)

„Myslím, že bude třeba i pomaleji mluvit. Jak už jsou někteří lidi pomalejší, tak i pomalu mluví a třeba si pak s nikým radši ani nepovídají.“ (D2)

„To jim pak furt musí jejich děti pomáhat, ale oni třeba mají hodně své práce a nemají čas. Děda nám volá, že by chtěl s něčím pomoci, anebo jestli někdo s ním třeba někam půjde.“ (D6)

Subkategorie č. 2: změna v tempu života

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
úbytek sil	významný
změna	velká
elán	malý

Druhá subkategorie, která vyplynula z odpovědí informantů, odkazuje na úbytek fyzických sil ve stáří. Toho si všímají téměř všechny děti a vnímají ho jako významnou změnu a zároveň charakteristiku tohoto období. Jako další v rámci svých představ děti uváděly, že staří lidé nechodí do práce, nebo dokonce, že pracovat už nemohou.

„Když jsou lidi starý a už jsou upracovaný, tak nemají takovou sílu. A mají málo elánu. Prostě už nejsou schopní toho, co my.“ (Ch1)

„Musí jako chodit kratší cesty a nemůžou chodit do práce.“ (D1)

„Když jsi mladý, tak umíš hodně věcí, ale když jsi starý, tak ty věci, cos uměl, tak už neumíš.“ (D6)

Dále se často objevovalo sdělení, že mladí lidé něco vědí, dokážou a umí (např. rychle běhat) a s příchodem stáří o toto vědění, znalost, schopnost pohybu člověk přichází. Děti hodnotí stárnutí člověka jako změnu k horšímu, oproti tomu, co aktuálně prožívají a znají.

„Myslím, že starej člověk se má hůř.“ (Ch2)

Subkategorie č. 3: znalost seniorů mimo prostředí rodiny

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
příležitost k setkání	možná
intenzita kontaktu	minimální
absence zkušenosti	významná
absence názoru	častá

Poslední podkategorie vztahující se k představám dětí o stáří vyplynula z jejich znalosti stáří a zkušenostmi se starými lidmi mimo rodinu. Neznalost seniorů mimo rodinu je významná. Děti potkávají staré lidi na ulici, v obchodě anebo ve městě. Vědí, že bydlí u nich v bytovém domě, nebo že je potkávají ve školní jídelně v době oběda, ale k žádnému bližšímu kontaktu zde nedochází.

„Žádné neznám.“ (Ch3)

„Třeba v obchodě, na náměstí. A můžu je potkat, když jdeme kolem domova důchodců a u toho pečovatelského domu. Tam je vidím docela často. Ale nepovídám si s nimi.“ (Ch4)

Děti zmiňují pouze situace, za kterých lze starého člověka potkat. Z rozhovorů vyplývá významná absence znalosti seniorů mimo okruh rodiny a tím pádem i absence vlastního uceleného názoru na ně. Z toho lze odvodit, že děti si budou vytvářet postoje ke starým lidem na základě své zkušenosti s těmi, se kterými se vídají a stýkají, tedy vlastními prarodiči.

5.1.2 Vnímání seniorů dětmi skrze zkušenost s vlastním prarodičem

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
dobrá zkušenost	výrazná
nepochopení	vyskytující se
kritika	přítomná
trpělivost	nestálá

Děti vnímají seniory skrze svou vlastní zkušenost s nimi. V oblasti kontaktu s cizími, náhodnými seniory informanti popisují dobrou i špatnou zkušenost, ve vztahu k vlastním prarodičům popisují zkušenost významně pozitivní, i když i zde zaznívá drobná kritika. Zkušenost dětí s cizími seniory lze označit za povrchní, krátkodobý a většinou jednorázový kontakt.

„V první třídě jsme nacvičovali takovou pohádku a pak jsme ji hráli v pečovatelském domě a paním a pánům se to moc líbilo, tak nám tleskali a dostali jsme i zmrzlinu jako odměnu.“ (D5)

„Když jsme jeli na zápas na stadion, tak kolem nás jel jeden starý člověk na kole a on jel úplně u nás a pořád se motal a málem do nás vrazil. Pak nám dokonce nadával, že jdeme špatně, i když jsme šli vpravo.“ (Ch5)

Ve vztahu k vlastním prarodičům je vnímání dětí výrazně kladné, respektive dobré zkušenosti s nimi ve vyprávění dětí zastínily kritiku. I přesto děti vnímají vlastnosti starých lidí, které se jim nelíbí. Jedná se o tendenci snadněji se rozčílit, dbání na pořádek anebo nedostatek fyzických sil na společné aktivity s vnoučaty.

„Můžou se lehce rozzlobit, třeba když jsem byla menší, tak jsem rozbila babičce kalkulačku a rozčílila se.“ (D3)

„Že všechno musejí mít srovnány, jsou takový moc tip top a snaží se, aby všechno bylo přesně. To mně na nich vadí.“ (Ch3)

Kategorie vnímání seniorů dětmi je tvořena následujícími dvěma subkategoriemi, které ji sytí. Vzhledem k výše uvedeným zjištěním, že informanti nemají žádnou hlubší zkušenost se starými lidmi mimo prostředí rodiny, žádné neznají, pouze jsou si vědomi toho, kde se s nimi můžou potkat, je patrné, že významný zdroj postoje dětí k seniorům tvoří vlastní prarodiče. Z rozhovorů s dětmi vzešly dvě základní charakteristiky pro popis vnímání seniorů dětmi, a to množství času, které děti s prarodiči stráví, a náplň společně stráveného času.

Subkategorie č. 1: setkávání se s vlastními prarodiči

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
četnost setkávání se	častá
nízká míra setkávání se	ojedinělá
blízkost bydliště	častá
vzájemné porozumění	zřetelné
pocity radosti	typické
touha po častějším kontaktu	přítomná

Všechny děti zahrnuté do výzkumu mají prarodiče a stýkají se s nimi. Množství času, které s nimi stráví, je různé, avšak téměř všechny děti vídají své prarodiče alespoň jednou týdně, spíše více. Často se vyskytující je blízkost fyzická, tedy blízkost bydlišť dětí a jejich prarodičů (dvougenerační dům, stejná čtvrť). Typickým se rovněž ukázalo být trávení víkendů u prarodičů včetně přespávání, případně trávení prázdnin.

„No, vždycky v pátek, protože u nich spíme. Jinak třeba nás taky vyzvedávají ze školy nebo z kroužku, anebo nás vezmou na výlety.“ (D1)

„Dědu vídám každé den. My máme dvoupatrovej dům, takže pod náma bydlí.“ (Ch3)

Z výpovědí dětí vyplývá rovněž blízkost citová k vlastním prarodičům. S prarodiči si rozumí a trávení času s nimi v dětech vzbuzuje radost a uspokojení. Na společný čas se těší a rovněž si uvědomují, že i prarodiče se těší na ně. Společně strávený čas je přínosný pro obě věkové skupiny, vzájemně si rozumí.

„Dědu vidím skoro každé den a je to moc super. Vždycky se těším, co zase vymyslí.“ (D5)

„No s babičkou si povídám radši než s mamkou, oba nás zajímá vesmír, a tak si rozumíme.“ (Ch4)

„Vídáme se i v týdnu. Občas jdu k babičce po škole, je to fajn a ona se na mě taky těší. Asi je ráda, že si má s kým povídat. A taky spolu pečeme bábovku.“ (K5)

Pouze v jednom případě informant uvedl, že prarodiče vidá pouze při významných příležitostech, jako jsou Vánoce nebo setkání při oslavě narozenin.

„Jezdíme tam někdy na svátky, Vánoce a tak. Anebo na narozeniny občas, to slavíme spolu.“ (Ch2)

Co se týče spokojenosti s frekvencí vzájemného kontaktu, část informantů vnímá současnou situaci jako dostačující, část z nich by si přála trávit s prarodiči času více. Touha po častějším kontaktu je oboustranná. Děti vnímají určitou osamělost prarodičů, zvláště v případě, kdy žijí sami. Také lze vyčíst touhu prarodičů být užitečný a svým potomkům pomáhat.

„Tu babičku od Trutnova bych chtěla vidět určitě častěji. Je s ní legrace.“ (D4)

„Rádi by nám něco většinou nabídli, ale my někdy i odmítáme. Starali by se o nás třeba víc, trávili by s námi hodně času, protože jak nemají toho pejska, tak nemají co dělat.“ (D2)

Subkategorie č. 2: způsob trávení času s prarodiči

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
porozumění	velké
hraní her	časté
vyprávění	časté
předávání zkušeností	žádoucí
nevěnování se	ojedinělé
vědomí odlišnosti	přítomné

Další významnou charakteristikou, skrze kterou lze pochopit, jak děti vnímají stáří a staré lidi, je způsob trávení společného času s prarodiči. V návaznost na předchozí subkategorii lze uvést, že děti i prarodiče si vzájemný čas užívají. Z výpovědí informantů lze určit několik významných kategorií společně stráveného času, a to hraní her, vyprávění příběhů, společné činnosti (práce, pomoc s úkoly, výlety) a ojediněle také nevěnování se ze strany prarodičů. Jako společný jmenovatel, který prochází napříč všemi kategoriemi, byl identifikován jev předávání zkušeností. Fenomén předávání

zkušeností je přítomen, ať už ve své záměrné či nezáměrné podobě, ve veškerém času, který prarodiče s dětmi stráví.

Potřeba si hrát je pro děti typická a s prarodiči si hrají rády a často. Zdá se, že prarodiče mají na hru s dětmi dostatek času i nálady, na rozdíl od rodičů.

„Babička většinou vaří a my si s dědou sedneme do kuchyně a něco u toho hrajeme, třeba vlajky, ve kterých vždycky vyhrávám já. Nebo dámu.“ (Ch5)

„Hrajeme si spolu. Třeba na to, že k ní chodím nakupovat, nebo spolu jako pečeme. To mamka dělat nechce.“ (D3)

Dalším výrazným tématem ve výpovědích dětí bylo vyprávění prarodičů. Prarodiče svým vnoučatům vyprávějí často a rádi, přidanou hodnotou je zprostředkování rodinné i obecné historie. Děti se skrze vyprávění prarodičů dozvídají, jak lidé dříve žili a s jakými životními událostmi se museli vypořádávat.

„Povídání s babičkou mě baví. Babička toho hodně ví, protože jezdí všude možně. Takže ona má procestované třeba půl zeměkoule, takže pak nám to vypráví.“ (D4)

„Babička mi povídá třeba staré báje a různé povídky.“ (D2)

„(...) že když něco nevím, zeptám se jich a oni odpovídají ze svého života. Třeba se dědy někdy ptám, jaké to bylo, když byl na vojně a tak. Nebo něco řeknu a on řekne: za nás to bylo jinak.“ (D5)

Spektrum společných činností, které prarodiče s dětmi vykonávají, je velice široké. Děti oceňují, že je prarodiče berou na výlety, pomáhají s úkoly, kreslí si, čtou jim knihy, nebo s nimi vykonávají drobné práce (např. vaření a pečení, péče o zahradu).

„Pak se učíme o planetách, o vesmíru, protože nás vesmír oba dva hodně zajímá. Potom se bavíme, třeba hrajeme nějakou hru nebo potom jdeme ven. A kreslíme si taky spolu a děláme spoustu společných věcí.“ (Ch4)

„Většinou něco kreslíme, vyrábíme nebo pečeme. Babička taky často háčkuje, ale to se jenom koukám. Děda má dílnu, ale tam s ním chodí spíš brácha.“ (D1)

Předávání zkušeností a vědomostí dětem ze strany seniorů je ve výpovědích dětí všudypřítomné. Děti po vyprávění prarodičů touží a rády z něj čerpají.

„Jo a ta babička, která byla sama, tak od ní mám takovýho jakoby náhradního dědu. A ten náhradní děda mě učí všechno o lese, on je myslivec totiž. A už mě naučil spoustu věcí.“ (D2)

Jako ojedinělé bylo pozorováno nevěnování se ze strany prarodičů, které se vyskytlo v jednom případě.

„No, děda se mi moc nevěnuje, ten se kouká hodně na televizi a babička, ta spíš dělala něco jiného a já si sama hrála.“ (D6)

Další rovina, která vyplynula z rozhovorů s dětmi, je jejich uvědomění si odlišností ve trávení času s prarodiči v porovnání s ostatními, nejčastěji svými vrstevníky. Toto vědomí odlišnosti vyznívá ve prospěch prarodičů, když ze sdělení dětí lze vyčíst, že s prarodiči se cítí přirozeněji.

„Rozdíl v tom je, protože když trávím čas s babičkou a dědou, tak si rozumíme a víme, že to je o rodině. A vlastně kamarádky, to je taky něco jako rodina, ale prostě není to takový. Nemůžu si s nimi povídat třeba o něčem, co je nezajímá. A to s babičkou a dědou můžu.“ (D4)

5.1.3 Mezigenerační vztahy v rodině

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
setkávání se s prarodiči	časté
postavení seniora v rodině	významné
mezigenerační pomoc	přirozená
úcta ke stáří	přirozená

Další kategorie, která vzešla z procesu otevřeného kódování, v sobě obsahuje souvislosti mezigeneračních vztahů v rodině tak, jak je pozorují děti. Již bylo uvedeno, že děti se s prarodiči setkávají často, tudíž je vnímají jako významnou součást rodiny a její struktury. Děti vidí rodinu jako systém, ve kterém se k sobě jeho členové chovají hezky, s úctou a navzájem si pomáhají. Tato pomoc se děje recipročně, což děti chápou. Vzhledem k tomu, že informanti hovořili o různých situacích, které zažívají s prarodiči, v jejich sděleních lze identifikovat i výpovědi o tom, že pomoc mezi rodinnými příslušníky vnímají jako přirozenou.

„S babičkou jsem často, protože moje mamka hodně pracuje, klidně pracuje celý den. A tak jsem u babičky. Než jsme se přestěhovali, tak jsme bydleli vlastně dvě patra pod babičkou a dědou ve stejné bytovce, takže jsem k nim mohla pořád chodit. Teď teda chodím taky. Je to fajn.“ (D5)

„Vždycky, když jedeme k dědovi, tak mamka koupí kytku a přivezeme ji tam, aby to měl doma hezký. Děda má radost a dá mi pak bonbon. A mamka si s ním pak povídá o něčem důležitým.“ (D6)

„(...) protože se tam přistěhoval strýc, aby prababička nebyla doma sama. Ona už má takové chodítka, takže už se bez pomoci neobejde, takže tím pádem jí musíme pomáhat.“ (Ch4)

Z žádného z rozhovorů s informantem nevyplývalo, že by v rámci jeho rodiny nebyly dobré mezigenerační vztahy. Děti uvádějí, že s nimi rodiče přímo nehovoří o stáří a chování ke starým lidem (viz následující kategorie), avšak z jejich slov o chování rodičů je patrné, že v rámci rodin se mezigenerační solidarita přirozeně vyskytuje. Děti mají ve svých rodičích příklad v uctivém chování ke starým lidem.

5.1.4 Vliv okolního prostředí

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
informovanost o stáří	nízká
důraz na osobní zkušenost	přítomný
aktivní zájem o téma stáří	nezjištěný

V rámci rozhovorů s dětmi byla zjišťována jejich obecná znalost o stáří, která se omezuje především na fyzický popis starých osob a úbytek jejich fyzických sil (viz kategorie Představy o stáří). Cílem výzkumného šetření je objasnit, které faktory se podílejí na utváření jejich postoje ke stáří, a proto byla v rámci rozhovoru s dětmi věnována pozornost zdrojům, ze kterých děti mohou potenciálně čerpat své znalosti o stáří. Při sestavování otázek pro polostrukturovaný rozhovor se očekávalo, že hlavními zdroji informací o stáří, jak bylo analyzováno na základě studované literatury (viz kapitola 1.3), budou rodina, školní prostředí, literární díla a masmédiá. Překvapivým zjištěním je, že v těchto oblastech děti odpovídaly relativně stručně, bez zaujetí a nejvíce se objevovaly odpovědi typu „nevím, už si nepamatuji“. Tento výsledek s sebou rovněž nese vysokou výpovědní hodnotu, a to, že pro děti má velký význam vlastní prožitek a zkušenost.

„Nevím, asi přímo od těch starejch lidí.“ (Ch3)

Subkategorie č. 1: role školy

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
vliv školy	nevyužitý
informace od učitele	přítomné
nepozornost dětí	možná
potenciál školy	vysoký

Nejvíce se informanti zmiňovali, že o stáří a starých lidech hovoří ve škole, s paní učitelkou. Z jejich sdělení ale vyplývá, že se jedná pouze o informace toho charakteru, jak se ke starým lidem chovat, ve smyslu „pustit je sednout v autobuse“. Žádné z dětí nezmínilo tematickou hodinu, zážitkový program nebo alespoň řízenou diskusi na téma stáří a jeho charakteristiky, staří lidé a jejich místo ve společnosti apod. Děti vlivem školy získávají výlučně informace o slušném chování ke starým lidem.

„Už si nepamatuji, že jsme o starých lidech ve škole nějak mluvili.“ (D2)

„Paní učitelka nám říkala o chování ke starým lidem. Máme se k nim chovat hezky.“ (Ch4)

„Že třeba když ten starej člověk bude v krámě a bude chtít něco podat nebo pomoci, tak mu pomůžeme a podáme mu to.“ (D1)

Subkategorie č. 2: vliv rodičů

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
informace od rodičů	minimální
absence tématu stáří	častá
nezáměrné působení	přítomné

Ve vztahu k prostředí rodiny, resp. hovorům s rodiči se děti vyjadřovaly tak, že rodiče s nimi rozhovory na téma stáří a staří lidé za účelem zvýšení informovanosti a znalostí dětí, nevedou. V jednom případě informant zmínil, že s ním rodiče hovořili o starých lidech v souvislosti s jeho samostatnou cestou k babičce, opět v rovině chování ke starým lidem.

„Ne, doma o starých lidech nemluvíme.“ (Ch2)

„No, jednou jsme si o tom doma povídali, když jsem šla poprvé spát k babičce, tak kdybych potkala starého člověka, co mám udělat.“ (D1)

V rámci rozhovorů s informanty bylo zaznamenáno, že při dotazu na jejich rozhovory s rodiči o stáří a starých lidech informanti automaticky předpokládali, že jsou tázáni na způsoby chování ke starým lidem a v tomto duchu i odpovídali tazateli.

„Nemluvíme, protože my to všichni víme, jak se k nim chovat.“ (Ch5)

Dále bylo zjišťováno, zda jsou děti přítomny rozhovorům rodičů o starých lidech mezi sebou, případně, jakým způsobem se rodiče o starých lidech vyjadřují. Většina dětí

si neuvědomuje, že by zaslechly rozhovor rodičů, který by jim utkvěl v paměti, nebo že by rodiče hovořili o seniorech ošklivě.

„Mamka mluví s taťkou o našich babičkách a o dědovi z té vesnice. Protože řešili, že děda za námi moc nejedí, tak aby jezdil častěji.“ (D4)

Lze shrnout, že rodiče zajisté ovlivňují děti v jejich názorech a postojích ke starým lidem. Neděje se tak ale prostřednictvím záměrných rozhovorů, spíše rodiče spoluutvářejí pohled dětí na seniory svým příkladem v chování a jednání, kterému jsou děti přítomny. O tom informanti podali výpověď v rámci definované kategorie Mezigenerační vztahy v rodině.

Subkategorie č. 3: informace získané z literatury a médií

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
vliv masmédií	ojedinělý
vliv literatury	zanedbatelný
dojem z literárních postav	povrchní
dojem z filmových postav	nespecifikovaný

V oblasti masmédií byla očekávána větší nasycenost daty vzhledem k popularitě sledování televize mezi dětmi. V odpovědích informantů je pravděpodobně znát, že v televizi vyhledávají cílený obsah a na téma stáří se nezaměřují. O televizi a literatuře děti samy o sobě jako o zdroji informací o stáří nehovořily, pouze odpovídaly na konkrétní dotaz, zda se v těchto médiích setkaly se starým člověkem a jak byl charakterizovaný. Nejčastěji byly uváděny pohádky, ale bez bližšího upřesnění dojmů nebo pocitů ze starých lidí, kteří v nich působí. V jednom případě byla získána bližší charakteristika seniora vystupujícího v seriálu jako zranitelného a naivního, v důsledku čehož se stal obětí finančního podvodu.

„Jo, zrovna dávají v Ulici, jak jedna ta paní je pořád na těch sociálních sítích na tabletu. No a ona jednou poslala nějaké peníze někomu cizímu a oni se na ni zlobili, ale snažili se jí to vysvětlit.“ (D2)

„Jednou jsem četla knížku, kde byla stará paní a nechovala se k těm dětem hezky a ani k pejskovi.“ (D1)

„Starí lidé jsou hodně v pohádkách i ve filmech, ale hlavně v těch pohádkách. Třeba moje oblíbená pohádka, taková ta hraná, Čertí brko, Tajemství staré bambitky. Tam jsou třeba.“ (D5)

„Jako občas jsou ve filmu, ale tam se o nich moc nemluví.“ (Ch5)

Vzhledem k tomu, že si informanti pouze ojediněle vzpomněli, že se ve filmu či knize setkali se starým člověkem a jaký tento člověk byl, nelze předpokládat, že by je televizní médium a knihy zásadně ovlivňovaly v utváření jejich postojů ke stáří. Bližší charakteristiku televizní postavy byl schopný poskytnout pouze jeden informant a zde se jednalo o negativní vykreslení seniora jako někoho, kdo nerozumí nástrahám moderního světa.

Subkategorie č. 4: vliv vlastních prarodičů

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
vliv osobní zkušenosti	zřetelný
informace od prarodičů	žádané
výhody u prarodičů	časté
generalizace	objevující se

Jak bylo již uvedeno výše, významnou proměnnou v utváření postojů dětí ke stáří je jejich vlastní zkušenost s prarodiči. Jak vyplynulo z rozhovorů, vlastní prarodiče tvoří rovněž významný zdroj obecných informací o stáří. Děti se s nimi o stáří baví a považují je za důvěryhodný zdroj. Děti mají také tendence generalizovat, respektive zobecňují tam, kde nemají dostatek informací. V důsledku toho vnímají obecně stáří a seniory tak, jak vnímají své vlastní prarodiče.

„Hmm... vlastně o starých lidech si myslím, že jsou hodní, podle babičky. Protože s tou si spolu hrajeme a pomáháme si.“ (D3)

„No vlastně informace vím od babičky, protože jak ona pracuje na úřadě, tak toho o starých lidech hodně ví. Nebo od druhé babičky, protože toho spoustu procestovala. A potom i od dědy z jeho vesnice, kde bydlí hodně starých lidí, tak děda to taky ví, jak to s nimi je.“ (D4)

Další dimenzí, která z rozhovorů s dětmi vyplynula, je fakt, že děti vnímají u prarodičů jakýsi pocit svobody ve smyslu, že jim prarodiče dovolí více než rodiče. Děti jsou zde v oblasti trávení času méně kontrolovány, zejména v oblasti moderních technologií, za což děti prarodičům připisují kredit a tuto výhodu vítají. I tento faktor může mít podíl na tom, že děti vnímají prarodiče jako hodné a laskavé.

„U babičky je to jiný, můžu tam koukat na pohádky v televizi, a i jako na kraviny. A doma se jenom koukám na pohádky, to mamka hlídá.“ (D1)

„Můžu tam být dlouho vzhůru a koukat na televizi. A hlavně si chvíli můžu pohrát na telefonu.“ (D3)

5.1.5 Posuzování seniorů

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
pozitivní postoj	přítomný
role seniora	potřebná
zobecňování	typické

Na základě výše popsaných charakteristik dochází k posuzování seniorů dětmi, resp. vytváření si postoje k nim. Celkově lze shrnout, že děti se svými prarodiči zažívají libé pocity, což je vzhledem k jejich vnímání a vykládání okolního světa významným faktorem v posuzování generace seniorů obecně. Zde znovu vystupuje faktor zobecňování, tedy tendence dětí posuzovat seniory jako skupinu na základě zkušenosti s některými z nich.

„U babičky je to příjemné. Těším se tam.“ (D2)

„Babička je na mě hodná. A dneska přijede. Mám radost.“ (D4)

„S dědou jsem vždycky šťastnej. Protože ho můžu vidět a můžu si s ním taky hodně povídat.“ (Ch3)

Děti vnímají důležitost či potřebnost seniorů v rámci rodinného systému, např. při jejich pomoci s hlídáním vnoučat, pokud jsou rodiče v zaměstnání. Dále lze z výpovědí dětí vyčíst, že si prarodičů váží pro jejich znalosti, moudrost a společné trávení času podle přání dětí. Na základě výše uvedeného děti vnímají problematiku stáří a zaujímají k ní nějaký postoj. Lze shrnout, že postoj informantů ke stáří a starým lidem je pozitivní.

„Stáří... to je vlastně odměna za celý život.“ (D5)

5.1.6 Chování k seniorům

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
ohleduplnost	velká
odhodlání pomoci	zřetelné

Poslední kategorie, jež vznikla na základě otevřeného kódování sesbíraných dat, shromažďuje údaje o chování dětí k seniorům, resp. jejich pohledu na to, jak by měla

společnost se starými lidmi jednat. Tato kategorie byla záměrně zařazena jako poslední, neboť data v ní obsažená logicky navazují na uvedená zjištění všech dříve definovaných kategorií a uzavírají tak zkoumaný proces vytváření postoje dětí k seniorům. Již bylo ověřeno, že děti vědí, jakým způsobem se ke starým lidem chovat ve smyslu poskytnutí pomoci např. v obchodě nebo uvolnění místa v hromadném dopravním prostředku. S těmito společenskými pravidly se ztotožňují a jsou připraveny v případě potřeby pomoci i neznámému seniorovi.

„Chováme se k nim hezky a ohleduplně.“ (Ch3)

„No, kdybych tam nedosáhl ani já, do toho regálu, tak bych šel místo toho starého člověka k pokladně za panem prodavačem, ať mu pomůže.“ (Ch5)

Z výpovědí informantů vzešly dvě subkategorie chování k seniorům, a to informace týkající se pravidel slušného chování a informace svědčící o jejich skutečné a upřímné touze být seniorům nápomocni a pečovat o ně.

Subkategorie č. 1: slušné chování

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
slušnost	samozřejmá
jednotnost postoje	výrazná
obezřetnost	přítomná

První skupinu dat tvoří znalost dětí v oblasti slušného chování k ostatním lidem, resp. výpovědi dětí o tom, že chovat se slušně k seniorům je zcela samozřejmé. Konkrétně děti uváděly nejčastěji pozdrav staršímu člověku, drobnou náhodnou pomoc (např. podání upadnutých brýlí, podání věci v obchodě) nebo uvolnění místa k sednutí. Děti vědí, že slušné chování je společností i samotnými seniory pozitivně oceňováno.

„(...) a když kolem nich projdu, tak jasně, že ty staré lidi pozdravím.“ (Ch5)

„Když jedeme třeba vlakem a přijde takový starý člověk a už tam není místo, tak si stoupneme, protože nám furt ty nohy slouží dobře, ale jim už tolik ne, takže je pustíme sednout.“ (D5)

„Pozdravím ráda, přijdou mi takoví milí a těm starým lidem to udělá radost.“ (D6)

Při zachování zásad slušného chování jsou si děti zároveň vědomy nutnosti chovat se vůči cizím lidem obezřetně, což vykresluje následující výpovědi.

„Protože třeba jednou jsem šla kolem jedné staré paní a ona mi nabízela bonbónek a já jsem ho nechtěla, ale ona mi ho stejně dala. A tak jsem si ho vzala, ale pak jsem ho doma radši nejedla, protože jsem slyšela, že oni třeba už někde dostávají tyhle bonbóny, ve kterých jsou jejich vitaminy, které nejsou pro děti.“ (D2)

„Jednou, když jsme šli z plavečáku, tak jedna paní byla stará a nabízela nám bonbony, ale my jsme si je radši nevzali. Ale pozdravili jsme.“ (D6)

Subkategorie č. 2: opravdová potřeba pečovat

Vlastnosti a jejich dimenzionální rozsah	
potřeba ochraňovat	typická
snaha pomáhat	důležitá
zájem pečovat	upřímný

Druhá subkategorie nese název Opravdová potřeba pečovat, neboť z výpovědí dětí lze cítit projevy skutečného zájmu o potřeby seniorů.

„Starým lidem musíme pomoci, jestli budou chtít. Nebo třeba když už nemají tolik zkušeností, tak jim vysvětlit, aby někam nechodili, že to je nebezpečný a tak.“ (D4)

„Oni potřebují už víc péče. Jako že se snaží o sebe postarat, ale někdy jim to už nejde a potřebují nás.“ (Ch3)

„Jsou hodný. Měli bychom se o ně dobře starat. Protože jsou vlastně skoro stejný jako my, ale jen už nemůžou dělat takový věci, jako my.“ (Ch4)

„Dávat na ně pozor. Třeba když jdou ven, půjdeme s nimi, aby někde neupadli.“ (D6)

Zájem dětí o seniory nezůstává pouze v povrchní rovině. Děti vidí seniory jako generaci, které je třeba pomáhat. Možná jsou si vědomy toho, že senioři některým skutečnostem nerozumí, ať už je to zapříčiněno jejich stářím, nebo složitostí moderní doby plné digitální techniky. Informanty byl velmi často zmiňován pojem péče, ze kterého lze vyčíst rozměr starostlivosti, kterou děti o seniory projevují.

5.2 Výsledky axiálního kódování

Následujícím krokem v analýze dat je axiální kódování, které spočívá v získání nového úhlu pohledu na sesbíraná data. „V průběhu axiálního kódování výzkumník uvažuje příčiny a důsledky, podmínky a interakce, strategie a procesy a tvoří tak osy propojující jednotlivé kategorie“ (Hendl, 2023, s. 256). Jedná se o techniku práce s daty, jejímž

cílem je vytvoření vazeb a souvislostí mezi kategoriemi a subkategoriemi (Strauss a Corbinová, 1999, s. 71). Výsledkem je nový a souvislý pohled na sledovaný jev. V rámci axiálního kódování dat byl použit paradigmatický model dle Strausse a Corbinové, jehož jednotlivé prvky jsou blíže charakterizovány v kapitole 4.6. Schéma paradigmatického modelu dle autorů vypadá následovně: (A) PŘÍČINNÉ PODMÍNKY → (B) JEJ → (C) KONTEXT → (D) INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY → (E) STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERAKCE → (F) NÁSLEDKY (Strauss a Corbinová, 1999, s. 72). Kategorie definované ve fázi otevřeného kódování byly do paradigmatického modelu uspořádány následujícím způsobem:

Tabulka 1 Aplikace paradigmatického modelu

Příčinné podmínky	Jev	Kontext	Intervenující podmínky	Strategie jednání a interakce	Následky
představy o stáří	vnímání seniorů dětmi skrze zkušenost s vlastním prarodičem	mezigenerační vztahy v rodině	vliv okolního prostředí	posuzování seniorů	chování k seniorům

Jevem bylo v axiálním kódování určeno vnímání seniorů dětmi skrze zkušenost s vlastním prarodičem. Jedná se o ústřední zjištění, ke kterému se vztahují všechny ostatní kategorie. Děti se po celou dobu rozhovorů ubíraly ve svých sděleních k vlastním prarodičům, informace o vnímání okolního světa prostřednictvím vlastní zkušenosti je společná všem vzniklým kategoriím. Vzhledem k tomu, že děti nemají téměř žádnou jinou významnou zkušenost se starými lidmi než s vlastními prarodiči, způsob, jak vidí a chápou stáří a staré lidi, je ovlivňován právě charakterem vztahu s prarodiči.

Příčinnými podmínkami se v druhé fázi kódování jeví kategorie představ dětí o stáří, která v sobě zahrnuje informace o znalostech dětí o stáří a jejich zkušenosti se starými lidmi. Bylo vyhodnoceno, že tyto základní představy dětí o stáří a jejich obecná znalost seniorů vedou k vnímání této generace dětmi. Znalost starých lidí mimo rodinných kruh je velice omezená. Z toho důvodu informanti vykazují vysokou míru uchýlování se k pohledu na generaci seniorů skrze pohled na své vlastní prarodiče. Neznalost seniorů mimo prostředí rodiny se ukázala být významnou příčinnou podmínkou, neboť způsobuje specifické vnímání seniorů dětmi.

Sledovaný jev byl zasazen do kontextu mezigeneračních vztahů v rodině. Mezigenerační vztahy byly v procesu axiálního kódování vyhodnoceny jako podmínky, za kterých probíhají strategie jednání a které je ovlivňují. Děti vidí postavení seniora v rámci rodinného systému a jsou nedílnou součástí mezigeneračních vztahů. Z analýzy vyplývá významné postavení seniora v rodině.

Za intervenující podmínky jsou v rámci struktury paradigmatického modelu považovány vlivy okolního prostředí. Dle Strausse a Corbinové „*tyto podmínky bud' usnadňují, nebo naopak znesnadňují použití strategií jednání nebo interakce v určitém kontextu*“ (1999, s. 75). Významnou intervenující podmínkou, která usnadňuje používání strategií, je kladný vliv vlastních prarodičů na děti.

Dále je třeba uvést vliv rodičů, který sice není záměrný, neboť dle výpovědí informantů rodiče nevedou s dětmi rozhovory zacílené na téma stáří, nicméně nezáměrný, resp. přirozený vliv rodičů jako činitelů socializace zde přítomen je a nelze jej opominout. Konkrétně se jedná o osobní příklad rodičů v respektujícím chování ke starým lidem a pěstování dobrých mezigeneračních vztahů v rodině.

Nevýznamnou intervenující proměnnou se ukázal být vliv televizního média a literatury. V této oblasti bylo zjištěno, že povahové charakteristiky seniorů a jejich jednání ve filmech či knihách děti vnímají pouze povrchně a nelze hovořit o zásadním vlivu na utváření jejich postojů k této věkové kategorii. Stručnost odpovědí informantů v této oblasti a jejich neochota své odpovědi dále rozvíjet dokresluje kontext její nevýznamnosti.

Škola jako další významný činitel socializace má vysoký potenciál ovlivnit proces utváření postojů dětí. V rámci analýzy dat však vyplynulo, že tento potenciál zůstal nevyužitý. Děti shodně uvedly, že ve škole s paní učitelkou hovořily na téma stáří výhradně ve smyslu chování ke starým lidem. Data neprokázala, že by děti prostřednictvím školního prostředí zásadně zvyšovaly svou informovanost o tématu stáří a už vůbec ne formou osobního prožitku, který má na utváření jejich postojů zásadní vliv (srov. Nakonečný, 2020 v kapitole 1.2).

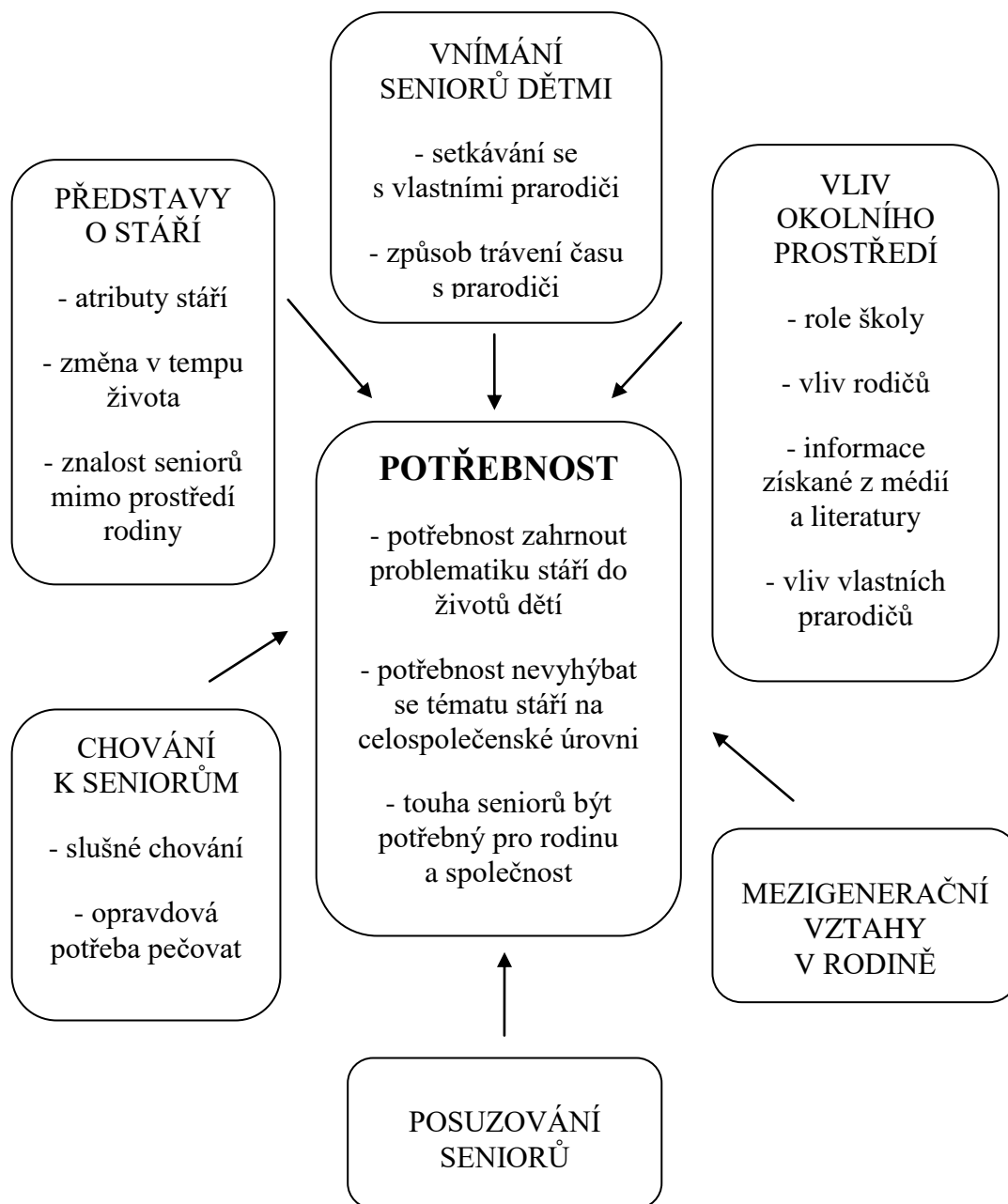
Jako strategie jednání byla vyhodnocena kategorie sdružující informace o posuzování seniorů dětmi. Dle Hendla jsou strategie jednání záměrné aktivity, které jsou odpovědí na určený jev a intervenující podmínky (2023, s. 259). Z toho důvodu byly jako strategie jednání určeny procesy posuzování generace seniorů skrze libé pocity, které děti zažívají s vlastními prarodiči.

Závěrečným prvkem paradigmatického modelu jsou následky, které představují důsledky strategií jednání, v případě této analýzy dat se jedná o chování k seniorům. Je zřejmé, že posuzování seniorů dětmi vede k volbě konkrétního chování k nim. Na základě sdělení informantů lze chování dětí ke generaci seniorů označit za slušné, ohleduplné, ale zároveň obezřetné. Děti vykazují skutečnou ochotu o staré lidi pečovat a pomáhat jim, což koresponduje se zjištěným kladným postojem k seniorům.

5.3 Výsledky selektivního kódování

Závěrečná fáze kódovacího procesu představuje hledání tzv. centrální kategorie. Dle Hendla se jedná o centrální fenomén, kolem kterého jsou integrovány ostatní kategorie vzniklé v procesu axiálního kódování (2023, s. 258). Ústřední kategorie tvoří jádro analytického příběhu, který popisuje, jakým způsobem se k ní ostatní kategorie vztahují. Strauss a Corbinová doporučují, aby si výzkumník v této fázi analýzy dat položil otázku ve znění „Co je na zkoumané oblasti nejvíce překvapující?“ a zodpověděl ji v několika větách (1999, s. 88).

Ve výsledcích analýzy dat se překvapivě a zásadním způsobem projevují dvě skutečnosti, a to výrazná absence zkušeností se seniory mimo prostředí rodiny a významný vliv vlastních prarodičů na utváření postojů dětí ke starým lidem. Na základě nového pohledu na stanovené kategorie v předešlých fázích kódování byl odhalen ústřední jev a tím je potřeba seniora. Pro účely selektivního kódování byla zvolena obecnější dimenze potřeby jako takové. Aspekt potřeby lze nalézt ve všech kategoriích předchozích fází kódování, což bude vyloženo v rámci analytického příběhu. Z analýzy výzkumných dat vzešla centrální kategorie s názvem POTŘEBNOST.

Obrázek 1 Schéma selektivního kódování

Na základě identifikování centrální kategorie lze vyložit **analytický příběh**. Níže bude objasněn vztah centrální kategorie ke všem ostatním kategoriím.

Z analýzy dat vyšlo najevo, že děti nemají žádnou hlubší zkušenost se seniory mimo rodinu, resp. že žádné staré lidi mimo prostředí rodiny neznají. Tato skutečnost se odráží v jejich obecných představách o stáří, kdy projevují tendence generalizovat a staré lidi si představovat jako vlastní prarodiče včetně jejich vlastností. Neznalost stáří způsobuje, že děti vnímají u cizích seniorů zejména jejich fyzické znaky a ve velké míře

rovněž aspekt pomalosti, v rámci kterého hodnotí etapu stáří jako změnu k horšímu. Nízká znalost o stáří způsobuje, že jedinou výhodou této životní etapy je podle dětí dostatek volného času a nad ničím jiným se děti nezamýšlí. **Potřebnost získání zkušeností i se seniory mimo prostředí rodiny je významná.** Děti potřebují rozšířit obzory svých představ o stáří prostřednictvím osobních zkušeností a prožitků i s jinými starými lidmi než těmi, kteří patří do jejich rodiny. Zjištěná neznalost stáří ve smyslu hlubšího pochopení a charakteristiky této životní etapy byla vyhodnocena jako důsledek nedostatku příležitostí setkávání se seniory v prostředí mimo rodinu – resp. ve školním prostředí, v neorganizovaném volném čase nebo v rámci organizovaných volnočasových aktivit. V těchto oblastech je vnímána vysoká potřeba změny.

Nejvýznamnější proměnnou v utváření názorů a postojů dětí k seniorům se ukázal být vztah dětí k vlastním prarodičům a povaha tohoto vztahu. **Přítomnost prarodičů v životech dětí je potřebná pro obě strany.** Přínos vzájemného kontaktu, reciproční předávání zkušeností a intenzita vzájemného vztahu mají příznivý dopad pro děti i staré lidi. Vzhledem k utváření postojů dětí skrze prožitek vlastní zkušenosti je přítomnost prarodičů v životech dětí vnímána jako vysoce potřebná.

Charakter mezigeneračních vztahů v rodině tvoří rámec pro vnímání starých lidí dětmi, neboť zejména rodiče svým příkladem a uspořádáním mezigeneračních rodinných vztahů vytvářejí pro děti jakousi normu v této oblasti. **Potřebnost dobrých mezigeneračních vztahů se však neomezuje pouze na rodinné prostředí, ale je nezbytné je pěstovat i na celospolečenské úrovni.** Následující dimenzí potřebnosti je touha seniorů být užiteční a pomáhat vlastním dětem a možnost ovlivňovat následující generace.

Další linku analytického příběhu tvoří informace o stáří a starých lidech, které se k dětem dostávají. Děti tyto informace čerpají z okolního prostředí, ve kterém se pohybují. Jako hlavní typy prostředí byly sledovány rodinné prostředí, školní prostředí a mediální prostředí. Získané informace o stáří lze pomyslně rozdělit na informace edukativního charakteru, které dětem někdo sdělí a na informace získané prostřednictvím osobního prožitku. Zažitá zkušenost dítěte má v procesu utváření postoje mnohem významnější roli než pouhé pasivní přijetí informace. Z toho důvodu byl potenciál školy jako činitele v utváření postojů dětí vyhodnocen jako nevyužitý a potřeba změny v této oblasti je vysoká. **V oblasti vlivů okolního prostředí na utváření postojů dětí ke stáří je vnímána potřeba zejména umožňování prožitku**

osobní zkušenosti, diskuse na téma stáří a rozvíjení kritického myšlení dětí. Tento pohled se vztahuje na prostředí školy, rodiny i médií.

Samotná skutečnost, že děti mají vlastní prarodiče a stýkají se s nimi, se ukázala být jako zásadní v procesu utváření jejich postojů ke starým lidem. **Zde se opakovaně projevuje potřeba kontaktu s prarodiči a jeho vliv na různé aspekty života dítěte.**

Závěr analytického příběhu tvoří pohled na chování k seniorům, a to nejen ze strany dětí, ale i ze strany společnosti. Děti vnímají generaci seniorů jako od sebe odlišnou, a to zejména v životním tempu. Zároveň jim toto vědomí odlišnosti nezabraňuje se k seniorům chovat slušně a ohleduplně, což považují za samozřejmost. **Překvapivým zjištěním byla vysoká úroveň morálního vědomí dětí, které upřímně vypovídaly o potřebnosti péče o staré lidi.** Děti si uvědomují, že staří lidé potřebují péči mladších generací a vnímají jako přirozené jim tuto péči poskytnout. Z pohledu dětí mají seniori ve společnosti své oprávněné místo a žádné z dětí nevyjadřovalo vůči starým lidem předsudky nebo negativní postoje.

5.4 Shrnutí výsledků výzkumného šetření

Výzkumné šetření této diplomové práce se zabývalo problematikou utváření postojů dětí mladšího školního věku k seniorům. Bylo realizováno kvalitativní výzkumné šetření s cílem zmapovat, jak děti vnímají generaci seniorů a které faktory se podílejí na utváření jejich postojů vůči seniorům.

Součástí výzkumného šetření bylo zjišťování názoru dětí na generaci seniorů a období stáří. Bylo zjištěno, že pojem stáří je pro děti mladšího školního věku prozatím abstraktní a více byly schopné hovořit o popisu starého člověka než o obsahu pojmu stáří. Děti vnímají zejména fyzické aspekty stáří – změnu vzhledu a úbytek sil. Často se rovněž objevovaly výpovědi o tom, že staří lidé už nechodí do zaměstnání a mají spoustu volného času, ve kterém si mohou zvolit, jak ho využijí. Aspekt svobody nebo možnosti rozhodovat o svém čase se zdá být pro děti výraznou charakteristikou stáří stejně jako odpočinek, který mají se stářím spjatý a často na něj poukazovaly.

Významným zjištěním, které ovlivnilo celou podobu a interpretaci výzkumného šetření bylo, že se **děti v podstatě neznají a nesetkávají s jinými starými lidmi mimo vlastní prarodiče.** Letmé setkání na ulici, v obchodě apod. se zde nepovažuje za náplň pojmu „setkávat se“. Absence znalosti seniorů mimo prostředí rodiny je významná

a zásadně ovlivňuje pohled dětí na staré lidi a utváření postojů k nim. Vzhledem k tomu, že děti nemají žádnou hlubší zkušenost se starými lidmi kromě vlastních prarodičů, uchylují se k zobecňování a generaci seniorů, jejich charakteristiku a vlastnosti vnímají skrze pohled na vlastní prarodiče. „*Starí lidé jsou hodní. Jako babička s dědou, protože nás pořád berou na výlety*“ (D1). Konkrétní zkušenost dětí s vlastními prarodiči je velice pozitivní, což se obecně odráží ve vnímání starých osob dětmi. Lze shrnout, že pohled dětí na období stáří je ambivalentní. Děti popisují úbytek sil starých osob, jejich případnou závislost na pomoci druhých a velké rozdíly na ose mládí – stáří. Zároveň pozitivně hodnotí dostatek volného času, neomezené možnosti odpočívat či cestovat a zejména do jejich vnímání stáří vstupuje kladná zkušenost s vlastními prarodiči. „*Stáří... to je vlastně odměna za celý život*“ (D5). **V oblasti hodnocení starých osob dětmi významně převládá jejich pozitivní postoj k nim.** Děti seniorům nepřisuzují žádné negativní charakteristiky. Přestože děti seniory neznají dobře a nedostatek informací může vést k tvorbě předsudků (srov. Turzáková, 2019 v kapitole 1.1), děti staré lidi vnímají zejména jako hodné, milé a moudré. Překvapivým zjištěním rovněž bylo, že děti v souvislosti se starými osobami vůbec nehovořily o nemocech nebo o smrti.

Dále bylo v rámci realizovaného výzkumného šetření zjišťováno, které faktory se podílejí na utváření postojů dětí vůči seniorům, respektive jakým způsobem si děti svůj postoj k nim utvářejí. V tomto ohledu lze výsledky analýzy dat rozdělit do dvou skupin. Jednu skupinu tvoří informovanost dětí o stáří a starých lidech, která přichází z vnějších zdrojů prostředí, ve kterých se děti pohybují; druhou a významnější skupinu dat tvoří charakter prožitku osobní zkušenosti z kontaktu s vlastním prarodičem.

Informovanost dětí o tématu stáří byla vyhodnocena jako nedostatečná. Z výpovědí dětí vyplynulo, že o stáří a starých lidech s nimi doma nemluví rodiče a škola v této oblasti také nenaplnuje očekávání. Děti shodně uvedly, že ve škole byly informovány a hovořily s paní učitelkou o slušném chování ke starým lidem, nicméně jiných informací o stáří se jim nedostalo. **Potenciál školy působit na utváření postojů dětí je veliký, avšak výsledky výzkumného šetření ukazují na jeho opomíjení.** Ve shodě s předchozím zjištěním o neexistenci uceleného konceptu problematiky stáří ve školních vzdělávacích plánech (viz kapitola 1.3), kdy se edukační tendence v tomto tématu vyskytují zejména v rámci nepovinných předmětů pro žáky, vyznívají i výsledky výzkumného šetření, které poukazují na nevyužitý potenciál školní výuky. K tomuto zjištění se budou vázat doporučení pro edukační praxi uvedená v závěru diplomové

práce. Co se týče vlivu televizního média, byl očekáván s ohledem na odborné názory (srov. Vágnerová, 2000 v kapitole 1.3) výraznější vliv na formování postojů dětí než ten reálně zjištěný. Stejně výsledky byly shledány v oblasti vlivu literatury. Děti neprojevíly obecně zájem o čtení knih, natož aby si uvědomovaly, zda je vyobrazení starého člověka v knize nějakým způsobem ovlivnilo. „*Jako občas jsou ve filmu, ale tam se o nich moc nemluví*“ (Ch5). Je zřejmé, že děti téma stáří v médiích aktivně nevyhledávají, a pokud se s ním setkají, uvědomují si charakter jeho vyobrazení pouze výjimečně.

Za nejvýznamnější zjištění, které realizované výzkumné šetření přineslo, lze považovat důležitost kontaktu dětí s vlastním prarodičem. Bylo vyhodnoceno, že **děti si utvářejí postoj k seniorům na základě dojmu vlastní zkušenosti ze setkávání s prarodiči**. Děti si velmi cení množství stráveného času s prarodiči i způsobů jeho naplňování. Frekvence setkávání s prarodiči je vysoká, často i několikrát do týdne, což nekoresponduje s předpokladem Koželuhové et al., že v důsledku proměn moderní doby je mezigenerační kontakt ojedinělý (2023, s. 14–15). Děti vnímají, že prarodiče s nimi často dělají aktivity, které rodiče nechtějí, nebo nemohou. Pouze ve výpovědi jednoho dítěte se objevil aspekt nevěnování se dítěti ze strany babičky a dědy, ve zbylých případech spolu děti a prarodiče tráví čas např. společnou hrou, nebo domácími pracemi. Výsledky výzkumného šetření potvrdily důležitost kvality mezigeneračního kontaktu a jeho smysluplné náplně, kterou zastává Teaterová (2018, s. 105). Děti si s prarodiči také rády povídají a nechávají si vyprávět o minulých dobách. Cítí se s nimi dobře, v jejich přítomnosti jsou šťastné a na společně strávený čas se těší. Děti s prarodiči cítí vysokou míru porozumění a sounáležitosti. „*...když trávím čas s babičkou a dědou, tak si rozumíme a víme, že to je o rodině. A vlastně kamarádky, to je taky něco jako rodina, ale prostě není to takový. Nemůžu si s nimi povídat třeba o něčem, co je nezajímá. A to s babičkou a dědou můžu*“ (D4). Potřebnost kontaktu generace dětí a seniorů je vzájemná, děti si uvědomují, že prarodiče o ně pečují rádi a chtějí být dalším generacím užiteční. Pokud děti na prarodičích něco kritizují, pak je to sklon se snadněji rozčílit anebo jejich lpění na pořádku. Významněji se však ve sděleních dětí projevuje uvědomění si pocitu větší volnosti u prarodičů ve smyslu poskytnutí větší svobody v užívání moderních technologií a dalších výhod. „*U babičky je to jiný, můžu tam koukat na pohádky v televizi a i jako na kraviny. A doma se jenom koukám na pohádky, to mamka hlídá*“ (D1). Tohoto rozměru vzájemného vztahu si děti váží a přispívá k tomu, že děti vnímají své prarodiče jako hodné a laskavé.

Postoj dětí k seniorům se utváří v kontextu mezigeneračních vztahů v rodině, které jsou dobré. Z analýzy dat vyplynulo, že rodiče svým dětem prezentují příklad pozitivních mezigeneračních vztahů. Analýzou dat se potvrdilo tvrzení Tallové, že děti jsou v rodinách svědky pozitivní úlohy seniorů (2020, s. 344). Prarodiče tvoří plnohodnotnou součást rodinného systému a jeho fungování, vyskytuje se zde vzájemná pomoc mezi generacemi, jíž jsou děti bezprostřední součástí a vnímají ji jako přirozenou.

Zjištěné pozitivní postoje dětí k seniorům se projevují v jejich chování ke starým lidem, které je ohleduplné. Slušné chování ke starším lidem děti považují za samozřejmé, stejně tak poskytnutí pomoci, pokud je v jejich silách. To vše při zachování určité obezřetnosti, pokud se jedná o osoby cizí. Za významnou ve výpovědích dětí lze také označit přítomnost pomoci seniorům ve smyslu péče o ně a jejich potřeby. *„Oni potřebujou už víc péče. Jako že se snaží o sebe postarat, ale někdy jim to už nejde a potřebujou nás“* (Ch3). Děti se ztotožňují s názorem, že o staré lidi je potřeba pečovat a tuto péči vnímají téměř až jako povinnost.

Závěrem lze uvést nejvýznamnější zjištění výsledků výzkumného šetření, za které je považován zjištěný pozitivní postoj dětí ke generaci seniorů a utváření tohoto postoje výhradně prostřednictvím zkušenosti s vlastním prarodičem.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo objasnit problematiku utváření postojů dětí k seniorům v souvislostech aktuálního vnímání této generace v celospolečenském měřítku. Toho bylo dosaženo jak v první polovině textu v teoretické rovině s pomocí odborné literatury, tak v druhé polovině textu na základě uskutečnění empirického šetření. Ačkoliv je v moderní společnosti trendem stavět životní etapu stáří spíše mimo objekt zájmu, a tím i podporovat stereotypy vedoucí k ageismu, teoretická analýza zahraničních výzkumů ukázala, že děti vnímají seniory veskrze pozitivně, pokud s nimi mají osobní zkušenost. Formování postojů dětí probíhá v procesu socializace, a tudíž i v této otázce sehrávají významnou úlohu největší faktory socializace, kterými jsou rodinné a školní prostředí. Podle výsledků výzkumného šetření škola v rámci nastavení českého školství hraje klíčovou roli, ale její potenciál ovlivnit formování postojů dětí ke stáří zatím zůstává nevyužit. Jako stěžejní zdroj informací o stáří byla identifikována osobní zkušenost dětí, což bylo i následně potvrzeno výsledky výzkumného šetření.

Realizované výzkumné šetření si kladlo za cíl zjistit, jakým způsobem děti formují svůj postoj ke generaci seniorů a jaký tento postoj je. Významným zjištěním, které ovlivnilo celou povahu analýzy a interpretace výsledků, bylo, že děti neznají žádné seniory mimo prostředí rodiny, respektive že s nimi nemají téměř žádnou zkušenost založenou na hlubším kontaktu. Z výpovědí dětí vyplynulo, že tvoří své představy o seniorech zejména na základě vztahů a zkušeností s vlastními prarodiči. Ukázalo se, že pravidelná interakce s prarodiči a kvalitní společné trávení času hrají klíčovou roli v utváření pozitivního pohledu dětí na stáří obecně. Děti vnímají seniory s respektem a náklonností na základě pocitů z kontaktů s vlastními prarodiči. Tyto zkušenosti následně působí preventivně proti stereotypům a předsudkům spojených se stářím v obecné rovině. Bylo pozorováno, že děti generalizují své kladné postoje i k neznámým seniorům, což naznačuje, že pěstování pozitivních mezigeneračních vztahů má nepřímý vliv na vytváření respektující společnosti. Ústředním zjištěním výzkumného šetření je skutečnost, že dětské představy o stáří jsou nejvíce ovlivněny vzájemnými vazbami s prarodiči v kontextu mezigeneračních vztahů v rodině, přičemž škola a média sehrávají v procesu utváření postojů dětí k seniorům zanedbatelnou roli. Významnost vlastních prarodičů v životě dětí dosvědčují i výsledky techniky dětské kresby, která byla součástí realizovaných rozhovorů, kdy děti na obecný pokyn nakreslit starého člověka ve většině případů nakreslili konkrétně svého dědečka anebo babičku.

V návaznosti na výše uvedená zjištění lze formulovat doporučení pro edukační praxi. Vzhledem k tomu, že z analýzy odborné literatury i sesbíraných vlastních dat vyplývá jednoznačně důležitost a nezbytnost vlivu osobní zkušenosti a prožitku na utváření pozitivního postoje dětí ke stáří a seniorům, dovoluji si navrhnout školám pracovat s žáky více vyučovací metodou zážitkové pedagogiky. V rámci výzkumného šetření bylo zjištěno, že děti nemají kontakt s jinými seniory, než jsou vlastní prarodiče, a proto by mělo být úlohou školy jim tento kontakt zprostředkovat, namísto pouhého informování o stáří. Je nezbytné, aby toto setkání dítěte a seniora bylo naplněno smysluplnou aktivitou, prostřednictvím které bude docházet ke vzájemnému poznání. Toto pojetí reaguje na aktuální pedagogické trendy v oblasti mezilidských vztahů a vzdělávání a klade důraz na mezigenerační učení a spolupráci. Mezigenerační projekty představují efektivní nástroj pro podporu vzájemného porozumění, empatie a respektu mezi dětmi a seniory. Tyto projekty poskytují výjimečnou příležitost pro obě skupiny, aby se vzájemně učily a sdílely své zkušenosti a poznatky. Děti zásluhou pozitivních zkušeností se seniory překonávají stereotypy a lépe rozumí dalším životním etapám. Považuji za nezbytné, aby propojování generace dětí a seniorů prostřednictvím školního prostředí probíhala dlouhodobě, ideálně ve všech třídách po dobu povinné školní docházky. Konkrétní doporučení mohou směřovat např. do oblasti výuky pracovních činností u starších žáků, kdy v rámci těchto hodin to může být právě senior, kdo děti zdokonaluje v manuální zručnosti (výroba ptačí budky, háčkování, vaření, péče o zahradu apod.). V případě mladších žáků lze zapojit seniory např. do aktivit společného čtení pohádkové literatury a následného vyprávění příběhů. Škola by rovněž mohla zorganizovat program výměny dopisů mezi dětmi a seniory, který by kromě porozumění mezi generacemi podporoval také písemný projev a komunikační dovednosti žáků.

V závěru práce je rovněž na místě zamyslet se nad limity a omezeními realizovaného výzkumného šetření. Některé limity jsou známy již dopředu, protože je s sebou nese zvolená výzkumná metoda, jiné limity se mohou objevit v průběhu, anebo až po ukončení výzkumného šetření. Vzhledem ke kvalitativnímu charakteru realizovaného výzkumného šetření je zřejmá nemožnost zobecnění zjištěných skutečností na celou populaci, o což však kvalitativní typ výzkumu neusiluje. Přestože byla učiněna maximální snaha o zachování veškerých zásad výzkumného šetření tak, aby byla zajištěna jeho validita, omezení tohoto výzkumného šetření lze rozdělit do dvou oblastí. Za prvé se jedná o omezení na straně badatele a zvolených metod, za

druhé o limity na straně informantů. Jako určité omezení výzkumného šetření lze vnímat použitou výzkumnou metodu. Kvalitativní typ výzkumného šetření do svých výsledků charakteristickým způsobem zahrnuje roli badatele. Ten díky svému specifickému přístupu, osobnosti a odborné způsobilosti projektuje sám sebe do procesu získávání, analýzy a interpretace dat. Pokud by totožný výzkum realizoval jiný badatel, jeho výsledky by byly zajisté odlišné, na rozdíl od principů kvantitativního výzkumu, ve kterém lze výsledky zevšeobecnit. Limity na straně informantů jsou vázány k rozhodnutí zvolit jako subjekt výzkumného šetření věkovou skupinu dětí. Zde bylo možné sledovat omezení v oblasti úrovně jejich vyjadřování, udržení pozornosti i ochotě nebo neochotě rozvíjet své odpovědi dle jejich aktuálního rozpoložení či únavy. V průběhu rozhovorů s informanty se ukázalo, že vykazují vysokou míru neznalosti seniorů mimo rodinné prostředí, což zásadním způsobem ovlivnilo podobu získaných dat a jejich další analýzy, proto i tuto skutečnost lze považovat za omezení realizovaného výzkumného šetření.

Jak bylo shrnuto výše, obecný cíl diplomové práce i dílčí cíl výzkumného šetření byl naplněn. Bylo zjištěno, že postoje dětí mladšího školního věku k seniorům jsou pozitivní a jsou formovány na základě kladné zkušenosti dětí s vlastními prarodiči.

Seznam použitých zdrojů

Tištěné zdroje

BOHNER, Gerd. Postoje. In: HEWSTONE, Miles a STROEBE, Wolfgang. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. s. 281–328. ISBN 80-7367-092-5.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava a ŠTÍPKOVÁ, Martina. *Prarodičovství v současné české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. 232 s. ISBN 978-80-7419-265-4.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Vyd. 2., podstatně přeprac. a dopl. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.

HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Vyd. 7. Překlad Irena ŠTĚPANÍKOVÁ. Praha: Portál, 2013. 166 s. ISBN 978-80-262-0534-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Páté, přepracované vydání. Praha: Portál, 2023. ISBN 978-80-262-1968-2.

HORÁKOVÁ, Karolína, ŠUJANOVÁ, Anna a VIDOVIČOVÁ, Lucie. Mezigenerační vztahy a programy pro jejich kultivaci: přínosy a rizika. In: ŠTĚPÁNKOVÁ, Hana, HÖSCHL, Cyril a VIDOVIČOVÁ, Lucie et al. *Gerontologie – současné otázky z pohledu biomedicíny a společenských věd*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014. s. 269–287. ISBN 978-80-246-2628-4.

JIRÁSKOVÁ, Věra. Ageismus a kvalita života. In: JIRÁSKOVÁ, Věra, SOKOL, Jan, SEMRÁDOVÁ, Ilona, HAVLÍNOVÁ, Ivana, HAZUKOVÁ, Helena, HOGENOVÁ, Anna et al. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. s. 19–35. ISBN 80-86861-80-5.

KOLLEROVÁ, Lenka. Střední dětství. In: BLATNÝ, Marek (ed.). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2016. s. 85–97. ISBN 978-80-246-3462-3.

KOŽELUHOVÁ, Eva, KOŽELUH, Ondřej a ŠUJANCOVÁ, Michaela. *Děti a senioři v mateřské škole: rozvoj mezigeneračních vztahů*. Praha: Portál, 2023. 132 s. ISBN 978-80-262-2031-2.

MAREŠ, Jiří. *Pedagogická psychologie*. Praha: Portál, 2013. 702 s. ISBN 978-80-262-0174-8.

MYERS, David G., VAĐUROVÁ, Helena, PASEKOVÁ, Zuzana a BILDOVÁ, Milena. *Sociální psychologie*. Brno: Edika, 2016. 536 s. ISBN 978-80-266-0871-4.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2020. 534 s. ISBN 978-80-7553-842-0.

RABUŠICOVÁ, Milada, KAMANOVÁ, Lenka a PEVNÁ, Kateřina. *O mezigeneračním učení*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. 208 s. ISBN 978-80-210-5750-0.

SAK, Petr a KOLESÁROVÁ, Karolína. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. 225 s. ISBN 978-80-247-3850-5.

SEMRÁDOVÁ, Ilona. Potenciál a bariéry mezigenerační komunikace. In: JIRÁSKOVÁ, Věra, SOKOL, Jan, SEMRÁDOVÁ, Ilona, HAVLÍNOVÁ, Ivana, HAZUKOVÁ, Helena, HOGENOVÁ, Anna et al. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha: Eurolex Bohemia, 2015. s. 57–70. ISBN 80-86861-80-5.

SOLLÁROVÁ, Eva. Socializace. In: VÝROST, Jozef, SLAMĚNÍK, Ivan a SOLLÁROVÁ, Eva, eds. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. s. 47–58. ISBN 978-80-247-5775-9.

STRAUSS, Anselm L. a CORBIN, Juliet M. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. SCAN. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. ISBN 80-85834-60-x.

ŠVAŘÍČEK, Roman a ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. 575 s. ISBN 978-80-262-0714-6.

TURZÁKOVÁ, Jana. Sociální psychologie předsudků. In: VÝROST, Jozef, SLAMĚNÍK, Ivan a SOLLÁROVÁ, Eva, eds. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. s. 657–667. Psyché. ISBN 978-80-247-5775-9.

VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání třetí, přepracované a doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. 542 s. ISBN 978-80-246-4961-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. 233 s. ISBN 978-80-210-4627-6.

VÝROST, Jozef. Postoje, jejich utváření a změna. In: VÝROST, Jozef, SLAMĚNÍK, Ivan a SOLLÁROVÁ, Eva (eds.). *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. s. 101–114. Psyché. ISBN 978-80-247-5775-9.

Elektronické zdroje

BUCHANAN, Ann a ROTKIRCH, Anna. Twenty-first century grandparents: global perspectives on changing roles and consequences. *Contemporary Social Science* [online]. 2018, vol. 13, no. 2, s. 131–144 [citováno 2023-07-11]. ISSN 2158 - 205X. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/21582041.2018.1467034>.

FLAMION, Allison, MISSOTTEN, Pierre, JENNOTTE, Lucie, HODY, Noémie a ADAM, Stéphane. Old Age-Related Stereotypes of Preschool Children. *Frontiers in Psychology* [online]. 2020, vol. 11, no. 807, s. 1–13 [citováno 2023-08-05]. Dostupné z: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00807/full>.

GILBERT, Cara N. a RICKETTS, Kristina G. Children's Attitudes Toward Older Adults and Aging: A Synthesis of Research. *Educational Gerontology* [online]. 2008,

vol. 34, no. 7, s. 570–586 [citováno 2023-07-15]. ISSN 1521-0472. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/03601270801900420>.

MENDOCA, Joana, MARQUES, Sibila a ABRAMS, Dominic. Children's Attitudes toward Older People: Current and Future Directions. In: AYALON, Liat a TESCH-RÖMER, Clemens (eds.). *Contemporary Perspectives on Ageism* [online]. Charm: Springer International Publishing, 2018, s. 517–548 [citováno 2023-08-05]. ISBN 978-3-319-73820-8. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8>.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Manuál přípravy na stáří pro občany* [online]. Praha: MPSV, 2020. 28 s. [citováno 2023-08-01]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/manual-pripravy-na-stari>.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Strategický rámec přípravy na stárnutí společnosti 2021-2025*. [online]. Praha: MPSV, 2021. 46 s. [citováno 2023-08-05]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/strategicky-ramec-pripravy-na-starnuti-spolecnosti-2021-2025>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha: MŠMT, 2023. 164 s. [citováno 2023-08-05]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/file/60264/>.

ROBINSON, Sally a HOWATSON-JONES, Lioba. Children's Views of Older People. *Journal of Research in Childhood Education* [online]. 2014, vol. 28, no. 3, s. 293–312 [citováno 2023-07-11]. ISSN 2150-2641. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/02568543.2014.912995>.

ROBINSON, Tom, ZURCHER, Jessica a CALLAHAN, Clark. Youthful Ideals of Older Adults: An Analysis of Children's Drawings. *Educational Gerontology* [online]. 2015, vol. 41, no. 6, s. 440–450 [citováno 2023-08-10]. ISSN 1521-0472. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/03601277.2014.983372>.

SEDLÁKOVÁ, Renáta. Obraz seniorů a stáří v českých médiích aneb přispívají mediální obsahy k vytváření věkově inkluzivní společnosti. In: BOČÁK, Michal a RUSNÁK, Juraj (eds.). *Média a text II: Zborník príspevkov z konferencie O interpretácii mediálneho textu konanej 6. – 7. 12. 2007 vo Fričovciach* [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2008. s. 196–208 [citováno 2023-06-12]. ISBN

978-80-8068-888-2.

Dostupné

z: <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Bocak1/subor/9788080688882.pdf>.

SOKAČOVÁ, Linda (ed.). *Reprezentace seniorů a senierek v médiích*. [online]. Praha: Gender Studies, 2005. 36 s. [citováno 2023-07-15]. ISBN 80–86520–09–9. Dostupné z: <https://genderstudies.cz/cz/publikace/vyzkum>.

STAŠOVÁ, Leona a KŘIŠÍKOVÁ, Eva. Relationships between children and their grandparents and importance of older generations in lives of today's families. *Society, health, welfare : 4th international interdisciplinary scientific conference*. [online]. Paris: EDP science, 2014. [citováno 2023-08-02]. ISBN 978-2-7598-1639-2. Dostupné z: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20141000044>.

TALLOVÁ, Barbora. Mezigenerační vztahy mezi dětmi předškolního věku a seniory. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání* [online]. 2020, roč. 10, č.3, s. 333–351 [citováno 2023-06-05]. ISSN 1805-8868. Dostupné z: <https://doi.org/10.11118/lifele20201003333>.

TEATER, Barbra. How stereotypes and attitudes toward older adults are challenged through intergenerational contact: Young people explain the process. *Gerontology & Geriatrics Education* [online]. 2018, vol. 39, no. 1, s. 104–116 [citováno 2023-07-15]. ISSN 1545-3847. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/02701960.2015.1115985>.

TRUSINOVÁ, Romana. *Stáří mladýma očima: zdroje nevraživosti mladých k seniorům*. *AntropoWebzin* [online]. 2013, č. 1, s. 27–34 [citováno 2023-07-10]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/webzin/public/journals/1/cela_cisla/2013/AntropoWebzin1-2013.pdf.

VIDOVIČOVÁ, Lucie, GALČANOVÁ, Lucie a PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a senierek. *Sociologický časopis* [online]. 2015, roč. 51, č. 5, s. 761-782 [citováno 2023-07-05]. Dostupné z: <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>.

ŽUMÁROVÁ, Monika. Postoje současné české mládeže k seniorům. In: BALOGOVÁ, Beáta (ed). *Medzigeneračné mosty – vstupujeme do roka medzigeneračnej solidarity. Zborník príspevkov z konferencie s medzinárodnou účasťou 10. 11. 2011 v Prešove* [online]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. s. 63–72 [citováno 2023-06-11]. ISBN 978-80-555-0644-9. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.htmlfile=/web/kniznica/elpub/dokument/Balogova5/subor/9788055506449.pdf>.

Seznam příloh

Příloha A: Formulář informovaného souhlasu

Příloha B: Schéma polostrukturovaného rozhovoru

Příloha C: Kresby dětí

Příloha D: Ukázka přepisu části rozhovoru ve fázi otevřeného kódování

Příloha E: Tabulka kategorií ve fázi otevřeného kódování včetně obsažených kódů

Přílohy

Příloha A: Formulář informovaného souhlasu

Informovaný souhlas pro zákonné zástupce zúčastněných dětí

Vážení rodiče,

jsem studentka Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, studuji obor Sociální pedagogika. Zároveň jsem pedagog na základní škole, kterou Vaše dítě navštěvuje. Píši diplomovou práci na téma „Postoj neseniorské populace k seniorům (se zaměřením na děti mladšího školního věku)“. K vypracování své práce potřebuji podklady ve formě záznamu rozhovoru s Vaším dítětem a nakreslení obrázku. Pokud budete souhlasit, Vaše dítě bude absolvovat rozhovor na téma senior a stáří. Všechny získané informace budou použity pouze pro potřeby mé diplomové práce. Rozhovor s dítětem bude nahráván na diktafon a následně použit v textové podobě. Dítěti je zaručena anonymita, jeho jméno nebude nikde použito. Vedení školy můj výzkum schválilo.

S jakýmkoli dotazem se na mě neváhejte obrátit.

Kontakt:

Bc. Pavla Pecová

Emailová adresa:

Děkuji za Vaši ochotu

Bc. Pavla Pecová

Jestliže souhlasíte, vyplňte prosím následující:

Souhlasím, aby se můj syn/moje dcera
účastnil/a výzkumného šetření v rámci diplomové práce s názvem „Postoj neseniorské
populace k seniorům (se zaměřením na děti mladšího školního věku)“.

V Dne

Podpis zákonného zástupce:

Příloha B: Schéma polostrukturovaného rozhovoru

Otázky k rozhovoru byly stanoveny na základě hlavní výzkumné otázky „Které faktory ovlivňují vytváření postoje dětí mladšího školního věku k seniorům?“. Ta byla rozložena na dílčí výzkumné otázky, ze kterých bylo vycházeno pro tvorbu otázek pro informanty. Níže je uvedeno prvotní schéma otázek polostrukturovaného rozhovoru tak, jak se vztahují k dílčím výzkumným otázkám (DVO). V průběhu realizace výzkumného šetření byla hlavní výzkumná otázka upravena na znění „Jakým způsobem si děti mladšího školního věku utvářejí svůj postoj ke stáří a seniorům?“. Na základě této změny byl následně při rozhovorech s dětmi kladen důraz na zjištění procesů utváření jejich postojů. Při pokládání otázek byl brán zřetel na jejich srozumitelnost dětem mladšího školního věku, byl použit spíše hovorový jazyk a ve značné míře doptávání se za účelem rozvíjení odpovědí.

(DVO1) Jakou představu mají děti o tom, co je stáří?

- Co si představíš pod slovem stáří? Co stáří znamená?
- Co tě napadne, když se řekne starý člověk?
- Co myslíš, že patří ke stáří?
- Myslíš si, že se život změní, když člověk zestárne? Jak?
- Co si myslíš o starých lidech?

(DVO2) Jaké jsou podle dětí znaky stáří?

- Jak si představuješ starého člověka? Jaký je? Jak vypadá, jak se chová?
- Podle čeho poznáš, že je někdo starý?
- Od kolika let si myslíš, že je člověk starý?

(DVO3) Jaká jsou podle dětí pozitiva a negativa spojená se stářím?

- Co myslíš, že starý člověk během dne dělá?
- Co se ti na starých lidech líbí a proč? Co máš rád?
- Co se ti na starých lidech nelíbí a proč? Co nemáš rád?

(DVO4) Jakou mají děti zkušenost se stářím a starými lidmi?

- Máš ve svém životě nějaké staré členy rodiny nebo přátele? Koho? Stýkáš se s nimi? Jak trávíte společný čas? Jak často je vídáš?
- Jak se cítíš, když trávíš čas se staršími lidmi?

- Pokud nemají – Chtěl bys mít v rodině babičku/dědečka? Proč? Co by se změnilo?
- Vyprávěl ti starší člověk někdy nějaký příběh?
- Povídáš si někdy se svými kamarády o prarodičích? proč ne?
- Potkáváš/Vídáš někde i cizí staré lidi? Kde?
- Máš nějakou zkušenost se starým cizím člověkem? Jakou?
- Podle čeho nebo koho si vytváříš názory na věci a lidi?

(DVO5) Jaké informace děti o stáří získávají a kde?

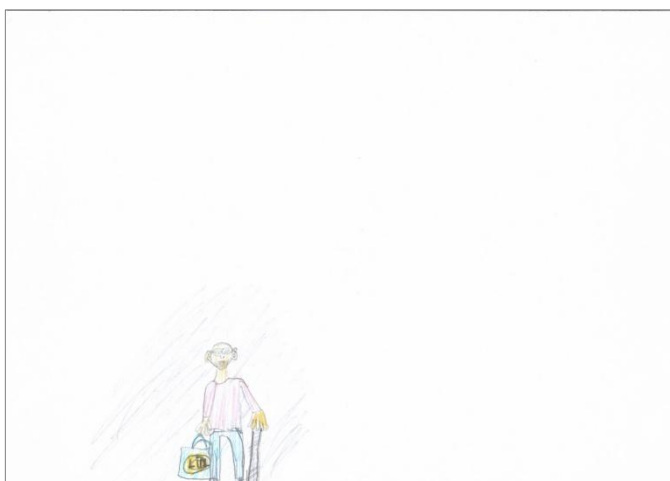
- Mluví s tebou někdo o starých lidech? Kdo?
- Odkud se dozvídáš informace o starých lidech?
- Viděl jsi nějaký film, nebo jsi četl knihu, kde by byl starý člověk? O čem byla? Jaký ten starý člověk byl?
- Mluvíte o stáří nebo seniorech ve škole?
- Viděl jsi nějaký pořad o seniorech v televizi? Jaký ten starý člověk byl?
- Mluví s tebou doma o starých lidech rodiče? Slyšel jsi někdy rodiče, že by si povídali o starých lidech? Co říkali?
- Říká ti někdo, jak se máš chovat ke starým lidem?

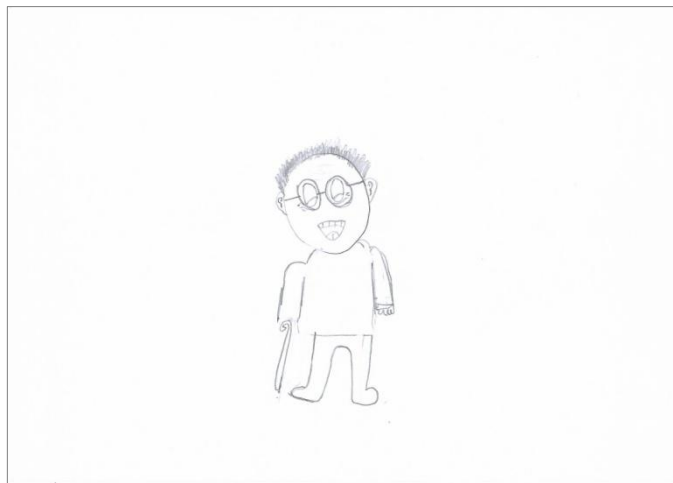
Zadání dětské kresby: Nakresli starého člověka – jak si ho představuješ, jak může vypadat, co může dělat?

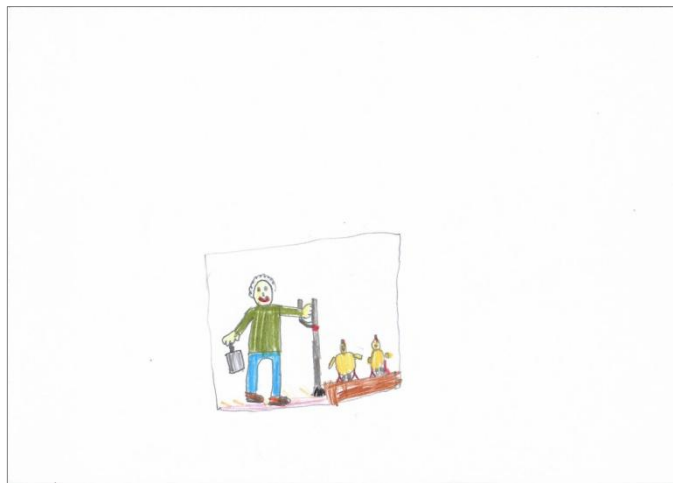
Doplňující otázky za účelem drobné diskuse nad obrázkem:

- Popiš, co jsi nakreslil. Proč?
- Kdyby ten pán/paní mohl/a mluvit, co by říkal/a?
- Koho jsi nakreslil? Je to někdo, koho znáš?

Příloha C: Kresby dětí

Příloha D: Ukázka přepisu části rozhovoru ve fázi otevřeného kódování

Tazatel

A podle čeho poznáš, že je člověk starý? Jaké znaky má ten starý člověk?

Ch 3

No, že vlastně už jako má míň vlasů, že mu začnou bělat vlasy i fousy. A u starých paních to je, že vlastně už má bílé vlasy. Oni potřebují už víc péče, jako že se snaží, o sebe postarat, ale někdy jim to už jako nejde a potřebují nás.

Tazatel

Máš pravdu a znamená to, že od sebe dokážeme rozeznat člověka, který je starý a člověka, který není starý?

Ch 3

Že vlastně, ten mladěj vlastně třeba když mu něco spadne, tak jako se tolik nenamáhá, že se ohne normálně, ale ten starěj člověk se už hůř třeba jako ohýbá.

Tazatel

Dobře, tvoje odpověď se mi líbí. Co myslíš, že během dne ten starý člověk dělá, jak tráví svůj den?

Ch 3

Jako ráno si dá nějakou snídani, potom jako třeba můj děda, třeba jde za slepicema je na nakrmit a otevřít jim. Dá najíst psovi, když má psa, a pak se na svačí. A pak třeba jako kouká na zprávy nebo tak anebo si luští křížovky, pak je oběd, takže si dá něco dobrého k obědu nebo si někam dojde pro oběd. Po obědě si pustí televizi a kouká se na zprávy, a tak a u toho usne i kolikrát. A jako pes u toho jako pak taky jako usne. A vlastně pak když se zase probudí, tak jde ven a něco bude zase dělat.

Tazatel

Super. A je něco, co se ti líbí na starých lidech, co na nich máš rád?

Ch 3

Ale že jsou takový jako hodný jako.

Tazatel

Dobře. A naopak je něco, co se ti na nich nelíbí?

Ch 3

Že všechno musejí ^{NEGATIVNA SPORA} mít srovnány, jsou takový moc tip ťop a snaží se, aby všechno bylo přesně. To mně na nich vadí.

Tazatel

Máš ve svém životě nějakého starého člověka?

Ch 3

Dědu, ^{SEMOR V RODINĚ} babičku, dalšího dědu a jedna babička mně zemřela.

Tazatel

Tak to mě mrzí. Trávíte společný čas?

Ch 3

Jo, při ^{SETRAVÁNÍ SE} obědě třeba.

Tazatel

Vidáš je často? Kolikrát třeba týdně?

Ch 3

Dědu ^{DOSTATEČNÝ KONTAKT} vidám každéj den. My máme dvoupatrovej dům, takže ^{BLÍZKOST} pod náma bydlí.

Tazatel

Takže se s ním vidáš každý den. A jaké to je?

Ch 3

Jo. ^{POCITY U BABIČKY} To je takový super. Vidím ho rád.

Tazatel

A jak se cítíš, když spolu trávíte ten čas?

Ch 3

S dědou ^{POCITY U BABIČKY} jsem vždycky šťastnej. Protože ho můžu vidět a můžu si s ním taky hodně ^{SPOLEČNÝ ČAS} povídat. Jo a taky spolu někdy hrajeme i karty.

Příloha E: Tabulka kategorií ve fázi otevřeného kódování včetně obsažených kódů

<p>Představy o stáří</p> <ul style="list-style-type: none">– kdo je starý člověk– jak vypadá– pomocníci ve stáří– volnost/možnost volby– náplň dne– koníčky– pozitiva stáří– vlastní stáří– hranice stáří <p>Omezení ve stáří</p> <ul style="list-style-type: none">– úbytek sil– tempo života– změna <p>„S vrstevníky je to jiné“</p> <ul style="list-style-type: none">– rozdíly stáří-mládí– sdílení s kamarády <p>Zkušenost se starým člověkem</p> <ul style="list-style-type: none">– na ulici– nikoho neznám <p>Vnímání seniorů dětmi</p> <ul style="list-style-type: none">– vlastnosti seniora– osamělost– moudrost– závislost na pomoci– touha seniorů pomáhat– důležitost/potřeba seniora– posuzování seniorů <p>Jednání se seniory</p> <ul style="list-style-type: none">– chování k seniorům– ohleduplnost– obezřetnost– slušné vychování– solidarita– „měli bychom se o ně dobře starat“	<p>Zkušenost s prarodičem</p> <ul style="list-style-type: none">– setkávání se s prarodiči– hry– společný čas– dostačující kontakt– porozumění– blízkost– vyprávění příběhů– „moje babička je hodná“– nevěnování se– pocity u babičky– výhody u babičky– touha po častějším kontaktu <p>Informovanost o stáří</p> <ul style="list-style-type: none">– „už si nepamatuju“ <p>Zkušenost se starým člověkem</p> <ul style="list-style-type: none">– cizí senioři– senior v rodině– zkušenost dětí– osobní zkušenost <p>Neexistence vlastního názoru</p> <ul style="list-style-type: none">– utváření názoru– absence názoru– neznalost stáří <p>Vliv médií</p> <ul style="list-style-type: none">– „neviděl, nečetl“ <p>Mezigenerační vztahy</p> <ul style="list-style-type: none">– setkávání se s prarodiči– postavení seniora v rodině– slušné vychování <p>Vliv školy</p> <ul style="list-style-type: none">– „paní učitelka říkala“– ve škole <p>Úloha rodičů</p> <ul style="list-style-type: none">– „o starých lidech se mnou doma nikdo nemluví“
--	--